

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİ'NDE ADI GEÇEN
ÇARŞI VE PAZARLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serdar KARABULUT

**Enstitü Ana Bilim Dalı : İslamTarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı : İslamTarihi Bilim Dalı**

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr.Mehmet MEMİŞ

EYLÜL-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİ'NDE ADI GEÇEN
ÇARŞI VE PAZARLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serdar KARABULUT

Enstitü Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi Bilim Dalı

Bu tez 30/09/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Memiş
Jüri Başkanı
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Aziz Bitirici
Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Sami YILMAZ
Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Serdar KARABULUT

30.09.2011

ÖNSÖZ

Tarih araştırmalarında siyasi, idari, sosyal ve kültürel alanlar dışında Şehir tarihleri ve Şehirdeki ticari faaliyetler önemlidir. Şüphesiz bir ülkenin siyasi açıdan gelişmesinin alt yapısında ekonomik ve ticari faaliyetler önemli bir yer tutar. Şehirlerin gelişmesinde ve büyük bir nüfusun barınmasında Şehirlerin ticari kapasitesi, Şehirlerdeki üretim, satılan ürünler, barınma ve konaklama imkânları vb. faktörlerin çok büyük bir etkisi vardır. Özellikle Şehirler, beldeler ve köylerdeki çarşılar ve pazarlar ticari faaliyetlerin başlıca unsurları ve gelişmişliğin göstergeleridirler.

Biz bu araştırmamızda ünlü gezgin İbn Battûta'nın Büyük Dünya Seyahatnamesi'nde bahsettiği çarşı ve pazarları ele almaya çalıştık. Seçmiş olduğumuz konunun İbn Battûta Seyahatnamesi'ne yeni bir bakış açısı getireceğine inanmaktayız. Bu araştırmamızda İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Şehirlerin yeri, çarşı ve pazarların Şehirdeki konumları, inşa teknikleri, çarşılarda satılan ürünler, mücevherat, fırınlar, çömlekçilik, sanat dalları çarşının düzeni, nüfusu gibi özellikleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Araştırmamızda İbn Battûta Seyahatnamesi temel kaynak olmakla birlikte aynı döneme denk ve yakın olan eserlerden de imkânlarımız ölçüsünde yararlanmaya çalıştık. Araştırmamızda dönemin kısmen de olsa ticaret yolları ve bu yollar üzerinde bulunan hangi Şehirlerde ticaretin yoğunlaştığını; getirilen ve ihraç edilen ürünlerin hangi yolları takip ederek ihtiyaç duyulan Şehirlere ulaştırıldığı hakkında bilgi vermeye de önem gösterdik.

İslam tarihi ve sanatları bölümünde bilgi olarak gelişmemde hocalarımla çok büyük katkıları olmuştur. Tez hazırlarken bana çok büyük emeği geçen Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK, Yrd. Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ hocalarıma teőekkür ederim.

Serdar KARABULUT

30.09.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ORTADOĞU , ANADOLU COĞRAFYASINDA BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR.....	6
1.1. Aclûn Çarşısı.....	6
1.2. Amasya Çarşısı.....	6
1.3. Antalya Çarşısı.....	7
1.4. Bağdat Çarşısı.....	7
1.5. Basra Çarşısı.....	10
1.5.1. El Mirbed Çarşısı.....	10
1.5.2. El-Kella Çarşısı.....	11
1.5.3. Babu'l-Cami.....	12
1.5.4. El-Kebir Çarşısı.....	12
1.6. Balıkesir Çarşısı.....	14
1.7. Beyrut Çarşısı.....	14
1.8. Bursa Çarşısı.....	15
1.9. Cebele Pazarı.....	15
1.10. Cezire Çarşısı.....	15
1.11. Denizli Çarşısı.....	16
1.12. Eğirdir Çarşısı.....	16
1.13. Erzincan Çarşısı.....	16
1.14. Isparta Çarşısı.....	17
1.15. Hama Çarşısı.....	17
1.16. Halep Çarşısı.....	17
1.17. Hille Çarşısı.....	19

1.18. Humus Çarşısı.....	19
1.19. Konstatiniyye (İstanbul) Çarşısı.....	20
1.20. Konya Çarşısı.....	20
1.21. Kûfe Çarşısı.....	22
1.22. Macul Çarşısı.....	23
1.23. Mardin Çarşısı.....	23
1.24. Mizze Pazarı.....	23
1.25. Musul Çarşısı.....	24
1.26. Necef Çarşısı.....	25
1.27. Remle Çarşısı.....	25
1.28. Salebiyye Pazarı.....	25
1.29. Sivas Çarşısı.....	26
1.30. Şam Çarşısı.....	26
1.31. Şermin Çarşısı.....	28
1.32. Trablusşam Çarşısı.....	28
1.33. Tizin Çarşısı.....	29
1.34. Tüster Çarşısı.....	29
1.35. Ubulle Pazarı.....	29

BÖLÜM 2: TÜRKİSTAN-ASYA, UZAK DOĞU COĞRAFYASINDA BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR..... 30

2.1. Azak Pazarı.....	30
2.2. Bengal Çarşısı.....	30
2.3. Beşdağ Çarşısı.....	30
2.4. Bud-Fatan Pazarı.....	31
2.5. Çandır Çarşısı.....	31
2.6. Deh-Fatan Pazarı.....	31
2.7. Delhi Çarşısı.....	31
2.8. Devlet Abad Çarşısı.....	32
2.9. Golem Çarşısı.....	32
2.10. Hacı Tarhan Çarşısı.....	33

2.11. Hansa Çarşıları.....	33
2.12. Hârezm Çarşısı.....	34
2.13. Hürmüz Çarşısı.....	35
2.14. Kalhat Çarşısı.....	35
2.15.Kalküta Çarşısı.....	36
2.16. Kefe Çarşısı.....	36
2.17. Kuka Çarşısı.....	36
2.18. Kutup Pazarı.....	37
2.19. Lar Çarşısı.....	37
2.20. Malabar Pazarı.....	37
2.21. Mencerur Pazarı.....	38
2.22. Muri Çarşısı.....	38
2.23. Nişabur Çarşısı.....	39
2.24.Saray Çarşısı.....	39
2.25.Sins-Sin Çarşısı.....	39
2.26.Şiraz Çarşısı.....	40
2.27.Tebriz Çarşısı.....	40
2.28. Yezdühas Çarşısı.....	41
2.29. Zibe-i Mehel (Maldiv) Adaları Pazarı.....	41

**BÖLÜM 3: ARABİSTAN, AFRİKA VE ENDÜLÜS COĞRAFYASINDA
BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR43**

3.1. Aden Pazarı.....	43
3.2. Abyar Çarşısı.....	43
3.3. Asyût Çarşısı.....	44
3.4. Bikre-i Huleys Pazarı.....	44
3.5. Buda Köyü Pazarı.....	44
3.6. Dimyat Çarşısı.....	45
3.7. İskenderiyye Çarşısı.....	45
3.8. İvalatan Çarşısı.....	46
3.9. Kahire Çarşısı.....	47

3.9.1. Şerrahiyyun Çarşısı.....	47
3.9.2. Emir'ul Cuyuş Çarşısı.....	47
3.9.3. Kammahin Çarşısı.....	48
3.9.4. Süveykatul'l Vezir Çarşısı.....	48
3.10. Kına, Kus, Esna Çarşıları.....	50
3.11. Malaga Çarşısı.....	50
3.12. Mali Pazarı.....	51
3.13. Marakeş Çarşısı.....	51
3.14. Mekke Çarşısı.....	51
3.15. Menlevi Çarşısı.....	53
3.16. Nezva Çarşısı.....	53
3.17. Nehrâriyye Pazarı.....	53
3.18. Sardunya Çarşısı.....	54
3.19. Semire Çarşısı.....	54
3.20. Taizz Çarşısı.....	54
3.21. Tekeddâ Pazarı.....	54
3.22. Zâfar Çarşısı.....	55
3.23. Zeyla Çarşısı.....	55
SONUÇ.....	57
KAYNAKÇA.....	61
EKLER.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	69

KISALTMALAR

- A.Ü** : Ankara Üniversitesi
- A.Ü.D.T.C.F** : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- C** : Cilt
- Çev** : Çeviren
- Fak** : Fakültesi
- H** : Hicri
- M** : Miladi
- MEGSB** : Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
- Mim** : Mimarlık
- M.Ö** : Milattan Önce
- Müh** : Mühendislik
- s** : Sayfa
- T.A.D** : Tarih Araştırmaları Dergisi
- T.D.V** : Türkiye Diyanet Vakfı
- Üniv** : Üniversitesi
- vb** : Ve benzeri

Tezin Başlığı: “İbn Battûta Seyahatnamesi’nde Adı Geçen Çarşı ve Pazarlar”	
Tezin Yazarı: Serdar KARABULUT	Danışman: Yrd.Doç.Dr.Mehmet MEMİŞ
Kabul Tarihi: 30.09.2011	Sayfa Sayısı: viı (ön kısım)+68(tez)
Anabilimdalı: İslam Tarihi ve Sanatları	Bilimdalı: İslam Tarihi
<p>Ortaçağ boyunca birçok seyyah çeşitli coğrafyaları gezmiştir. Bu geziler esnasında çeşitli ülkeler ve bu ülkelerin şehirleri gezilerek oradaki kültürel, ekonomik ve ticari faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada ünlü seyyah İbn Battûta’nın gezdiği şehirlerdeki çarşı ve pazarların fiziki yapıları, çeşitli çarşılar, bu çarşı ve pazarlarda bulunan meslekler hakkında bilgiler verilmiştir. İbn Battûta Seyahatnamesinde çarşılarında çeşitli ürünlerin satıldığı Basra, Bağdat, Musul, Halep, Küfe, Şiraz, Konya, Hacı Tarhan, Golem Uzak Doğu da Sinus-Sin, Malabar, Kalhat, Arabistan’da Mekke, Aden şehirleri ortaçağ boyunca dünyanın sayılı ticaret merkezleriydi. Bu şehirlerin birçoğunun çarşı ve pazarları VII. ve VIII. yüzyıldan itibaren oluşmuştur. IX. ve XI. yüzyıllarda bu şehirlerin çarşı ve pazarlarında meslek grupları oluşmaya başlamıştır. Bunun neticesinde sebzeciler, attârlar(parfümcüler-eczacılar), sarrâflar (borsacılar), bezzâzlar (manifaturacılar), kuyumcular, hurdacılar, iplikçiler gibi meslek mensupları çeşitli çarşılar oluşturmuşlardır. Bu şehirlerin çarşı ve pazarları Uzak Doğu’dan ve Hindistan’dan getirilen baharat çeşitleri, Kutup ve Orta Asya üzerinden getirilen çeşitli kürkler, Akdeniz yoluyla da Venedik, Ceneviz, Provansalı, Pizzalı gibi tüccar devletler tarafından getirilen ürünlerle zenginleşmiştir. Bu çalışmanın ele aldığımız şehirlerin ekonomik faaliyetlerine, çarşılarına, pazarlarına ve mevcut şehirlerdeki meslek gruplarına farklı bir bakış açısı getirdiği söylenebilir.</p>	
Anahtar kelimeler: Çarşı ve Pazarlar, İbn Battûta, Meslekler	

Title of the Thesis: “Markets and Bazaars Mentioned in İbn Battûta’s Journal”	
Author: Serdar KARABULUT	Supervisor: Yrd.Doç.Dr.Mehmet MEMİŞ
Date: 30.09.2011	Nu. of pages: vii(pre text)+68(main body)
Department: Islamic History and Arts	Subfield: Islamic History
<p>A great deal of itinerants travelled around various geographies throughout the medieval age. During these travels, certain countries and their cities were seen and information about their cultural, economic and commercial activities were gathered. In this study, certain knowledge is reported about the physical structures of the bazaars and markets in cities that the well known itinerants İbn Battûta travelled, various bazaars and the jobs in these markets and bazaars. In İbn Battûta’s Journal, cities in whose bazaars various goods were for sale such as Basra, Bağdat, Musul, Halep, Küfe, Şiraz, Konya, Hacı Tarhan, Golem, in far east; Sinus-Sin, Malabar, Kalhat, in Arabia; Mekke, Aden were certain trade canters of the world throughout the medieval age. The markets and bazaars of most of these cities came into existance dating from VII. and VIII. Centuries. In IX. ve XI. Centuries, in the bazaars and markets of these cities, occupational groups started to emerge. As a result of this, executives of such occupational groups as greengrocers, perfumers , exchangers, drapers, jewelers, scrap dealers and threaders made up various bazaars. Markets and bazaars of these cities were flourished with the kinds of spices imported from the Far East and India, various kinds of furs brought over Poles and Central Asia, the goods brought by the merchant countries such as Venice, Genoese. It can be said that, this study brought a different kind of approach to the economic activities, markets and bazaars and the occupational groups in existing cities that we dealt with</p>	
Keywords: Markets and Bazaar, Ibn Battûta, Occupations	

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Bir toplumun tarihini bilmek öncelikle toplumun geçirdiği siyasi, ekonomik ve kültürel tarihinin iyi bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Günümüzdeki tarih araştırmalarında geçmişe nazaran siyasi tarih araştırmalarından sosyo-kültürel tarihin derinlemesine araştırılması ön plana çıkmaktadır. İnsanoğlu yaratılmasından itibaren sürekli hem zihinsel hem kültürel hem de teknoloji alanında gelişme göstermiştir. Bu gelişme ve ilerlemeye bağlı olarak üretimde meydana gelen artışla beraber insan ekonomik, kültürel ve sosyal bir canlı olarak hep başkalarına muhtaç kalmıştır. İnsanoğlu yiyecek, barınma ve savunma ihtiyaçlarını tek başına karşılayamıyordu. Bunun neticesinde insanların birlikte yaşaması zorunlu bir ihtiyaç haline almıştır.

Böylece köyler, kasabalar, kentler oluşturulmuştur. Köyler, kasabalar ve kentlerin gelişmesi ve ilerlemesini etkileyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Şüphesiz bunların içerisinde ekonomik nedenlerin büyük bir yeri vardır. Çünkü devletlerin ve milletlerin yaşamasında ve gelişmesinde ekonomi önemli paya sahiptir. Şehirlerin, kasabaların, köylerin ekonomisinin göstergeleri üretimlerindeki ilerlemedir. Bunun yanında alım ve satım gücünde önemli bir diğer göstergedir. Kentler, kasabalar ve köylerdeki ekonomik faaliyetlerin görüldüğü yerler çarşı ve pazarlardı. Çarşı ve pazarlar kentlerin, kasabaların ve köylerin ekonomik faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar olup ticari faaliyetlerin çoğu bu alanlar da meydana gelmekteydi. İbn Battûta seyahatnamesinde mevcut olan çarşı ve pazarları ele almamızın amacı XIV. Yüzyıl boyunca İslam coğrafyası, Ortadoğu, Türkistan, Hindistan ve Uzak Doğu coğrafyasındaki ticari hayatın ve ekonominin belirlenmesinde çarşı ve pazarların yerini tespit etmektir. Bundan dolayı çarşı ve pazarların üretim, tüketim, iş kolları, vb. özellikleri dönemin sanayisi ve ekonomisi hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.

Araştırmanın Konusu

İbn Battûta seyahatnamesi bilindiği üzere birçok tarih araştırmasında başvurulan temel kaynak niteliğindedir. İbn Battûta 1325- 1354 yılları arasında geniş bir coğrafyayı gezmiştir. 14 Haziran 1325 Tanca'dan Hac niyetiyle yola çıkarak Kuzey Afrika sahillerini takip ederek 5 Nisan 1326 İskenderiye'ye varır. İskenderiye'den Kahire'ye

oradan da Yukarı Mısır'a (Saîd) gider. Kahire'de fazla kalmayan İbn Battûta Suriye'ye doğru yola çıkar. Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya gibi şehirleri dolaştıktan sonra 9 Ramazan'da (9 Ağustos) Dımaşk'a varıp Ramazan'ı burada geçirmiştir. İbn Battûta şevval ayında (eylül) Dımaşk'tan(Şam) hareket eden kabileyle Hicaz'a gitti ve ilk haccını ifa etti. 20 Zilhicce'de (17 Kasım) Mekke'den Irak'a yönelerek Kâdisiye, Necef, Bağdat, Basra, Ubulle, Abadan, Şüster (Tüster) yoluyla İsfahan'a vardı. Sonra Şîraz'a geçti. İran'dan Bağdat'a ve arkasından Kuzey Irak'a yönelerek Samarra ve Tikrît üzerinden Cezîre-i İbn Ömer'i ardından Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezdi. Daha sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür. 1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaştı. Cebele, Taiz, San'a ve Aden'i dolaşarak Resûlî Hükümdarı Nûreddin Ali b. Dâvûd ile görüştü ve Aden Limanı'ndan hareket edip Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başladı. Evvelâ Zeyla ve Makdişu'ya (Somali), ardından Mombasa (Kenya) ve Kilve (Tanzanya) limanlarına uzanıp deniz yoluyla Yemen'in Zafâr Ummanı'na döndü. Bugünkü Umman sınırları içinde kalan Nezva'ye geçerek Sultan Ebû Muhammed b. Nebhân'ı ziyaret eder. Uman'dan sonra Hürmüz Limanı'na geçerek Sîrâf gibi Basra körfezinin İran kıyısındaki bölgeleri gezip tekrar Arabistan'a döndü. Sonra Hindistan'a gitmek niyetiyle Cidde Limanı'ndan denize açılan İbn Battûta, Kızıldeniz'de yakalandığı fırtına sebebiyle Ayzâb yakınlarındaki Re'süddevâir burnunda karaya çıktı ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye vardı. Oradan Gazze'ye giderek Kudüs, Remle, Akkâ yoluyla Lazkiye'ye ulaştı. Ceneviz gemisine binip Türkiye'ye doğru hareket etti. Alâiye'ye (Alanya) vardıktan sonra Anadolu'yu gezmeye başladı. Antalya, İsparta, Eğridir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas ve Barçın'a uzandı. Ardından Konya, Erzurum seyahati yaptı. Geyve, Göynük, Bolu Kastamonu yoluyla vardığı Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç Limanı'na çıkar. 22 Temmuz 1342 tarihine kadar Sultan Muhammed b. Tuğluk'un himayesiyle Delhi'de kalarak onun arzusu üzerine yedi yıldan fazla kadılık hizmetinde bulunur. Delhi'den ayrıldıktan sonra güneye uzanan İbn Battûta Barcelure, Mangalore, Deh-Fatan gibi güneybatı sahil şehirlerinden geçerek Kaliküt'e varır. Malabar sahillerindeki Müslümanların ticarî hayatlarının son derece faal olduğunu belirten seyyah buradan halkının dindar, halim selim insanlar olduğunu, ancak kadınlarının gereğince örtünmediklerini söylediği Maldiv adalarına geçer: âdetlerine ve ticarî geleneklerine ilişkin dikkat çekici bilgiler verir. Maldiv'de bir buçuk yıl kalır ve

yine kadılık yapar. Daha sonra Seylan adasına gidip Serendib dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görür; eserinde gerek Hint dinlerine, gerekse semavî dinlere mensup insanların kutsal saydığı bu ziyaretgâh üzerine dinler tarihi bakımından ilgi çekici açıklamalar yapar. Buradan ayrıldığında Bangladeş kıyılarına geçer. Malaka(Malaga) Boğazı'ndan dönerek Kakula Limanı'na ulaşır. Tekrar denize açıldığında bir aydan uzun bir süre karaya çıkamaz ve nihayet bazılarınca efsanevî sayılan Tavâlisî ülkesine varır. Türkçe konuşan bir prenses tarafından yönetildiğini söylediği Tavâlisî ülkesinden Çin'e açılır ve on yedi günde Zeytûn (Tsia-tung) Limanı'na varır; resmî görevli olması münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbalık'a (Pekin) götürülür. Çin'de hâkimiyet kuran Moğol hanedanının Müslüman tacirlere iyi davrandığını söyler. Kâğıt paradan ve Çin bürokrasisinden, ayrıca Çinlilerin resim ve seramikteki ustalıkları ile ipek ticaretinden bahseder. Çin'den ayrılıp tekrar Sumatra'ya ve oradan Cava'ya geçen İbn Battûta, Malabar kıyılarına yöneldikten sonra Basra körfezine gelir. Bağdat-Suriye yoluyla Mısır'a varır ve oradan da Hicaz'a geçer. İskenderiye'den gemiyle Mayıs 1349 Tunus'a gider. Oradan Sardunya adasına geçer. Cagliari Limanı'ndan Cezayir'e doğru tekrar denize açılarak Tenes'te karaya çıkar. Doğudan döndükten sonra Fas'ta bir süre kalan İbn Battûta Endülüs'e geçip Marbella, Malaka (Malağa), Hama yoluyla Gırnata'ya (Granada) varır ve aynı yoldan geri dönerek Marakeş'e geçer. Aralık 1353 Fas'a dönerek yolculuğunu tamamlar. Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garâ'ibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr diye adlandırılan ve Rihletü İbn Battûta adıyla bilinen eser seyyahın kısa aralıklarla yirmi sekiz küsur yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzey el-Kelbî'ye ham metin olarak aktarması ve onun da bazen ihtisar edip bazen de küçük ilavelerde bulunmasıyla meydana gelmiştir (Aykut,2009:361,363).

VII. yüzyıldan itibaren İslamiyet yayılarak genişlemiştir. İslam şehirleri kuruluş ve gelişim özellikleri bakımından çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Bu şehirlerin bir kısmı kendiliğinden, bir kısmı ise fetih sonucu oluşmuştur (Can, 1995:31). Fetihle kurulmuş şehirlere Kûfe, Bağdat, Basra, örnek verilebilir (Serjeant, 1997:114). İslam şehirlerinin bir kısmı zamanla tarihi, idari, siyasi, iktisadi ve özellikle coğrafi şartlara yenik düşerek, ya varlıklarını tamamen yitirmişler ya da kısmen terk edilerek eski canlılık ve önemlerini kaybetmişlerdir. Kûfe, Vasıt, Fustat, Samarra bu tür kötü akıbete maruz kalmış şehirlere (Can, 1995:35). Bununla birlikte İslam şehirlerinde ticari faaliyetlerin

önemli bir kısmı şehrin merkezindeki büyük caminin etrafında toplanmıştır. Çarşı ve pazarları da şehrin merkez camisinin etrafında konumlanmıştır. Bu tabii bir zorunluluk olup zira bir şehirde yaşayan insanların ihtiyaçlarını rahat ve kolayca temin edebilecekleri ve satıcıların da mallarını satabilecekleri yer o şehrin çekirdek kısmıdır. Şehirdeki cami sayısı arttıkça çarşı sayısının da arttığı, başka bir ifadeyle cami ve çarşının her zaman birlikte olduğu görülmektedir (Can, 1995:125).

Çarşı ve pazarların kalitesi ve devamlılığını etkileyen başlıca unsurlardan biri esnaf ve zanaatkârlardır. Diğer önemli bir unsur ise çarşı ve pazarlardaki ihtisaslaşmaların (meslek grupları) çokluğudur.

Bilindiği gibi şehirlerdeki zanaatkârların ayrı çarşılarda yer sahibi olmaları bütün kentlerin karakteristik özelliğidir. Bezzâzlar (manifaturacılar), lavavlar (iplikçiler, lifçiler) na'lbantlar, eğerciler, hurdacılar, orakçılar, çuhacılar, marangozlar, halatçılar, sepetçiler, kuyumcular, yaycı ve okçular, parfümcüler-eczacılar (attârlar), kandilciler ve sarrâfcılar (borsacılar) ayrı yerlerde toplanmışlardır. Kısmen bu tür ihtisasa yönelik oluşumlar bir yerleşim üretimin kendine özgü gereksiniminin bir sonucudur. Örneğin kuyumcular çok merkezi bir yerde, çarşının tam orta yerindedirler. Soğuk demirciler şehir girişinde ve yol kenarında konumlanmışlardır. Kandilciler şehrin eteklerindedir. Kumaş boyacı ve desencileri ile deri boyayanlar ve işleyenler dere ve ırmak kenarlarında, subaşlarındadırlar. İş konusu birbirine yakın meslekler kümeler halindedirler (Özel, 1997:16). İbn Battûta Seyahatnamesi önemli bir kaynak olup araştırmamızın konusunu seyahatname de adı geçen çarşı ve pazarlar oluşturmaktadır. Çarşı ve pazarlar ele alınırken buldukları şehirdeki konumları, inşa özellikleri, çarşıların temiz ve güzel oluşları, işlek olup olmadıkları, satıcıların giyim kuşamları, meslek grupları, branşlaşan mesleklerin hangilerinin bir arada olduğu, üretilen ürünler, çarşı ve pazarlarda en çok satılan ürünler, denetim işleri, satılan ürünlerin fiyatları da araştırmamızın konusuna dâhil edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Temel kaynağımız ele alınırken İbn Battûta seyahatnamesinin Murat güven tarafından basılan tercümesi esas alınmıştır. Ana kaynak İbn Battûta seyahatnamesi olmakla beraber İbn Battûta dönemine yakın diğer kaynaklardan da istifade edilmiştir. 1045-1052 yılları arasında Mısır coğrafyası ile Horasan, Belh gibi şehirleri gezen Nasr-ı

Hüsrev'in Sefername adlı eseri, 1183-1217 yılları arasında Ortadoğu coğrafyasını gezen İbn Cübeyr Seyahatnamesi ile 1271-1295 yılları arasında Çin, Türkistan, Hindistan coğrafyasını gezen Marco Polo seyahatnamesinden yararlanılarak İbn Battûta seyahatnamesindeki şehirlerin durumları karşılaştırılmıştır. Ayrıca 873–897 yılları arasında uzun süre Ermenistan, Horasan, Hindistan, Çin, Magrib, İran, Endülüs ve Suriye'yi gezen Ya'kubî'nin Ülkeler Kitabı(Kitâbu'l-Buldân)'dan da yararlanılmıştır. Özellikle Ya'kubî Müslümanların fethettikleri Bağdat Mekke, Şam, Kûfe gibi şehirlerde oluşturulan çarşı ve pazarlar hakkında geniş bilgi sunmaktadır. Bununla birlikte XIV. Yüzyılda ticaret yolları hakkında önemli bilgiler sunan Heyd'in Yakın Doğu Ticaret Tarihi adlı eseri en çok kullanılan diğer önemli bir kaynağımızı teşkil etmektedir. Çarşı ve pazarlarda üretilen ve satılan ürünlerin tespiti konusunda Abdulhalik Bakır'ın Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayisi, Ortaçağ İslam Dünyasında İriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşışı, Erdoğan Merçil'in Türkiye Selçukluları'nda Meslekler adlı eseri ile çeşitli makaleler ve şehir kitaplarından yararlanılarak çarşı ve pazarlar zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

İslam Tarihi araştırmalarında İslam coğrafyasında mevcut olan çarşı ve pazarlar hakkında çok az çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı doğrudan çarşı ve pazarların incelenmesi olmayıp, çeşitli şehir tarihleri araştırmalarında ele alınan şehrin çarşıları hakkında kısmi bilgilerden ibarettir. Çarşı ve pazarlar hakkında çalışmalardan bir kısmını ise ortaçağ boyunca ticaret açısından gelişmiş birkaç şehri ele alan makalelerdir. Bu makalelerde sunulan bilgilerde çarşı ve pazarlardan daha ziyade ticaret tarihi ele alınmıştır.

İbn Battûta Seyahatnamesi'nde adı geçen çarşı ve pazarların incelenmesi dönemin çarşı ve pazarlarının bilinmesi ve XIV. yüzyıl boyunca Anadolu, Ortadoğu, Türkistan, Hindistan, Çin gibi ülkelerin şehirlerindeki ticari hayatın anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ortadoğu, Anadolu coğrafyasında yer alan çarşı ve pazarlar; ikinci bölümde Türkistan-Asya, Uzak Doğu coğrafyasında yer alan çarşı ve pazarlar; üçüncü bölümde Arabistan, Afrika ve Endülüs Coğrafyasında yer alan çarşı ve pazarlar hakkında bilgi verilmiştir.

BÖLÜM 1: ORTADOĞU, ANADOLU COĞRAFYASINDA BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR

1.1. Aclûn Çarşısı

Aclûn, bugünkü Ürdün Ülkesi'nin İrbid İli'nin güneyinde bulunmaktadır. Doğuda Hamâd, batıda Gavır, kuzeyde Yermük ve güneyde Vâdizzerkâ ile çevrilidir. Hulefâyı Râşidîn dönemindeki fetihlerle Müslümanların eline geçen Aclûn'da Selâhaddîn-i Eyyûbî devrinde Haçlıların hücumlarına karşı müdafaa gayesiyle kumandan İzzeddin Üsâme tarafından 1184'te bir kale inşa edilmiştir. Bu sebeple şehir daha sonraları Kal'atül-ACLÛN olarak da anılmıştır. Aclûn, Memlûklar devrinde Şam'a bağlı bulunuyordu. Sultan Baybars (1260–1277) burada siyasî rakiplerini hapsedmek için bir zindan yaptırdı. 1260 yılında Moğollar Aclûn'u yağmaladılar ve kalesini tahrip ettiler. Baybars'ın bölgeyi tekrar ele geçirmesi üzerine Aclûn Kalesi'nin onarımı için Emîr İzzeddin Aybek görevlendirildi. 1261'de tamir edilen ve yeni burçlar eklenerek genişletilen kale Kahire, Şam ve Irak arasında ticaret kabilelerinin ulaşımında önemli bir transit merkezi haline geldi. Memlûklar sultanı Seyfeddin **Kalavun** (1279–1290) döneminde büyük gelişme göstermiş olup şehrin çarşıları kalabalık ve ticari açıdan oldukça hareketliydi. 1328 yılında şehir sel felaketi yüzünden tamamen yıkılmıştır. Daha sonra Memlûklara bağlı Şam valisi Seyfettin b. Tengiz b. Abdullah tarafından tekrar inşa edilmiştir (Bostan, 1988:327). Buradan hareketle şehrin çarşılarının kısmen de olsa onarılmış veya yeniden inşa edilmiş olduğu sonucuna varılabilir. Şehri gezen İbn Battûta'ya göre ise Aclûn şehri iç açıcı bir şehirdi. Bu şehir çarşılarının çokluğuyla dikkat çekiyordu. Aclûn şehrinin kalesi olup kalenin yakınından nehir geçmekteydi. Şehir kalenin dibinde kurulmuştu (İbn Battûta, 2005: 61,62).

1.2. Amasya Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Amasya büyük bir beldeydi. Etrafı nehirler, bağlar ve bahçelerle çevriliydi. Evlere ve bahçelere su dolaplarla taşınıyordu. Amasya şehrinin çarşısı olup çarşısının caddeleri genişti (İbn Battûta, 2005:215). Merçil'in verdiği bilgilere göre Amasya şehrinde Anadolu Selçuklu devleti döneminde(1077-1308) ayakkabıcılar çarşısı(Hazzazîn) bulunuyordu. Bu ayakkabıcı dükkânları bir arada bulunup ayakkabıcılar bir arada çalışıyorlardı. Merçil'in verdiği diğer bir bilgiye göre ise

Amasya şehrinde bezzazîn çarşısı vardı. Bu çarşıda çeşitli kumaşlar satılıyordu. Bununla beraber Amasya şehrinde bulunan diğer bir çarşı ise saraçlar çarşısıydı (Merçil, 2000:14, 35, 40).

1.3. Antalya Çarşısı

Antalya şehri Selçuklu hükümdarı Gıyasettin Keyhüsrev tarafından 1207 yılında fethedilmiştir (Turan, 2005:307). Ticari faaliyetler açısından önemli bir şehir olup Anadolu Selçuklu devleti döneminde Venedikli tüccarlar ile Mısırlı tüccarların sık uğradığı önemli bir şehir olmuştur. Anadolu Selçuklu devleti döneminde Antalya şehrinin çarşı ve pazarlarına Mısır'dan keten, şeker, baharat Avrupa'dan ise Venedikli tüccarlar kumaş getiriyorlardı. Şehrin çarşı ve pazarlarından ise meşe palamudu, kitre zamkı, şap, kereste, zift gibi sanayi malları dışarıya gönderiliyordu (Emecen, 1991:234). Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat 1220 yılında Venediklilerle ticaret ahitnamesi imzalanmıştı. Bu ahitnameye göre Venedikli tüccarlar tarafından Antalya çarşı ve pazarları başta olmak üzere Anadolu'nun diğer şehirlerine getirilen kıymetli taşlardan, incilerden, çubuk yahut sikke halinde gümüş ve altından vergi alınmıyordu. Bunun dışında getirilen ticari eşyalardan %2 oranında vergi alınıyordu (Turan, 1988:144). Battûta'ya göre ise Antalya şehri düzenli inşa edilmişti. Bölgenin en büyük şehirlerindendi. Antalya şehrinin sakinlerini Türkler, Rumlar ve Yahudiler oluşturuyordu. Her ulus ayrı bir mahallede oturup bu mahallelerin etrafı surlarla çevriliydi. Hıristiyan tüccarlar ise **Mina** adı verilen mahallede ikamet ediyorlardı. Müslümanlar asıl şehirde oturuyorlardı. Bu kısmın bağ ve bahçeleri çoktu. Şehrin çarşısı olup düzenli ve genişti. Şehrin çarşısı Müslümanların bulunduğu mahallede yer alıyordu. Çarşının yakınında hamam, cami ve medrese mevcuttu. Çarşıda bol miktarda meyve satılırdı. Özellikle '**Kamereddin**' denilen kaysısı çarşıda bolca bulunurdu. Fazla olan bu meyve Şam'a ihraç edilirdi (İbn Battûta, 2005:203).

1.4. Bağdat Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Bağdat, güzel ve büyük bir şehir olup şehrin bazı kesimleri savaşlar yüzünden harap olmuştu. Bağdat'ın çarşıları güneydoğu bölgesinde kurulmuştu. Bu çarşılar düzenliydi. En büyük çarşısına '**Sûk-ı Selâsei**' adı veriliyordu. Bu çarşıda her türlü sanatkâra ait özel yerler vardı. Çarşının tam ortasında Nizamiye Medresesi, bitiş kısmında ise Mustansırıyye Medresesi bulunuyordu. Bağdat çarşılarında bol miktarda

meyve bulunurdu. Bu meyveler çevresindeki yerleşim yerlerinde yetiştiriliyordu (İbn Battûta, 2005:165). Bağdat şehri Abbasi halifelerinden Ebu Cafer El Mansur tarafından (762-766) yıllarında kurulmuştur. Yakubi'nin verdiği bilgilere göre şehir inşa edilirken çeşitli kişilere iktalar verilmişti. Şehir mahallelere ayrılmıştı. Yakubi, mahallelerde bulunan çarşılar hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Bâb'ul-Muhavvel caddesinde büyük bir çarşı olduğundan ve çeşitli esnaf gruplarının varlığından söz etmektedir. Bu çarşının esnafını ve sakinlerini Faslılar oluşturuyordu. Bu mahallelerden biri olan Beytü'l- Mal hazinedarı Ebi'l-Verd Kevser bin Yeman'ın mahallesinden Babu'l Kerh'e kadar uzanan bir çarşı vardı. Suveyka Ebi'l-Verd adıyla bilinen bu çarşıda değişik alışveriş mekânları mevcuttu. Bununla birlikte Dicle nehri üzerinde inşa edilmiş yeni köprü yakınında büyük bir çarşı bulunuyordu. Hızânetü'l Silah başkanı Vaddah'ın ismiyle anılan ve Kasrı Vaddah ismi verilen mahallede de bir çarşı mevcut idi. Bu çarşıda yüze yakın dükkân vardı. Bu dükkânların tamamı kâğıt satıcılarına aitti (Ya'kubi, 2002:27,28). Ayrıca Kasrı Vaddah'tan Salı pazarına (Sûku's-Sülesai) iki fersah, Dicle nehrine enine bir fersah uzunluğunda diğer bir çarşı mevcuttu. Bu çarşının özelliği ise her esnafın kendine ait iş bölümünün oluşmasıydı. Çarşıda çok sayıda işçi de bulunuyordu. Bir ticaret erbabı bir diğeriyle karıştırılmıyordu. Bağdat şehrinin Şam kapısı tarafında Şam Kapısı Çarşısı (Sûkı Bâbu'ş Şam) olarak adlandırılan çarşı vardı. Bu çarşı caddeleri sokakları düzenli olup döneminin en büyük ve gelişmiş çarşısıydı. Büyük tacirlerin ve satıcıların çoğunun bu çarşıda dükkân ve evleri bulunuyordu. Şehir genişleyince halife Mehdi b. Mansur 760-761 yılında Doğu tarafında kendi sarayını inşa ettirerek yerleşmiştir. Bu kısımda mahalleler, çarşılar ve ticarethaneler kurulmuştur. Yeni inşa ettirilen şehrin doğusunda, Bedru'l-Vasıf ve Sûku'l-Atş'tan satın alınan iktalarda oluşturulan çarşı gelmekteydi. Bu çarşı büyük ve genişti. Doğu tarafında Yahya b. Velid Çarşısı ile Sûku Hudayr ismiyle anılan çarşı diğer çarşılardı. Ya'kubi 'de verilen bir diğer bilgide ise, bu dönemde Bağdat'ın tüm mahallelerinde bulunan çarşıların gelirleri on iki milyon dirhem tutarındaydı (Ya'kubi, 2002:29-36). Bağdat'ın kurulacağı yerin Ebu Cafer El Mansur (754-775) tarafından seçilmesinin nedenleri arasında ekonomik mülahazaların büyük rolü bulunuyordu. Dicle ve Fırat nehri arasında kalan bu ada dünyanın limanı olma özelliğini taşıyordu. Halife Mansur'un H. 157/M.774 tarihinde Kerh'i inşa ettirip çarşıları buraya nakletmesi ve daha sonra da Rusafe'yi inşa edip buraya da çarşıları yerleştirmesiyle şehir doğu ve batı kısımlarıyla

büyük bir gelişme göstermiştir. Meslek ve ticaret erbabının mesleklerine göre grup olarak yerleştirildikleri bu çarşılarla Bağdat, gerek iç ve gerekse dış ticaret açısından hareketli ticari faaliyetlere sahip bir statü elde ediyordu. Emin-Me'mun mücadelesi döneminde Kerh'teki çarşılar ve şehir harap olmuştur (Yüksel, 1994:316-317). Moğol istilas (1258) sırasında şehir harabeye dönmüştür. Bu dönemde şehirdeki çarşılar da yağmalanıp kullanılamaz hale getirilmiştir. (1258-1282) yılları arasında yönetimi Moğollar devleti adına elinde bulunduran Alaaddin Ata Melik Cüveyni Nizamiye Çarşısı'nı yeniden inşa ettirmiştir (Duri, 1991:427-432). Bağdat şehrinin çarşı ve pazarlarının denetimi Halife Mansur döneminde şehir muhtesibi vasıtasıyla yürütülüyordu. Muhtesip her şeyin adil olması için ölçü ve tartıları kontrol ediyordu. Şehirdeki şikâyetlerden, tekelliliğin önlenmesinden, fiyatların kontrol edilmesinden, şehirdeki pazar yerlerinin temizliğinden o sorumluydu. Muhtesipler hilekârlık yapan esnaf ve dükkân sahiplerini ağır bir şekilde cezalandırma yetkisine de sahiptiler. Bağdat'ta bir baş muhtesip ve onun yardımcıları bulunuyordu. Baş muhtesibe **Muhtesibu'l-Hazra** deniliyordu. Bununla birlikte tek muhtesip şehirdeki tüm çarşı pazarları tek başına denetlemesi mümkün olmuyordu. Çeşitli pazarlara ve çarşılar (Mesala koyun sük'unun amili, meyve ve pamuk pazarları amili, köle pazarları amili) özel muhtesipler (amiller) veriliyordu. Ayrıca diğer meslektaşlarını denetleyerek kendisine rapor eden, her zanaatın tecrübeli ariflerinin oluşturduğu **Urefa** da muhtesiplere yardımcı oluyorlardı (Serjeant, 1997:73). Gerek kara ve gerekse deniz yoluyla sağlanan ticari ilişkiler sonucunda farklı türlerden ticaret malları Bağdat'a gelip çarşılarında satılıyordu. Özellikle Vasıt'tan halı ve kilim türünde yer döşemesi için kullanılan mallar, Kûfe'den gıda maddeleri, Basra'dan hurma, Sind ve Hint'in çeşitli malları, Musul'dan badem, nar, şeker kamışı ve sumak, Biladu's-Şam'dan yeşil sebze, zeytin ve zeytinyağı, kuru üzüm, incir getirilip Bağdat'ta satılıyordu. Buna karşılık Bağdat'tan Basra ve Vasıt'a hurma, Horasan'a kâğıt kervanlar yoluyla götürülüyordu (Yüksel, 1994:318). Bağdat çarşı ve pazarlarına İran, Orta Asya, Çin karayoluyla doğudan, Basra körfezi yoluyla Hindistan'dan çeşitli mallar ve baharat getiriliyordu. Özellikle çarşıda ziynet eşyası olarak en çok inci bulunuyordu (Heyd, 2000:181). Bağdat'ta inci endüstrisinde kolye, bilezik ve küpe yapmak maksadıyla incileri dizme işi bir sanat halini almıştı. Bu işi yapan kişiye '**Nazzam**' deniliyordu. Bu incilerden dizilerek oluşturulan kolye bilezik ve küpeler Bağdat çarşısında satılıyordu. Bununla

beraber IX. yüzyıldan beri Bağdat cam eşya yapımında bir hayli ilerlemişti. Bağdat'ta camdan imal edilmiş kadehler, kaplar ve kâseler üretiliyordu. Bu ürünler çeşitli beldelere ihraç ediliyordu (Bakır, 2001a:123,147).

1.5. Basra Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Basra, Irak şehirlerinin en önemlilerindendi. Basra şehri geniş bir alanda kurulmuştu. Şehrin caddeleri güzel bir şekilde inşa edilmişti. Basra şehrinin çarşısı vardı. Bu çarşıda bol miktarda meyve ve sebze satılırdı. En çok bulunan meyve ise hurmaydı. Hurma oldukça ucuzdu. Hurmadan sonra en çok çarşıda '**Siylan**' denilen ve şaraba benzeyen bir tür bal bulunuyordu. Çarşının bir diğer özelliği, ihtiyaçlarını alan bir kimsenin aldığı malzemeleri taşımak için çok kolay hamal bulmasıydı (İbn Battûta, 2005:142). Basra şehri Müslümanların şehri kurmasından sonra hızla gelişmiştir. Şehrin ilk yapılarını merkezde bulunan cami ve Daru'l-İmâre teşkil etmekteydi. Çarşı ve pazarlara gelince ilk zamanlar Basra'da caminin etrafında bulunan tek bir çarşı mevcuttu (Can, 1995:54,58). Hz. Osman döneminde Basra valisi olan Abdullah b. Amr, şehrin planında değişiklikler yapmıştır. Şehrin çarşısı yeterli gelmeyince Abdullah b. Amr yeni bir çarşı inşa ettirmiştir. Bunun için Ümmü Abdullah Kanalı'nın yanında bulunan evleri satın alarak bunları yıktırıp buraya çarşı yaptırmıştır. Bu çarşının gelirinden fethedilen askerlere maaş sağlandığı belirtilmektedir (Bakır, 1992:109-111). Daha sonraki dönemde Basra valisi olan Bilal b. Burde H.110/729 yılında Ma'kil ve el-Feyd Kanalı ile birleşen ve sonradan kendi ismiyle anılan yeni bir kanal kazdırdı. Bu kanalı Ubulla Kanalı ile birleştirdi. Basra'nın eski çarşısı olan Abdullah Çarşısı böylelikle Bilal Kanalı yanına taşınmış oldu. Ayrıca Bilal b. Burde bazı küçük ama önemli olan çarşıları kendi bölgelerinden daha uygun yerlere nakletti (Bakır, 2004:499). İbn Battûta seyahatnamesinde bahsedilmemekle beraber Battûta döneminden önce mevcut olan Basra'nın belli başlı çarşıları şöyle sıralanabilir:

1.5.1. El -Mirbed Çarşısı

El-Mirbed çöle çok yakın olan Basra'nın batısında yerleşmiş kervanlar için uygun bir yerdi. Önemli bir çarşı olup şair ve aydınların diğer insanlarla buluşmak için şiirlerini okudukları büyük bir kültür ve ticaret merkezi üzerinde kurulmuştur. Daha sonra burada çarşılar oluşturulmuştur. Birçok alt çarşısı kendi içerisinde barındırıyordu. Bu çarşılarından en önemlisi ve ilki **el-İbil Çarşısı**'ydı. Bu çarşı koyun, kuş, içyağı

satıcılarıyla deve ipi imal eden sanatkârlara aitti. Bu çarşının yakınında saman satıcılarının çarşısı bulunuyordu. **Mirbed**'in güneyinde ise açık ve güneşli olmalarından dolayı Şems'ül-Vezzanin şeklinde adlandırılan el-Vezzazinin çarşısı mevcuttu. Burada ayrı olarak el-Attârîn çarşısı da yer alıyordu. El-Attârîn çarşısı gülsuyu ve menekşe gibi ünlü Basra parfümlerinin üretildiği yerd. Ayrıca el-Attârîn çarşısında ilaç, parfüm, baharat ve kullanılmış giysi satıcılarını kapsıyordu. El-Attârîn yakın bir yerde es-Saydallanin(Eczacılar) çarşısı vardı. El-Mirbed'in girişinde ise ed-Debbağın çarşısı bulunuyordu. Mirbed'de bulunan bir diğer çarşı ise el-Verakın (kâğıt satıcıları) çarşısıydı. Burada kâğıt ve kitap satıcıları, ciltçiler, müstehzinler mürekkep ve kalem satıcıları faaliyet gösteriyorlardı. XII. Yüzyılda El-Mirbed çarşısı Basra şehrinden 3 mil yani yaklaşık bir fersah uzaklıkta kalarak terk edilmiş ve bütün çevresi yıkılarak çölleşmiştir. (Bakır, 2004:505,506).

1.5.2. El-Kella Çarşısı

Kella kelimesi oldukça büyük tonajlı gemilerin yerleşimi için olan yer anlamına gelmektedir. Basra **Kella**'sı hem ünlü hem de büyük bir ticaret merkeziydi. Onun çarşıları batıda Basra Köprüsü'ne, doğuda özellikle **Feyd** Kanalı boyunca uzanıyordu. En önemli çarşısı ise Medinet'ür-Rızk ismiyle anılıp oldukça genişti. Burada ünlü et-Ta'am (gıda satıcıları) Çarşısı ya da diğer adıyla Dakik (un satıcıları) Çarşısı bulunuyordu. Medinet'ür-Rızk Çarşısı'nın dört kapısı olup oldukça geniş bir alan üzerinde kurulmuştu. Birinci kapı Mescidu'l-Cami'ye açılıyordu. İkincisi el-Feyd kanalının yanındaydı. Üçüncüsü kuzeyde, dördüncüsü ise, Babu'l- Kahhalin'e açılmaktaydı. Et-Ta'am Çarşısı'nın Hanu-z-Zübeyr adında ünlü bir kapısı vardı. Et-Ta'am çarşısında tahılların bütün çeşitleri bulunmaktaydı. El-Kella, köprünün yanında yer alan yem satıcılarının faaliyet gösterdiği El-Allafin Çarşısı (yem satıcıları pazarı) gibi diğer çarşıları da içeriyordu. El-Allafin çarşısının yanında paspas, hurma, çekirdek ve palmiye ağaçlarının yapraklarını satan satıcılar mevcuttu. El- Kahhalin Çarşısı (sirke ve turşu satıcıları) el-Kella'da olup, Medinet'ür-Rızk'ın güney kapısına yakın, bu kapı ile Feyd Kanalı arasında bulunuyordu. Ayrıca mevcut olan bir diğer çarşı ise es-Sakat Çarşısı idi. Kullanılmış ya da değersiz eşya satıcıları, ev kaplarını, değersiz yüzükleri, biber ve nohut gibi gıda maddelerini satıyorlardı. Bu satıcılar, el-Kahhalin Çarşısı'na yakın olan Banu Hısn Mezarlığı yanında toplanıyorlardı. **Feyd** kanalının yanında

bulunan diğerk bir çarşı ise El-Kassabin çarşısıydı. **El-Kella**'daki bir diğerk çarşı ise el-Kayyarin (zift ya da asfalt yapmada kullanılan madde satıcıları) çarşısıydı. Bu madde botları kaplamada ve bentleri yapmada kullanılıyordu. El- Kayyarin çarşısının yanında El-Kafla'ıyyun (eski bot veya gemi satıcıları) çarşıları vardı. Onlar eski botları parçalar haline getirerek ağacını, demirini ve ziftini ayrı ayrı satıyorlardı (Bakır, 2004:51).

1.5.3. Babu'l-Cami

Bu ticaret merkezi, Osman b. el-As es-Sakafi'ye atfedilmektedir. Aslında Abdullah b. Amir'in evi olup onu Osman'a bağışlamıştır. Sonraki dönemde Ubeydullah b. Ziyad tarafından inşa edilerek **el-Beyda** ismini almıştır. Süleyman b. Ali'nin valiliği süresince (133-137H./750-755) hapishane olarak kullanılmıştır. Çarşı kuzeybatı yönündeki el-Mescidu'l-Cami'nin önünde kurulmuştur. Çarşının dükkânları bu alan ve cadde kenarları boyunca yayılmıştır. Burası birçok alt çarşıları kapsayan büyük bir çarşıydı. Yani şarap, un ve et satıcıları ile sarrâfların faaliyet gösterdiği bölümlerden oluşuyordu. Bu çarşılara ek olarak kitap satıcıları, süpürge üreticileri ve tekstilcilerle ilgili eşyalar satan çarşılarda bulunuyordu. Bununla beraber el-Cami Çarşısı'nda, ünlü er-Rakik (köle) veya diğerk adıyla En-Nahsahin (köle tüccarları) Pazarı bulunuyordu (Bakır, 2004:511).

1.5.4. El-Kebir Çarşısı

Bilal Kanalı olarak da bilinir. Bu ticaret merkezi İbn Ömer Kanalı ile Mak'il Kanalı'nın karşılaştığı yerde, Bilal Kanalı boyunca yerleştirilmiştir. Es-Sayarife (para değış tokuşu yapan sarrâfların) Çarşısı gibi çeşitli alt çarşılardan oluşuyordu. Bu çarşı şehirde para bozmak için bulunan üç pazardan biriydi. El-Kaddahin Çarşısı'na yakın kurulmuştu. El-Kebir Çarşısı'nda, en-Nahhasin olarak da bilinen es-Saffarin (bakırcılar) Çarşısı da bulunuyordu. Bu çarşı sonradan mahalle haline gelmiştir. El-Kebirdeki diğerk çarşılar şunlardır: er-Reyhan(taze sebze satıcıları) Çarşısı, Ashabul-Fakiha (meyve satıcıları) Çarşısı, Darul-Battih (meyve veya kavun satıcıları) Çarşısı, Mantar Satıcıları Çarşısı, Kesme Şeker ve çeşitli Kuş Satıcıları Çarşıları'dır. Bu çarşılardan tamamı Basra Köprüsü'ne yakın kurulmuşlardır (Bakır, 2004:515).

H.IV./M.X. asra gelince Basra'da yukarıda bahsedilen çarşılardan üç önemli çarşı varlığını halen devam ettiriyordu. Bunlar; Sûku'l-Kella' (Kella Çarşısı), Sûku'l-Kebir

(Büyük Çarşı) ve Sûku Babi'l-Cami (Cami Kapısı Çarşısı) dır (Can, 1995:59). Nasır-ı Hüsrev'in verdiği bilgilere göre ise Basra'da her gün sabahları Huzaa Çarşısı'nda, öğle üzeri Osman Çarşısı'nda ve akşamları da Kadahın Çarşısı'nda olmak üzere üç ayrı yerde pazar kuruluyordu (Nasır, 1988:133). Bununla beraber Basra çarşılarında, aynı ticaret ve zanaat faaliyetleri belirli bir yerde toplanmıştı. Cami yakınındaki Suku'l-Bezzâzin (Bezzâzin Çarşısı) elbise ve kumaş, Sûk'uz-Ziyadi'de (Ziyad Çarşısı) elbise, Suku'l Ganem'de (Davar Pazarı) davar ticareti yapılıyordu. Kasaplar kendilerine ayrılmış belirli bir alanda toplanmışlardı. Dericiler Mirbad'ın güneyinde, kendi adlarıyla anılan özel bir sokağa (Sikketu'l-Debbağın) sahipti. Şehrin güneyinde bulunan **Kella** Çarşısı'nda ise gıda maddeleri satılıyordu (Can, 1995:59). Başlangıçta bir karargâh şehri olarak kurulan şehir kervanların konaklama yeri olan **Mirbed** ve gemilerin limanı olan **Kella**'nın gelişmesiyle önemli bir şehir konumuna gelmiş, şehrin ticari bir merkez olarak gelişmesinde çarşılarının özellikle **Mirbed**'in büyük rolü olmuştur. Çünkü Mirbed gelişerek önemli bir çarşı ve pazar yerini almıştır. Şehrin ilk çarşıları burada kurulmuştur. Şehrin gelişmesinde Çin'e kadar uzanan deniz ticaretinde, dış mahallesi olan **Ubullâ** ile Basra Körfezi'nde önemli bir liman olan **Siraf** büyük bir önem taşıyordu. Basra çarşı ve pazarlarından dışarıya gönderilen ticaret malları ve ürünleri arasında **hazz** (ipekli kumaş), ve **bezz** (pamuklu kumaş); Basra **futası** olarak bilinen bir tur kumaş, hurma, ayva, gül suyu, keten elbise ve savaş malzemesi olarak yay ihraç ediliyordu. Buna karşılık şehrin çarşı ve pazarlarına Çin, Hint ve Uzak Doğu ülkelerinden ipek ve baharat; Tûster şehrinde çok miktarda taze meyve getiriliyordu. Böylece çok miktarda getirilen ticaret malları sebebiyle şehirde ucuzluk oluşuyordu (Yüksel, 1994:320-321). Ortaçağda Basra'da ticaretin gelişmesini sağlayan unsurlardan biride sarrâflık (bankerlik)'in ve mali kurumların gelişmesiydi. Tüccarların kredilendirilmesinde işlemlerinin hızlandırılmasında ve sigortalama işlemlerinin gelişmesinde sarrâfların önemli bir rolü vardı. Özellikle Basra şehrinin limanında ticari alış verişte, tüccarlar arasında hesapların denkleştirilmesini sağlayan sarrâflar bulunuyordu. Bu sarrâfların Basra'da kendilerine ait yerleri olup **Halkatu Ashabi'l – İyne** ismi veriliyordu (Duri, 1991:98). Ayrıca XIII. yüzyıl boyunca Çin, Hind, Sind ülkelerinden en çok misk, sarısabır, sarısabır ağacı, biber, kakule, tarçın, havlıcan kökü, cevizi bevvap, kâfur, karanfil getirilip Basra çarşılarında satılan diğer ürünlerdi. Ziyet

eşyası olarak Basra Çarşısı'nda çok sayıda inci satılıyordu. Bu inciler Basra'nın Körfezi olan Bahreyn yarım adasından çıkarılıyordu (Heyd, 2000: 179,181).

1.6. Balıkesir Çarşısı

Balıkesir şehri kalabalıktı. Buranın çarşısı güzeldi. Şehir yeni kurulduğu için camisi yapım aşamasındaydı. Balıkesir çarşısında ahilere ait işyerleri mevcuttu. Bu şehirde Ahiler'e ait olan Ahi Sinan zaviyesi bulunuyordu. Balıkesir çarşısında en çok satılan ürün ise ipekli kumaşlardı (İbn Battûta, 2005:203). Balıkesir şehrinde bol miktarda ipek üretiliyordu. Burada üretilen ipek Hıristiyan memleketlerine naklediliyordu. Büyük bir bölümü Rum ülkelerine özellikle İstanbul'a gönderilip bu ipekten İstanbul kumaşları imal ediliyordu (Merçil, 2000:24). Ayrıca İbn Battûta, Balıkesir şehrinde bir Rum cariye satın almıştır (İbn Battûta, 2005:223). Buradan hareketle şehirde köle pazarının olduğu sonucuna varılabilir.

1.7. Beyrut Çarşısı

Doğu Akdeniz'de Lübnan Cumhuriyeti'nin başkenti olup Ortadoğu'nun en önemli liman şehridir. 1291'e kadar Haçlıların elinde kalan şehir, bu tarihte Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Hain adına Şam Valisi Emir Sencer Ebü Şücâî tarafından fethedildi. Memlûk hâkimiyetinde önemli vilâyetlerden biri olarak Doğu-Batı ticaretinin gelişmesinde rol oynadı. Bu dönemde Cenevizlilerin, Venediklilerin, Bizanslıların ve Amalfililerin Doğu Akdeniz kıyılarında bulunan şehirlerde ve Beyrut'ta antrepo olarak kullandıkları küçük kolonileri vardı. XIV. Yüzyıl başlarında şehir hakkında bilgi veren coğrafyacı Ebü'l-Fidâ, burada iki kalenin ve meyve bahçelerinin bulunduğunu bildirmektedir (Dursun, 1992: 81-84). İbn Battûta'nın seyahatnamesinde verdiği bilgilere göre Beyrut şehri küçük bir şehirdi. Beyrut şehrinin çarşıları güzeldi. Buralarda bol miktarda meyve satılmaktaydı. Beyrut çarşı ve pazarlarında fazla olan meyveler Mısır'a ihraç edilirdi (İbn Battûta, 2005:63). XI. yüzyıl boyunca Beyrut çarşısına çeşitli ülke ve beldelerden getirilen biber, günlük, çivit boyası, kızılboya ağacı, inci gibi ürünler en çok satılanlardı (Heyd, 2000:189). Beyrut dağlarında demir ocakları olup Haçlı seferleri sırasında bile Müslümanlar ve Haçlılar tarafından çıkartılıp, şehrin çarşılarında özellikle sanayide çeşitli eşyaların yapımında kullanılıyordu (Bakır, 2002:138).

1.8. Bursa Çarşısı

Bursa şehri Türkler tarafından Bizanslılardan 1326 yılında alınmıştır. Şehir fethedilmeden önce Bursa'da ticaret amacıyla yerleşmiş olan Müslüman tüccarlar bulunuyordu. Müslümanların şehre yerleşmesinden sonra şehirdeki iktisadi ve ticari faaliyetlerin çoğu Esnaf-Ahi teşkilatına dayanmaktaydı. Şehirdeki iktisadi faaliyetlerin yürütülmesi için Anadolu'nun çeşitli yörelerinden sanatkârlar şehre getirilip yerleştirilmiştir. Bu dönemde şehrin esnaf ve sanatkârları Türkler, Ermeniler ve Yahudilerden oluşuyordu (Akdağ, 2010:342-343). İbn Battûta'ya göre Bursa büyük bir şehirdi. Bursa şehrinin etrafı bağ ve bahçelerle çevriliydi. Şehrin caddeleri genişti. Bursa şehrinin çarşısında her türlü ürün rahatça bulunabiliyordu. Ahiler çarşıda çeşitli sanat dallarıyla uğraşıyorlardı. Ayrıca kaplıcalar mevcut olup hastalar tedavi için geliyorlardı. (İbn Battûta, 2005:223,224)

1.9. Cebele Pazarı

Cebele Suriye'de lazkiyye bölgesinde bulunan bir köydür. Cebele şehri güzel bir şehirdi. Bu şehirde bol miktarda meyve yetiştirilmekteydi. Bu şehirde İbrahim bin Edhem'in kabri bulunuyordu. Bu zaviyeye çeşitli beldelerden gelen ziyaretçiler oluyordu. Burada büyük bir pazar kurularak yiyecek, içecek ve benzeri her şey satılıyordu (İbn Battûta, 2005: 71,72). Ortaçağ boyunca Cebele şehrinde gümüş madeni ocakları olup bu ocaklardan çıkarılan gümüşten, burada bulunan demirci ve dökümhane dükkânlarında eşya, para, zırh üretimi yapılıyordu (Bakır, 2002:129).

1.10. Cezire Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Cezire büyük bir şehirdi. Cezire şehri harap bir durumdaydı. Güzel bir çarşısı vardı. Şehirdeki yapıların çoğu taşandı. Çarşıdaki dükkânların taştan yapılmış olması kuvvetli ihtimaldir (İbn Battûta, 2005:172). Cezire bölgesinin verimli vadilerinden biri olan **El-Hıval** vadisinde her türlü meyve, zeytin, üzüm, incir, badem, şeker kamışı, sumak, ceviz, susam, limon, turunç, hurma ve kaliteli büyük narlar yetiştiriliyordu. Narlar taze ve kurutulmuş vaziyette, cevizler ve bademler ise el sahasında kırılarak çeşitli beldelere ihraç ediliyordu. Bununla birlikte Cezire bölgesinin verimli topraklarında başta hububat olmak üzere pamuk, meyve, kestane, keten ve

kenevir yetiştiriliyordu (Yürekli, 2009:106). Yukarıdaki ürünlerin birçoğunun cezire çarşısında satıldığı sonucuna varılabilir.

1.11. Denizli Çarşısı

Denizli şehri bağ ve bahçelerle çevrili bir şehirdi. Şehirdeki çarşılar oldukça güzeldi. Şehrin çarşısındaki sanat ehlinin büyük bir bölümünü Rumlar oluşturuyordu. Çarşıda en çok altın işlemeli kumaşlar satılıyordu. Bu kumaşlar burada üretiliyordu. Denizli çarşısında Ahiler'e ait işyerleri mevcuttu. Bunlar çeşitli sanat dallarında üretim yapıyorlardı. Çarşıdaki Rumların giyim tarzları farklıydı. Genelde kırmızı külah takarlardı (İbn Battûta, 2005:208). Anadolu Selçuklu döneminde Denizli şehrinde köle pazarı mevcut olup bu pazarda Türk ve Rum köleler satılıyordu. Şehirdeki eskici pazarında ikinci el eşya satılıyordu. Lâdik (Denizli) şehrindeki Alameddîn-i Bazarî sahrasının ismi eskici (bit pazarı) ismini ifade ediyordu (Merçil, 2000:159,182).

1.12. Eğirdir Çarşısı

Eğirdir etrafı bağ ve bahçelerle çevrili büyük bir şehirdi. Eğirdir'in çarşıları güzel ve kalabalıktı (İbn Battûta, 2005:206). Suyu tatlı bir gölü vardı. Bu göl vasıtasıyla gemiler Akşehir ve Beyşehir'e ve diğer köy ve kasabalara gidiyorlardı. XIII-XIV. Yüzyıl boyunca batılı tüccarlar Anadolu şehirlerinin çarşılarına kumaşlar, gümüş eşyalar, şarap, sabun getiriyorlardı. Karşılığında şap, buğday, balmumu, kenevir ve halı alıyorlardı. Yukarıda saydığımız ürünlerin birçoğu eğirdir çarşısında kolayca bulunabiliyordu (Heyd, 2000:605).

1.13. Erzincan Çarşısı

Erzincan büyük olup nüfusça kalabalıktı. Şehrin çarşıları güzel ve düzenliydi. Erzincan çarşısında güzel işlenmiş kumaşlar bolca satılıyordu. Bu kumaşlar şehirdeki tezgâhlarda imal ediliyordu. Çarşıda bu şehirde bakırdan imal edilen kap kaçaklar, çiradanlılar, beyuslar, bakır şamdanlıklar satılan diğer eşyalardı (İbn Battûta, 2005:215). Kayaoğlu 'na göre ise XIII. yüzyılda Erzincan şehrinin çarşısında kandiller imal ediliyordu. Ayrıca Ermeniler ilgi çekici dokumalar imal ediyorlardı. Şehrin adıyla anılan Erzincan burhanileri pek meşhur olup şehirdeki atölyelerde dokunup şehrin çarşısında kolayca bulunuyordu (Kayaoğlu, 1981:370-371).

1.14. Isparta Çarşısı

Isparta güzel bir şehirdi. Etrafı bağ ve bostanlarla çevriliydi. Buranın çarşısı da güzeldi (İbn Battûta, 2005:206). Isparta şehrinin yüksek bir kalesi bulunuyordu. XIV. yüzyıl boyunca Anadolu çarşılarında en çok pamuk, yün, buğday satılıyordu. Bu ürünler Isparta çarşısında kolayca bulunuyordu (Heyd, 2000:604).

1.15. Hama Çarşısı

Hama, bugün Suriye’de Asi Irmağı kıyısında zengin bir vahada bulunmaktadır. Arazisi çölde geniş bir alanı içine almaktadır. Eskiden beri bedevilerin sık uğradığı ticaret merkezlerinden biriydi. Zanaatçıların çoğu eski usullerle ipekli kumaş ve pamuklu dokumacılıkla uğraşmaktadırlar (Meydan Larousse, 1992:VIII,371). Hama, Şam ülkesinin en güzel beldelerinden biriydi. Su dolaplarıyla Asi Nehri’nden evlere bahçelere su taşınıyordu. ‘**Mansuriye**’ adıyla bilinen varoşu şehirden daha büyüktü. Şehrin çarşısı bu varoş içerisinde olup işlekti. Bu varoшта hamam da bulunmaktaydı. Şehrin etrafı çeşitli meyve ağaçlarıyla ve bahçelerle çevrelenmişti. Hama çarşısında en çok meyve satılmaktaydı. Fakat buranın çarşısıyla özdeşleşen ürün ise badem kaysısıydı. Bu kayısının çekirdeği kırılınca içinden tatlı bir badem çıkıyordu (İbn Battûta, 2005:65). Kenti gezen İbn Cübeyr Hama’nın eski bir şehir olduğunu ve merkezinin geniş olmadığını belirtmektedir. Kent iki kısımdan oluşmaktaydı. İki kısımda küçüktü. Kentin dış mahallesinde hanlar evler ve kente gelen yolcuların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri dükkânlar bulunuyordu. Kentin yukarı kısmında çarşısı olup bu çarşı aşağı kısmındakinden daha zengin ve güzeldi. Burada her türlü sanat ve ticaret erbabı bulunuyordu. Ayrıca kentte iki hastane mevcuttu (İbn Cübeyr, 2008:188). Sefername’de verilen bilgilere göre Hama şehri yapılarının güzelliği sebebiyle Arüs-ül-Bilad (şehirlerin gelini) ismiyle anılıyordu. Şehrin tepe üzerinde kurulmuş kısmındaki pazarlara Sûk’ul-Ala (yüksek pazar) deniyordu. Bir diğer pazar ise şehrin dışında ve nehrin kıyısında idi. Bu pazara Sûk’ul-Esfel (aşağı pazar) deniyordu. Şehrin pazarlarında her şey bol bulunuyordu (Nasır-ı Hüsrev,1988:175).

1.16. Halep Çarşısı

İbn Battûta ya göre Halep şehri güzel bir şehir olup yapı olarak düzenli inşa edilmişti. Şehrin sokakları genişti. Halep şehrinin çarşısı, çatısının ahşap olmasıyla diğer

şehirlerin çarşılarından ayrılmaktaydı. Bu yüzden çarşısı serin ve gölgelikti. Çarşının sokakları da oldukça genişti. Ortasında mescit mevcuttu. Bu mescit pazarlarla çevrelenmişti. Bunun dışında Halep şehrinde üç medrese ve bir hastane bulunuyordu. (İbn Battûta, 2005:67). Hastanenin bulunması ilaç satan yerlerin çarşıda var olabileceği ihtimalini göstermektedir. Halep Müslümanlar tarafından H.16/M.637 yılında fethedilmiştir. Daha sonra H.97/M.715 yılında şehir merkezindeki kilisenin yanında bulunan agoranın yerinde Halep Ulu Cami inşa edilmiştir. Bu dönemde gıda maddesi satan satıcılar sur kapısı civarındaki handa bulunuyorlardı. Sebze ve meyve satıcıları şehrin dışı sayılabilecek bir yerde toplanıyorlardı. Caminin yanında ise kumaş ticareti yapan bir Kayseriye mevcuttu (Can, 1995:48). Halep Ulu Camisi şehrin antik dönemin Pazar yeri üzerinde kurulmuştur. Şehrin bu mıntıkası ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Halep hükümdarı Nurettin Zengi zamanında(1150–1176) Ulu Cami çevresinde üç tane kapalı çarşı bulunuyordu. Yukarıda bahsedilen kayseriye özelliği gösteren Kumaşçılar Çarşısı ciddi bir onarım göstererek batıya doğru uzatılmıştır. Cami çevresinde yer alan ikinci kapalı çarşı ise Sûku’ul-Baz’ul-Hali olarak bilinen Eskiciler Çarşısıydı. Üçüncü çarşı Necmeddin Çarşısıydı. Bunlar dışında başka yerlerde olmak üzere Züccaciye ve Seracin kapalı çarşıları bulunuyordu. Bununla birlikte Bab-ı Antakiyye Kapısı tarafındaki antik dönemin Kolonlu Caddesi son dönemlere kadar önemli bir ticaret bölgesi olarak kalmıştır. Bu cadde ve bitişik sokaklarda çeşitli kapalı çarşılar kümelenmiştir. Bunların başlıcaları, ip ve urgan satıcıları (Sûk’ul-Habbabin), odun satıcıları (hattabin), hasır satıcıları (hasarin), demirciler (haddadin), tandır imalatçıları (tenariyyun), av kuşları satıcıları (bezadire) idi (Kırkıl, 1999:172). Ortaçağ boyunca Halep şehrinde deri tabaklama işi bir hayli ilerlemiş bulunuyordu. Halep şehri deri tabaklama işinde çok yetenekli ustaları barındırıyordu. Büyük caminin doğusunda dericilik işinde çalışan işçilerin özel bir çarşısı vardı. Bu çarşıya **Sûku’n-natta**’in (Dericiler Çarşısı) ismi veriliyordu. Burada deri halılar üretiliyordu (Bakır, 2001b:85). Bununla beraber Halep şehrinde XI-XII. yüzyıl boyunca şehrin esnaf ve loncaları ve şehirdeki meslek gruplarını oluşturan sanatkârlar bir araya gelerek kendilerini temsil eden bir reis etrafında toplanıyorlardı. Şehir halkını ve esnafı temsil eden Reis şehrin çarşı pazar ve diğer vergilerini topladığı gibi hesapları da gözetiyordu. Bu reisler genellikle şehrin ileri gelen ailelerinden seçiliyordu. Reisin gücü şehirdeki Ahdas gruplarına dayanıyordu. Halep şehrinde savaş sırasında reis özellikle esnaf sanatkâr ve

çeşitli meslek guruplarından oluşturduğu milis güçleriyle savaşa katılarak **Valiyü'l Ahdas** ismiyle şehir savunmasına yardımcı oluyordu (Gül, 2002:77; Duri, 1991:110). Heyd, XII. yüzyılda Halep çarşısı ve pazarlarının çoğunda ipek satışı yapıldığını belirterek Halep'in ipek ticaretinin merkezlerinden biri olduğunu söylemektedir. Ayrıca Halep çarşısında bulunan bir diğer madde ise camdı. Cam burada üretilip Yemen'e ihraç ediliyordu (Heyd, 2000:180,183). Halep Çarşısı'nda camdan kimyacılar için imbikler, sürahiler ve cam tüpler imal ediliyordu (Bakır, 2001a:152). XII. Yüzyılda yabancı tüccarlar özellikle Venedikliler Halep Çarşısı'ndan pamuk ve biber satın alıyorlardı. Bununla birlikte Halep şehrinde Venedikliler, Gıyaseddin Zahir(1186-1216) zamanında bir ticarethane, pazar, kilise, hamam ve mallarının korunacaklarına dair teminat elde etmişlerdi. Ziyet, takı ve süs eşyası olarak Halep Çarşısı'na inciler, değerli taşlar, gümüş, bakır ve çuhalar dışarıdan getirilip satılan ürünlerdi (Heyd, 2000: 416,422). Halep Çarşısı'nda çok kaliteli zeytinyağları satılıyordu. Bu yağlar Halep'te yetiştirilen zeytinden üretiliyordu (Bakır, 2000:187). Haçlı seferlerinden sonra Halep'de ticari faaliyetler bir hayli gelişmiş olup bu dönemde Halep çarşılarında fildişi, demir, dokuma, sergi ve seramik eşya cinsinden aranan şeyler getirilip satılan ve kolayca bulunan diğer ürünlerdi (Yazıcı, 1997:239-244).

1.17. Hille Çarşısı

Hille şehri Fırat'ın doğu kıyısında kurulmuş bir şehirdi. Şehir hurma bahçeleriyle çevrilmişti. Çarşısı güzeldi, burada her türlü şey satılıyordu (İbn Battûta, 2005:163). Kent Fırat kıyısına uzunlamasına inşa edilmiş büyük bir şehirdi. Kalabalık bir yerdi. Kamu hizmetleri için gerekli her türlü ihtiyaçları karşılayacak sanat kollarının mevcut olduğu çarşıları bulunuyordu. Yapıları sağlam olup kent yapıları hurma bahçeleri arasında kalmıştı (İbn Cübeyr, 2008:155).

1.18. Humus Çarşısı

Humus bugün Suriye'de Lübnan'ın kuzeyinde yer alan zengin ticari şehirlerden biridir. Sulama ile meyve ve zeytin yetiştiriciliği, kuru tarım yoluyla tahıl üretimi yapılmaktadır (Meydan Larousse, 1992:IX,229). Humus güzel ve latif bir şehirdi. Çarşının sokakları genişti. Humus şehrinin ağaçları çoktu ve ağaçların su ihtiyacı nehirlerden karşılanıyordu. Humus şehrinin çarşısının ortasında camii, camimin yanında havuz bulunuyordu (İbn Battûta, 2005:65). Humus kentini gezen İbn Cübeyr ise kentin geniş

alanlı dikdörtgen biçimli olduğunu belirtmektedir. Kentin evlerini derme çatma yüksek olmayan binalar oluşturuyordu. Kentin çarşılarında alışveriş durgundu (İbn Cübeyr, 2008:189).

1.19. Konstatiniyye (İstanbul) Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Konstatiniyye büyük bir şehirdi. Bu şehrin en önemli kısımları Haliç'in doğusundaydı. Emirler ve nüfusun büyük kısmı burada oturuyordu. Bu kısmın çarşıları ve sokakları genişti. Çarşılarının caddeleri taş döşemelerle kaplıydı. Her sanat ehlinin kendisine ait çarşıları vardı. Çarşılar gece kapatılıp gündüz açılıyordu. Satıcıların büyük kısmını kadınlar oluşturuyordu. Şehrin Galata semtinde Cenevizli, Venedikli, Romalı, tüccarlar oturmaktaydı. Bu kısımda da çarşılar vardı. Bu çarşılar güzeldi. Ancak Çevreleri nedeniyle çarşılar kirliydi. Çünkü semtin ortasında akan kirli su mevcuttu. Bu kısmın limanı vardı. Şehrin çarşı ve pazarına liman yoluyla ihtiyaçlar ulaştırılıyordu (İbn Battûta, 2005:265). XIII. yüzyılda Özellikle Galata çarşı ve pazarları İstanbul çarşı ve pazarlarından daha önemli bir yer işgal ediyordu. Karadeniz'e ticaret için giden gemilerin büyük çoğu gidiş gelişte Galata limanına yanaşıyorlardı (Heyd, 2000:577). Bu çarşı ve pazarlarda çeşitlilik daha çoktu. Aya Sofya kilisesinin kubbesinin sağ tarafında dükkânlar mevcuttu. Burada bulunan salonun sol tarafında attârlar çarşısı vardı. Bu kilisenin haremine yakın bir bölümde ise kâtipler çarşısı bulunuyordu (İbn Battûta, 2005:266,269). Konstatiniyye gerek Trabzon, Kefe yoluyla, gerekse Akdeniz, Mısır, Şam, Basra yoluyla gelen her türlü ürünün merkeziydi. Konstatiniyye çarşı ve pazarlarında; Hind ve İran baharatı, boya maddeleri, güzel kokulu bitkiler, şap, mazi, kürkler, buğday, yün, keçi kılı, İran ipeği, keten, altın, gümüş, İtalya şarapları, Kıbrıs ve Rodos sabunları, İspanya incirleri, Napoli cevizleri, İtalya zeytinyağları, Tana balmumu, Sakız adası sakızı, Fransa ve Toskana yünüleri başlıca satılan ve kolayca bulunan ürünlerdi (Heyd, 2000:542).

1.20. Konya Çarşısı

Konya, Türklerin şehri ele geçirmesinden sonra hızla büyümüştür. Konya kentinin tam teşekküllü çarşılarının oluşumu Anadolu Selçukluları devleti döneminde olmuştur. XIII. yüzyılın başlarında Alâeddin camisinin doğusunda eski (Sûk-i Atik) ve yeni çarşı (Sûk-i Cedid) olmak üzere iki çarşı bulunuyordu (Baykara, 1985:88; Uysal, 2010:151). Bu ilk dönem şekliyle Konya şehri kapalı kent şeklindeydi. Çarşı, pazarlar surların içinde yer

alıyordu. Bu oluşturulan çarşılar mahallelerden gelen sokaklar ve caddeler uzanıyordu. Bu caddeler üzerinde meydan ve Pazar yerleri belirli ürünlerin alınıp satılması için tanzim edilmişti (Karpuz, 2008:49). Konya kentinde kuyumcular, pamukçular, şekerciler, kavaflar, kasaplar, külahçılar, attârlar, aşçı, bakırcı, bakkal, bezzar, boyacı, cambaz, cendereci, dokumacı, debbağ, dellak, dülger, ekmekçi, hallaç, helvacı, kâğıtçı, mimar, nakkaş, nalbant, natür, neccar, örücü, saraç, tacir, terzi, saka, suyolcu ve yazmacı gibi sanat dalları başlıca mesleklerdendi (Baykara, 1985:59; Kayaoğlu, 1992:112). Bununla beraber kent kapılarında XIII. yüzyıla kadar ticari yapıları meydana getiren çarşı ve pazarlar Alâeddin tepesi civarında bulunuyordu. Şehrin büyümesiyle beraber çarşı ve pazarlar mevcut olan kale surlarının dışına taşınmıştır. Böylece buğday pazarı şehrin kuzeyinde, kapa ve odun pazarı batıda, bezzâz çarşısı ise doğuda bulunuyordu. Şehrin çıkışlarından biri olan Aksaray kapısı civarında ise koyun ve at pazarları mevcut idi. Şehrin merkez çarşısının içinde Şekerciler, Pirinççiler, Vezir Ziyâeddin, Bedreddin Yalman, Demre Hatun hanları mevcut olup bu hanlarda çeşitli esnaflara ait dükkânlar bulunuyordu. Ayrıca tüccarların bir kısmı bu hanlarda konaklıyorlardı (Baykara, 2002:182-187; Ter ve Özbek, 2005:531). İbn Battûta' ya göre Konya büyük ve gelişmiş bir şehirdi. Şehir planlaması güzel yapılmıştı. Caddeleri genişti. Çarşısı düzenliydi. Çarşısında her sanat erbabının kendisine ait yeri vardı. Çarşısında her türlü meyve vardı. Çarşıda 'Karemeddin' kayısı bolca bulunurdu (İbn Battûta, 2005:211). Konya çarşısında ipekli halılar satılmaktaydı. Bunun dışında küçükbaş hayvanlar da buradaki pazarlarda mevcut idi. Alâeddin Keykubat (1220-1237) zamanında yabancı tüccarlar Konya çarşı ve pazarlarından kıymetli taşlar inciler sikke halinde gümüş veya altın, şap, buğday, satın alıyorlardı (Heyd, 2000:332,333). Bu ürünler Konya çarşısında kolayca bulunuyordu. Sultan ikinci Keykavus döneminde Konya'daki şap ticaretinin tekeli Venediklilerle, Cenevizliler ellerinde bulunduruyorlardı (Bakır, 2002:175). Provensliler, Konya ile Kıbrıs arasında bir transit ticareti yapıyorlardı. Kıbrıs adasına, diğer birçok şeyler yanında, tüccarlar şap, yün, deri, ham ve işlenmiş ipek getiriyorlardı (Heyd, 2000:334). Anadolu Selçukluları başkenti olduğundan Konya'da altın ve gümüş paralar imal ediliyordu. Darphaneler bulunuyordu (Bakır, 2002:232).

1.21. Kûfe Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Kûfe şehrinin yapıları tuğladan yapılmıştı. Kûfenin çarşıları güzeldi. Kûfe şehrinin çarşılarında hurma ve balık satılıyordu (İbn Battûta, 2005:162). Kûfe şehri Ömer bin Hattab zamanında fethedilmişti. Ömer bin Hattab Müslümanların oraya yerleşmesini emretmişti. Yakubi'ye göre Temim, Bekr, Esed vb. Arap kabileleri Kûfe'ye gelip yerleştiler. Bu kabileler ve gelen Müslümanlara çeşitli iktalar verildi. Kendilerine ait mahalleler kuruldu. Şehir oluşturulurken Sad bin Ebi Vakkas, Kasr ve mescidin bulunduğu alandan Darü'l-Velid'e, Kallein'e, Duveri Sakif'e ve Eşca bölgesine kadar uzanan alanı çarşıya ayırdı. Bununla birlikte Halid b. Abdullah Kasri zamanından kalan Bevvari gölgeliğini de çarşıya dâhil etti. Oluşturulan bu çarşıda çeşitli ticaret ve sanatkârlara ait yerler ayrıldı (Ya'kubi, 2002:311). Bununla beraber Kûfe çarşıları ilk zamanlarda yerlerinde sabit olmayıp günümüzdeki semt pazarları gibi, sabah kurulup akşam toplanan bir özellik arz ediyordu. İlk zamanlarda güneşten korunmak maksadıyla hasırlarla örtülen çarşılar Halid b. Abdullah Kasri zamanında yenilenerek tonozlarla örtülmüştür. Kûfe çarşılarında ilk yıllardan itibaren, aynı cins ticaretle meşgul olanların bir araya bulunmaları esasına dayalı bir yapılanma oluşmuştur. Halid b. Abdullah Kasri zamanında gerçekleşen yenileşme neticesinde her ticaret erbabına ayrı bir yer tahsis edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde şehirdeki satıcı gruplarını ashabu's-sayarife (kuyumcular), ashabü's-seyyagin (yiyecek ve içecek satıcıları), ashabu'ut-temmarin (hurmacılar),ve ashabu's-sabuniyyun (sabuncular) oluşturuyordu. Bu satıcıların gerisinde ise ashabu'l-enmat ve ashabu'l-hazz (ipek ve yünlü kumaş satıcıları), ashabu'l hannatin (tütsü satıcıları), ashabu's-sevakın (irmik satıcıları), kasaplar, çiçek satıcıları ve Darü'l-Velid ismiyle anılan yerde de ashabu'l-kassarın (çamaşır satıcıları) yer alıyordu. Kûfe şehrinin batısında bulunan Kunase' de katır, eşek ve deve ticareti ile binek hayvan eşyası imal eden demirciler ve bakırcılar bulunuyordu. Daha sonraki dönemlerde H.II./VII asırda ise şehrin dışında **Esed** adıyla anılan yeni bir çarşı inşa edilmiştir (Can, 1995:67,68). Kûfe şehrinin çarşı ve pazarlarını denetleme yetkisini elinde bulunduran amile **Ales-Sûk'un** ismi veriliyordu. Bu kişi modern anlamda Muhtesib'in görevini yerine getiriyordu. Kûfe şehrinde çarşı ve pazarların denetlenmesi ölçü ve tartıların kontrol edilmesiyle başlamıştır (Serjeant, 1997:72). Şehirde zift kuyuları mevcut idi. Bu kuyulardan çıkarılan zift Bağdatlı tüccarlara satılıyordu. Bu ziftler Bağdat'taki hamamların sıva işlemlerinde

kullanılıyordu. Bunun dışında Kûfe çarşısında **Serendiyye** adı verilen Kılınçlar imal ediliyordu. Bu Kılınçlar oldukça keskindi. İran'da imal edilen kılıçlardan biraz kısa olmalarına rağmen savaşta en çok kullanılan kılıçları teşkil ediyorlardı (Bakır, 2002: 193,388). Kûfe'de kılıç imal eden demirci dükkânları ve dökümcüler de bulunuyordu.

1.22. Macul Çarşısı

İbn Battûta, Macul (Maçur) şehri hakkında izlenmelerini şöyle aktarmaktadır: Dört gün sonra şehre vasıl olduk. Bu belde Bahr-ı Faris'ten çıktığını evvelce bahsettiğimiz halicin sahilinde çorak bir arazide kurulmuş küçük bir kasabaydı. Bu kasabanın çarşısı olup, çarşısı büyüktü. Macul kasabasının çarşısında en çok hububat satılmaktaydı (İbn Battûta, 2005:145).

1.23. Mardin Çarşısı

Mardin büyük bir şehir olup dağın tepesinde kurulmuştu. Çarşıları şirindi. Bu yörede '**Meriz**' adı verilen kumaşlar olup bunlar çarşıda satılmaktaydı (İbn Battûta, 2005:172). Mardin şehrinde camın ham maddesi olan kum bulunuyordu. Bu kum diğer ülkelere ihraç ediliyordu (Bakır, 2001:218). Dunaysir Mardin'e iki fersah uzaklıkta önemli bir ticaret merkeziydi (Koçkuzu, 1990:47). Artuklular(1106-1406) Mardin yakınlarında Koçhisar (Kızıltepe) bölgesindeki **Dunaysir** pazarında hanlar, hamamlar çarşılar, funduklar (oteller) inşa edip mamur bir hale getirmişlerdi. Bu pazara Suriye, Anadolu, Diyarbakır tarafından tüccarlar geliyordu. Bu şekilde oluşturulan ticari yollar üzerinde kurulan açık pazarlarda Türk, Rum Köle ve cariyeleri, güzel at ve katırlar, atlas, saklatan kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri satılan başlıca ürünlerdi (Kayaoğlu, 1981:371). **Dunaysir** pazarında da buna benzer ürünlerin satılabileceği sonucuna varılabilir. Dunaysir şehrinin gezen İbn Cübeyr ise buranın çarşılarının kalabalık olduğunu ve her türlü erzakın bolca bulunduğunu söylemektedir (İbn Cübeyr, 2008:176).

1.24. Mizze Pazarı

İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre Mizze Şam şehrinin en büyük köylerindedir. Bu köyde hamam, cami ve kaynak suyu bulunmaktaydı. Bu köyün pazarı da vardı. Şam'a yakın olmakla beraber buranın sakinleri Şam'a gitmeksizin her türlü ihtiyaçlarını bu pazarda rahatça bulabiliyorlardı (İbn Battûta, 2005:88).

1.25. Musul Çarşısı

İbn Battûta'ya göre Musul, mescidi, hamamı, kervansarayı ve varoşu bulunan bir şehirdi. Buradaki varoşun çarşısı bulunmaktaydı. Musul'un çarşısı güzeldi. Çarşındaki dükkânlar birbirinin üzerine inşa edilmişti. Bu dükkânların kapıları demirdendi (İbn Battûta, 2005:171). Musul çarşılarında sanatkârların ayrı yerlerde toplanması ve mesleklerde ihtisaslaşmalar IX. ve X. yüzyıllarda mezhep farklılıkları ve ekonomik sebeplerle meydana gelen kavgalar sonucunda oluşmaya başlamıştır. Bu dönemlerde ayakkabıcılar ile kumaş satıcıları, kumaş satıcıları ile yiyecek satıcıları, kumaş tüccarları ile ayyarun arasında sık sık kavgalar meydana geliyordu. Bu tür olaylar sebebiyle zanaatkârlar dış tehditler karşısında bir araya gelerek kendilerine ait tecrübeli birinin Şeyh veya kendi zanaat dalında en yaşlı birinin başkanlığında kendi örgütlerini kurmaları sonucunu doğurmuştur (Serjeant, 1997:74). H. 622/M.1225 yılında Musul şehrinde pahalılık sebebiyle kıtlık ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Abbasi halifesi Zahir Biemrillah burada ortaya çıkan fiyat artışına müdahale etmiştir. Temel gıda maddeleri sevk ederek halkın alım gücünü kuvvetlendirerek pahalılığı önlemeye çalışmıştır (Terzi,1996:20). Özellikle buraya buğday, güzel beyaz mısır toz şekeri, kötü esmer toz şekeri, pirinç, susam yağı, tuz, hurma gibi temel ihtiyaç maddeleri gönderilmesini sağlamıştır (Terzi, 1996:405-407). Bu dönemde Musul çarşı ve pazarlarında yukarıda sayılan ürünlerin satıldığı sonucuna varılabilir. XII. yüzyılda Musul çarşısında bol miktarda baharat, ipekli ve sırmalı dibalar satılmaktaydı. Musul'da dokuma tezgâhları olup burada atölyelerde dokumacılık yapılmaktaydı. Tüccarın genel geçim kaynağı dokuma sanayisiydi (Heyd, 2000:181,192). XIII. Yüzyıl boyunca Musul şehrinde 908 adet dokuma hanı 7500 atölye 120 adet kapalı çarşı, 36 adet Pazar ve 548.000 dükkân bulunuyordu. Dokuma tezgâhlarının tümünde bir günde toplam 375.000 metrakare kumaş dokunuyordu. Yine Bu dönemde Şa'arin çarşısı, Kattarin Çarşısı, (palancılar), Haşîş Çarşısı, Ta'am Çarşısı, Seracin Çarşısı (palancılar), Düvvab Çarşısı olmak üzere Musul'da çeşitli çarşılar bulunuyordu (Havan, 2004:104-105). Ortaçağ boyunca Musul'a yakın olan Hasuna tepesinde çanak çömlek ve seramikçilik yapılıyordu. Musul'da özellikle çanakçılık alanında vazo çokça imal ediliyordu. Bu vazoların üzerlerinde kabartma motifler, kişiler, hayvanlar, yıldızlardan süsler bulunuyordu (Bakır, 2001:33,177). Musul çarşısında çanak ve çömlekçiliğin XIV. yüzyılda halen mevcut olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca göçebe Türkmenlerin hayvansal ürünlerini

satıp bunun karşılığında mamul ürünler aldıkları pazarlar Musul şehrinde mevcut idi. Bu pazarlara Türkmen pazarları (**Sûk-ut-Terakime**) deniyordu. Bu pazarlar genellikle şehrin kapısı civarında bulunuyordu (Kayaoğlu, 1981:372).

1.26. Necef Çarşısı

Necef Irak şehirlerinin en güzellerinden biriydi. Nüfusu kalabalıktı. Binaları sağlam yapılmıştı. Şehrin giriş kısmı **Bab-ı Hadra** denilen kısımdı. Necef'in çarşıları özellikle temiz olmasıyla diğer çarşılardan ayrılmaktaydı. **Bab-ı hadra** kısmından şehre girilince burada bakkal, aşçı ve ekmekçilerin mevcut olduğu çarşı bulunmaktaydı. Sonraki kısımda ise yemişçi, terzi, attâr çarşıları vardı. Bu şehirde Hz. Ali'nin türbesi vardı. Recep ayının yirmi yedinci gecesine **leyle-i Mahya** adı verilirdi. Bu gece de çeşitli beldelerden ziyaretçiler türbe etrafında toplanırdı. Bu gece sebebiyle Necef şehri sakinleri burada on gün boyunca büyük bir pazar kurarak çeşitli yiyecek içecek ve benzeri şeyleri satıyorlardı (İbn Battûta, 2005:136,137).

1.27. Remle Çarşısı

Bugün Remle şehri İsrail sınırları içerisinde Tel-Aviv Kudüs yoluyla Necef'e giden yolun kuzeyinde Şefela Ovası'nda bulunmaktadır (Meydan Larousse, 1992: XVI,415). İbn Battûta'ya göre Remle (Filistin) büyük bir şehirdi. Burası çarşının gelirinin çokluğu ve güzelliğiyle dikkat çekmekteydi. Cami-i Ebyad (Ak Camii) adında şehrin camisi mevcut idi. Bu caminin Kible duvarında üç yüz peygamber medfundu. (İbn Battûta, 2005:61). Ortaçağ boyunca Remle şehrinde çok kaliteli mermer yatakları bulunuyordu. Mermer madeninin bulunmasından dolayı Bu şehrin çarşılarında mermer endüstrisi gelişmiş olup mermer imalatı yapan atölyeler bulunmaktaydı (Bakır, 2001:49).

1.28. Salebiyye Pazarı

İbn Battûta'ya göre Salebiyye Kûfe'ye üç mil uzaklıkta bulunmaktaydı. Burası yol güzergâhı üzerinde bir konaklama yeri idi. Büyük bir sarnıcı da olup suyu çoktu. Buranın halkı bir pazar kurarak hacılara deve, koyun, yağ, süt satıyorlardı (İbn Battûta, 2005:135). İbn Cübeyr'e göre ise Salebiyye'nin Kale benzeri, sadece dış duvarları kalmış büyük bir binası bulunuyordu. Bu binanın karşısında ise çapı olabildiğince geniş, kenarları yüksek olan bir sarnıç vardı. Bu sarnıçta yağmur suyu birikmişti. Yol güzergâhı olduğu için kervanlar burada konaklıyorlardı. Burada kadın ve erkeklerden

oluşan bedeviler büyük bir pazar kurmuşlardı. Bu pazar çok hareketli olup deve, koyun, süt ve hayvanlar için yem satılıyordu (İbn Cübeyr, 2008:151).

1.29. Sivas Çarşısı

İbn Battûta'da verilen bilgilere göre Sivas, sanayi ve ticaret açısından gelişmiş önemli şehirlerdendi. Sivas şehri güzel inşa edilmişti. Şehrin cadde ve sokakları genişti. Çarşıları oldukça kalabalıktı (İbn Battûta, 2005:214). Sivas çarşısında ince halılar, ipekli kumaşlar çokça satılmakla beraber şap ve küçükbaş hayvanların da satışının yapıldığı bilinmektedir (Heyd, 2000:332). Anadolu Selçuklu devleti döneminde Sivas'ta darphane de bulunmaktadır. Sivas'ta demir madenine bağlı olarak demir sanayisi gelişmiş olup bu sanayi dalıyla uğraşan dökümcü ve demirci atölyeleri ve dükkânları mevcuttu (Bakır, 2002:232). Anadolu Selçuklular devleti dönemimde Sivas şehrinde bakkallar, kasaplar, attârlar, aşçılar, demirciler, iplikçiler, bezzâzlar, terziler, üsküfçüler adını alan çeşitli çarşıların mevcut olduğunu belirtmektedir. Böylece her ticaret ve sanat mensupları kendilerine mahsus çarşılarında oturarak çalışıyorlardı. Bununla birlikte sarraf, kuyumcu, kürkçü gibi kıymetli eşya satan bazı tüccarlar Sahtiyan hanı, Pamuk hanı, Şekerciler hanı, Bezzâzlar hanı, adını alan hanlarda mevcut olan dükkânlarda oturuyorlardı. Bu hanlardan biri olan Sahip Ata'nın hanında dokuz dükkân bulunmaktaydı. Bu hanlar birer çarşı mahiyetindeydi. Özellikle şehirde yünlü ve pamuklu dokuma yapımı ilerlemişti. Sivas Şehrinin sof (Sûf-i Sivasî) kumaşları meşhur olup bu kumaşlar buradaki imalathanelerde üretilip İran'a gönderiliyordu (Turan, 1951:451). Ayrıca XIII. yüzyıl boyunca İslam dünyasının çeşitli ülkelerine köle ihraç eden başlıca bölge Kıpçak ülkesiydi. Bu köleler Karadeniz yoluyla Sivas şehrine getiriliyordu. Buradan Mısır ve güney ülkelerine ihraç ediliyordu. Sivas esir ve köle ticareti bakımından büyük bir Pazar oluşturuyordu. Sivas şehrinde esir ve köle pazarları mevcuttu. Bu pazarlar varlıklarını XV. yüzyıla kadar devam ettirmiştir (Turan, 1947:215).

1.30. Şam Çarşısı

Şam Müslümanlar tarafından H.15/M.636 yılında fethedilmiştir. Müslümanların şehre yerleşmesinden sonra şehrin ilk çarşıları ve dükkânları büyük cami etrafında oluşmuştur. Ticari faaliyetler artarak büyük caminin etrafında hanlar ve kayseriye inşa edilmiştir. H.1/M.VII. asırdan sonra şehrin çarşısı hızla gelişerek çeşitli mallar belirli

çarşılarda satılarak ilk meslek grupları meydana gelmiştir. H.III-V./M.IX-XI. asırdan itibaren farklı dini etnik ve kültürel gruplar güvenlik sebebiyle çeşitli mahallelerde toplanarak mahallelerini surlarla çevirmişlerdir. Böylece bu mahallelerde kendilerine ait çarşılar kurmuşlardır (Can, 1995:46). Şam büyük bir şehir olup hem Basra yoluyla hem de İran ve küçük Asya yoluyla gerek kuzey illeri gerekse Arabistan yoluyla gelen yolların merkezidir. Bu yüzden Şam ticaret bakımından gelişmiş bir merkez konumundaydı (Heyd, 2000:185). Şam'ın büyük bir çarşısı vardı. Bu çarşının merkezi ise **Beni Ümeyye** mescidinin çevresiydi. Mescidin dört kapısı vardı. Birinci kapı güneyde olup **Bab-ı Ziyade** adıyla bilinirdi. Bu kapının geniş dehlizi vardı. Bu kısımda eskiciler ve çeşitli esnafa ait dükkânlar bulunurdu. Kapıdan çıkınca, sol tarafta bakırcılar çarşısı bulunurdu. Bu çarşı hayli büyük olup, mescidin kible duvarı boyunca uzanırdı. İkinci kapı **Bab-ı Ceyrun** adı verilirdi. Bu kapı mescidin en büyük kapısı olup mescidin doğusundaydı. Bu kısımda büyük bir dehlizi vardı. Bu kısımda bezzâz, kuyumcu, kitapçılar ile zücaciye dükkânları bulunmaktaydı. Bu kısmın birinci kapıya yakın olan bölgesinde çeşitli mezhep mensuplarına ait dükkânlar ile bu dükkânların civarında kâğıt, kalem ve mürekkep satan kâğıtçılar çarşısı bulunmaktaydı. Üçüncüsü **Bab-ı Berid** adıyla ünlü olan batı kapısıydı. Kapının dehlizinde mumcu dükkânları ile manavlara özel yerler bulunmaktaydı. Şam'ın **Salahiye** adında büyük ve güzel bir varoşu olup buranın da şirin bir çarşısı vardı (İbn Battûta, 2005:79,80,86). Şam şehrini gezen İbn Cübeyr göre ise Ümeyye camisinin yakınında bulunan Muaviye'nin evinin yerinde bakırcılar çarşısı bulunuyordu. Bu çarşı enine boyuna oldukça güzel geniş ve büyüktü. Bu çarşının arkasında ve yakınında ahırlar mevcuttu. Ahırların yanında ise elbise boyacılarının dükkânları bulunuyordu. Ayrıca **Bab-ı Ziyade** kapısının geniş ve yüksek koridorunda boncukçular ve diğer dükkânlar bulunuyordu. **Bab-ı Ceyrun** kapısının koridorunun üst tarafındaki revaklı direkli bölümde ise daire biçimli çarşılar vardı. Bu çarşılarda koku ve başka şeyler satan dükkânlardan oluşuyordu. Bununla beraber İbn Cübeyr **Bab-ı Berid** kapısının koridorunda İbn Battûta'dan farklı olarak mumcu ve manav dükkânlarının dışında attar dükkânlarının bulunduğunu da belirtmektedir (İbn Cübeyr, 2008:195-199). Şam çarşısında her türlü ipekli kumaşlar özellikle sırmalı dibalar en çok satılan ürünlerdi. Çarşıda satılan bir diğer ürün ise burada üretilen ve kendi adıyla anılan Şam bıçaklarıydı (Heyd, 2000:185). Zeytinyağı, çeşitli tatlılar özellikle keçiboynuzu tatlısı Nablus'ta üretilip çarşıda satılan diğer

ürünlerdendi. Çarşıda süt bolca bulunmaktaydı. Sütün büyük kısmı Baalbek' ten getirilmekteydi (İbn Battûta, 2005: 61,75). İncir ve fıstık çarşıda satılan diğer ürünlerdi. İncir ve fıstık buraya Maarra' dan getiriliyordu.) Şam çarşısında çeşitli yemekler yapılırdı. Halkın çoğu bu yemekleri yedi. Fakat hastalık veba salgın gibi benzeri durumlarda emirler çarşıda yemek yenilmesini yasaklayabiliyorlardı. Ramazan ayında kadılar emirler dâhil olmak üzere özellikle dükkân sahipleri çarşı esnafı ve tüccarlar dostlarını fakirleri davet edip kimsenin yalnız iftar etmesini istemezlerdi (İbn Battûta, 2005:61,85,89).

1.31. Şermin Çarşısı

Şermin şehri güzel bir şehir olup bahçelerinde zeytin ağaçları çoktu. Şermin'in çarşı ve pazarı vardı. Satıcılar çarşı ve pazarlarda mal ve diğer eşyaları satarken sesli bir şekilde bağırırlardı. Çarşıda burada üretilen ve şehrin adıyla anılan kumaşlar satılırdı. Çarşıda satılan diğer bir ürün ise şehirde kırmızı ve sarı renkte üretilen kalıp sabunlardı (İbn Battûta, 2005:66).

1.32. Trablusşam Çarşısı

Trablusşam bugün Lübnan'a bağlı bir şehirdir. Şehrin ticaret kapasitesini iplikçilik, sabun fabrikaları, sepicilik, portakal ve meyve bahçeleri oluşturmaktadır. Şehir M.Ö. IV. yüzyılda kurulmuştur. 1109 yılında Haclı seferleri sırasında Cenevizlilerin eline geçmiştir. Haclılar Trablusşam şehrinde ipek ve cam fabrikaları açmıştır.1289 yılında Memluk Sultanı Melik Mansur Kalavun tarafından alınmıştır.(Meydan Larousse, 1992: XIX,377) . Şam ülkesinin merkezi şehirlerinden biriydi. Sokakların ve çarşılarının benzersiz güzelliğiyle dikkat çekmekteydi. Deniz yakın olduğundan deniz yoluyla bağlantısı olup çeşitli ihtiyaçlar buranın çarşı ve pazarlarına rahatça ulaştırılıyordu (İbn Battûta, 2005:66). Bu şehirde mağazalar mevcuttu. Esnaf ve halk takımı Müslüman, Latin, Bizanslı, Ermeni, Marunî, Nesturi ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Halkın geçim kaynağını sanayi ve ticaret oluşturmaktaydı. Trablusşam çarşısında limon, portakal, incir, badem, üzüm en çok satılan ürünlerdi. Şarap üretimi olup şarap da çarşıda satılmaktaydı. İpek üretim merkezlerinden biri olup buranın çarşısında ipekli kumaşlar ve soflarda önemli bir yer tutardı (Heyd, 2000:185,193,194).

1.33. Tizin arşısı

Tizin şehri, Türkmenler tarafından Kinnısın yolu üzerinde yeni kurulmuş bir şehirdi. Tizin şehrinin çarşıları güzel olup mescitleri çoktu. Tizin şehri büyüktü. Şehirde Tarihi eserler olup birçoğu harap durumdaydı (İbn Battûta, 2005:68).

1.34. Tüster arşısı

Tüster büyük bir şehirdi. Tüster yerleşim olarak ovada kurulmuş olup bağ ve bahçelerden müteşekkildi. Tüster şehrinin çarşısı güzeldi. Tüster arşısının sokakları da genişti. Bu çarşıda yemek satılan ve yemek pişirilen yerler bulunmaktaydı (İbn Battûta, 2005: 145,146).

1.35. Ubulle Pazarı

Ubulle şehri Basra'ya on mil uzaklıkta olup yol güzergâhı üzerindeydi. Burada hurma ağaçlarının dibinde bir pazar oluşturuluyordu. Bu pazarda satıcılar ekmek, balık, süt, hurma ve meyve satıyorlardı (İbn Battûta, 2005:144). Ubulle şehri Kostantiniye, Antakya, Bağdat yolu güzergâhında bulunuyordu. Rum tüccarlar bu yolu takip ederek Ubulle 'ye varıyorlardı. Buradan hareket edilerek Çin, Amman, Sind ve Hind ülkelerine varılarak çeşitli ticari mallar getiriliyordu (İbn Hurdazbih, 2008:130). Nasr-ı Hüsrev'in verdiği bilgilere göre Ubulle şehri nehir kenarında kurulan mamur bir şehirdi. Asıl şehir ise nehrin kuzeyindeydi. Şehrin güney tarafında kervansaraylar, mescitler ve çarşılar bulunuyordu. Şehrin güneyindeki yapıların büyüklüğü ve güzelliği sebebiyle bu kısım Şıkkı Osman diye anılıyordu (Nasır-ı Hüsrev, 1988:138).

BÖLÜM 2: TÜRKİSTAN-ASYA, UZAK DOĞU COĞRAFYASINDA BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR

2.1. Azak Pazarı

Azak (Azov), bugün Don nehri kıyısında Taganrog körfezine 7 km. mesafede bulunmaktadır. Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlıdır. Şehir Yunanlıların Tanais, Türklerin Ten adını verdikleri Don nehrinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. (Bilge, 1991: 299,300) Azak deniz kenarında kurulmuş düzenli bir şehirdi. Azak büyük bir pazar oluşturuyordu. Buranın limanı vardı. Dünyanın her tarafından gelen tüccarlar özellikle de Venedikliler çeşitli ticari mallar getirip götürüyorlardı. Bu şehirde Ahiler bulunuyordu. Bu ülkenin pazarlarında en çok at satılıyordu. Buranın atları oldukça ucuzdu. İyi bir cins at elli veya altmış dirheme alınıyordu. Bu ülkenin halkı geçiminin çoğunluğunu at ticaretiyle sağlıyordu. Bu atların büyük çoğunluğu Mısır, Hind, Sind ve Çin ülkelerine ihraç ediliyordu (İbn Battûta, 2005:243,244).

2.2. Bengal Çarşısı

Bengal, Güney Asya'da, Himalaya ile Bengal körfezi arasındaki bölgedir. Günümüzde Hindistan ile Pakistan arasında paylaşılmıştır. Doğu ve Batı Bengal diye iki kısma ayrılır. Batı Bengal Hindistan sınırları içerisinde olup pirinç, şeker kamışı, tütün, hint keneviri ve çay yetiştirilir. Doğu Bengal ise Pakistan sınırları içerisinde yer alıp büyük kısmında hint keneviri üretilir (Meydan Larousse, 1992: III,100). Bengal şehri geniş bir alan üzerine inşa edilmişti. Bengal şehrinin çarşıları olup çarşılarındaki ürün ve malların ucuzluğuyla dikkat çekmekteydi. Bu şehirde geçim oldukça ucuzdu. Çarşılarında Delhi batmanı ile 25 batman pirinç 1 gümüş dinara satılıyordu. 1 gümüş dinar 8 dirhem ediyordu. Bunların dirhemi 1 gümüş dirheme eşit bulunmaktaydı. Delhi batmanı ise Mağrip batmanı (rit) ile 20 batman ediyordu. Bengal çarşılarında manda, koç, tavuk gibi havan ticareti yapılıyordu. Bunlar dışında yağ, şeker, susam yağı, şerbet, pamuk, kumaş satılan başlıca ürünlerdi (İbn Battûta, 2005:448).

2.3. Beşdağ Çarşısı

Beşdağ, Saray yakınında bulunan bir şehirdi. Şehrin yapıları çadırdandı. Göçebe hayatın etkisiyle mescitler dükkânlar ve çarşılar hemen kurulup kaldırılıyordu. Beşdağ şehrinin

çarşıları olup taşınabilen özellikteydi. Bu çarşılarda en çok süt, yoğurt ve güzel kokular satılıyordu (İbn Battûta, 2005:247,246).

2.4. Bud-Fatan Pazarı

Bud-Fatan şehri körfez üzerinde kurulmuş büyük bir şehirdi. Bu şehrin limanı oldukça güzeldi. Şehrin nüfusunun büyük kısmını gayri müslimler oluşturuyordu. Şehrin pazarlarına ihtiyaçlar deniz yoluyla ulaştırılıyordu. Bu şehirde bol miktarda fûfel yetiştiriliyordu. Hindistan ve Çin gemileri buradan fûfel satın alıyorlardı (İbn Battûta, 2005:416).

2.5. Çandır Çarşısı

İbn Battûta'nın seyahatnamesinde verdiği bilgilere göre Çandır Uzak Doğu-Hindistan coğrafyasında bulunan şehirlerden bir tanesi idi. Çandır şehri güzel bir şehir olup çarşıları var idi. Çandır şehri çarşılarının şirinliğiyle dikkat çekmekteydi (İbn Battûta, 2005:404).

2.6. Deh-Fatan Pazarı

Deh Fatan şehri körfez üzerinde kurulmuş bahçelik büyük bir şehirdi. Bu şehrin körfezinin olması nedeniyle burası bir pazar teşkil ediyordu. Bu pazarda biber, fevfil, kolakas bulunuyordu. Ayrıca bol miktarda muz yetiştiriliyordu. Muz oldukça ucuzdu (İbn Battûta,2005:415). Gelen tüccarlar bu ürünleri satın alıp memleketlerine götürüyorlardı.

2.7. Delhi Çarşısı

Delhi şehrinin alanı geniş ve nüfusu çoktu. Delhi birbirine bitişik dört mahalleden oluşuyordu. Bu mahallelerden birine 'Delhi' deniyordu. İkinci mahalle, **Darul halife**, üçüncüsü **Tuğluk Abad**, dördüncüsü, '**Cihan Abad**' idi. Delhi ile Darul halife, arasında sazandelere oturuyordu. Burada sazandelere ait büyük bir çarşı olup **Tard-Abad** deniliyordu. Delhi çarşılarına pirinç **Serseti** şehrinde getiriliyordu. Buğday, şeker, kumaş, **Manikpur** şehrinde Delhi çarşısına getiriliyordu. Delhi çarşısında satılan bir diğer ürün ise et idi. Sultan Alâeddin zamanında etin pahalı olması nedeniyle sultan vergileri kaldırmış, tahıl ambarlarını açtırıp çarşılarda bu gıdaların ucuzlamasını sağlamıştı (İbn Battûta, 2005:308-320). Zihar şehrinde Delhi çarşısına tembul yaprağı

gönderilen diğere bir üründü. Sultan Muhammed Şah İbn-i sultan Gıyaseddin Tuğluk Şah (1325–1351) namaz vaktinde çarşı ve pazarlarda dolaşanları cezalandırıyordu. Çarşı ve pazarlarda dini emirler öğretiliyordu (İbn Battûta, 2005:404,348). Sultan Alâeddin Hint padişahı olup kendisine asi olan Mesut Han'ın idamını gerçekleştirirken adet gereği çarşıda katlederek gerçekleştirmişti. Hint beldelerinin birçoğunda kadınlar ve önemli kişiler çarşı ve pazarlarda mahfeler üzerinde hamallar vasıtasıyla taşınıyordu(İbn Battûta, 2005:350,376).

2.8. Devlet Abad Çarşısı

Devlet Abad Hindistan'ın en büyük şehirlerindendi. Halkın büyük çoğu ticaretle uğraşmaktaydı. Tüccarlara 'Saha' ismi verilirdi. Devlet Abad da kadın ve erkek şarkıcılara özel muganniler çarşısı bulunuyordu. Bu çarşıya 'Sûk-ı Tarb-bad' ismi veriliyordu. Bu çarşı büyük ve oldukça güzeldi. Çarşının ortasında dükkânlar vardı. Bu dükkânlar çok güzel döşenmişti. Dükkânların ortasında bulunan büyük beşik şeklinde güzel minberde, çeşitli ziynet eşyalarıyla süslenmiş bir şarkıcı kadın oturur veya yatardı. Etrafındaki cariyeler beşiği sallarlardı. Çarşının ortasında altın yıldızlı büyük bir kubbe bulunuyordu. Şarkıcıların reisi her Perşembe günü ikindi namazından sonra, hadim ve köleleriyle birlikte gelip orada oturuyordu. Bunu müteakip gruplar halinde gelen şarkıcı ve rakkase kadınlar, akşam vaktine kadar, şarkı söyleyip raks ederlerdi. Bu eğlence akşam namazına kadar devam ediyordu. Bu çarşıya genellikle Hindistan'ın gayri Müslim hükümdarları uğruyordu. Bu çarşıda namaz kılabilmek için mescit mevcut idi. Devlet Abad çarşılarında yabancı tüccarlar en çok inci alım satımı yapıyorlardı. Çarşıda en çok satılan meyveler ise üzümle incirdi (İbn Battûta, 2005:405-406).

2.9. Golem Çarşısı

Golem, Malabar sahilinin en güzel beldelerinden biriydi. Şehrin çarşıları olup şirindi. Bu şehrin tüccarlarına 'Suliyun' adı veriliyordu. Bu tüccarlar çok zengin idi. Büyük gemiler kiralayıp ticaret yaparlardı. Bu büyük Müslüman tüccarlar topluluğunun reisleri Irak'ın Ava halkından Alaaddin-i Avaci'dir. Bu tüccarların büyük bir kısmı Rafizî olup, aynı mezhepte birçok tüccar vardır. Bunlar mezheplerini açıkça izhar ederler (İbn Battûta, 2005:419).

2.10. Hacı Tarhan Çarşısı

Hacı Tarhan şehri İdil nehri yakınında kurulmuş bir şehirdi. Bu şehir büyük bir çarşıya sahipti. Bu çarşıda ‘som’ denilen gümüş kaplar, çeşitli elbiseler, at, sincap ve samur kürkleri satılıyordu (İbn Battûta, 2005:253,258).

2.11. Hansa Çarşıları

Hansa Çin ülkesinin en büyük şehirlerindendi. Hansa altı beldeye ayrılmıştı. Her belde surla çevrilmişti. Bu altı beldenin tamamı da başka büyük bir surla kuşatılmıştı. Birinci belde şehrin amirleri oturuyordu. İkinci belde de Yahudiler, Hıristiyanlar, Ateşperest Türkler meskûn idi. Üçüncü belde ise Müslümanlar oturuyordu. Bu beldenin çarşısı olup düzeliydi. Bu beldenin mescidi vardı. Dördüncü belde altı beldenin en güzeliydi. Bu beldenin içinden üç nehir geçmekteydi. Bu nehirlerden biri haliç vazifesini görüyordu. Şehrin yiyecek ve yakacağı bu haliç vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Bu belde kale vardı. Bu kalenin içinde kapalı çarşı bulunuyordu. Bu çarşıda bin altı yüz adet sanat ehli bulunup bunların her birine ait üç, dört چراغı vardı. Bin altı yüz sanat ehlinin tamamı Çin hükümdarı Kan’ın köleleriydi. Bunların hepsinin ayakları zincirli olup meskenleri köşk haricinde bulunuyordu. Bunlar şehrin dışına çıkmamak şartıyla, çalıştıkları çarşıda geziyorlardı. Bu sanatkârlardan on yıl hizmet edenler isterlerse Çin hükümdarının şehirlerinden birine gidip, çıkmamak şartıyla yerleşebiliyorlardı. Sanatkârlardan elli yaşını doldurmuş alanlar işten el çektirilerek nafakası veriliyordu. Bu çarşıda çeşitli kumaşlar ile savaş aletleri satılıyordu. Beşinci belde beldelerin en büyüğüdü. Bu beldenin çarşıları güzeldi. Bu belde sanayiciler oturmaktaydı. Bu belde şehrin adıyla anılan kumaşlar imal edilip çarşıda satılıyordu. Şehrin çarşısında **Dest** adıyla anılan ve kamyştan imal edilen tabaklar üretiliyordu. Bu tabaklar birbiri içine girecek şekilde on taneydi. Bunlar kırmızı ve parlak boyayla boyanıyordu. Bu tabaklar kolay kırılmazlardı. İçlerine sıcak yemek konulunca boyaları solmuyordu. Bu tabaklar çok rağbet görüp Hint, Horasan’a ihraç edilirdi. Altıncı belde **Kıştibanan** adıyla anılıp burada balıkçılar, gemiciler, kayıkçılar, okçular, sipahiler oturmaktaydı (İbn Battûta, 2005:467-469). Çin çarşılarında özellikle Zeytun ve Sin Kalan şehirlerinde kaplar üretilip Çin çarşılarında satılmaktaydı. Çin çarşılarında alışveriş yapılırken dinar ve dirhemle alış veriş yapılmıyordu. Çinlilerin kendilerine ait paraları olup ancak onlarla alış veriş yapılabiliniyordu (İbn Battûta, 2005:460,461).

2.12. Hârezm Çarşısı

Barthold'un verdiği bilgilere göre Hârezm şehrinin merkezi olan Kas'a Şehristan deniliyordu. Nehir yakınında kurulmuştu. Nişabur büyüklüğündeydi. Şehir nehrin doğusunda olup çarşılarının ortasında camisi bulunuyordu. Şehir güzel olup orada tüccarlar ve zenginler çoktu (Barthold, 1981:188). İbn Battûta'ya göre Hârezm şehri büyük ve güzel bir şehirdi. Çarşıları olup güzeldi. Binaları düzenliydi. Cadde ve sokakları genişti. Nüfusu çoktu. Çarşıları oldukça kalabalıktı. Çarşı içerisinde dolaşmakta insanlar sıkıntı çekiyorlardı. Cuma günü dükkânlar kapalı olduğundan çarşılarının kalabalığı azalıyordu (İbn Battûta, 2005:272). Ayrıca koyun yetiştirmeye müsait çok geniş meralara sahipti. Bölgenin ihraç malları arasında kurutulmuş balık, ipekli ve yünlü kumaşlar, süslü elbiseler, bal, peynir, özellikle halifenin sarayına gönderilen kavun başta olmak üzere meyve, koyun, sığır, deve, av kuşları, her çeşit deri, kürk, meşe, gürgen, zırh, kılıç ve köleler önemli yer tutardı. X. yüzyılda köle ticareti çok yaygındı. Türk çocukları satın alınarak ya da çalınarak İslâmî eğitimden geçirilir ve daha sonra İslâm ülkelerine satılırdı. Bölge sakinleri ahlâk ve tabiat olarak Türkler'e benzedikleri için Müslüman Arap tüccarlar tarafından Türk zannedilerek kaçırılırdı. Hârezm aynı zamanda önemli bir ticaret merkeziydi. Sibiryâ düzlükleri ve İran, Çin, Hindistan gibi Asya ülkeleriyle Avrupa'da yer alan Güney Rusya ve İskandinav ülkelerini birbirine bağlayan ana yolların kavşak noktasında bulunuyordu; İslâmî devirde özellikle Deşt-i Kıpçak ve Aşağı Volga arasındaki eşya nakliyatında çok önemli bir yeri vardı. Büyük kervanlar taşıdıkları yüzlerce yük malı Hârezm'de satışa sunarlardı. Hârezm'in yabancı ülkelerde "Müslüman" adıyla tanınan ve Kuzey ve Doğu Avrupa ile Güney Rusya'da da faaliyet gösteren Müslüman tacirlerinin gayretleriyle Volga Bulgarlarından hayvan derileri, bal, mum, giyecek eşyası, İskandinav'dan balık dişi, tutkal, zırh ve kılıçlar, Sibiryâ steplerinden sığır ve at sürüleri gibi çeşitli ürünler getirilip Hârezm pazarlarında satışa arz edilirdi. Çin ve İç Asya ile Hârezm arasındaki ticarî ilişkiler büyük öneme sahipti. Moğolların başta burası olmak üzere bütün Şark İslâm dünyasını istilâ etmelerinin sebebi de ticaret meselesiydi Ayrıca Hârezm'in en dikkat çeken özelliği demirci, marangoz ve dokuma atölyeleri çokça bulunmakta olup erkeklerin demircilik ve marangozlukta kadınların ise dokuma işinde bir hayli ilerlemiş olmalarıydı (Özaydın, 1997:217-219). Bununla beraber Hârezm şehrinde pamuklu, yünlü elbiseler ve diğer eşyalar imal ediliyordu. Bunlar çeşitli beldelere ihraç

ediliyordu. Ayrıca hazar, oğuz ülkelerinden sürüler hayvanlar, köle, fenek, samur, tilki, tavşan vb. hayvanların Kürkleri getiriliyordu (Şeşen, 2001:103). Bu ürünlerinde çarşılarında kolayca bulunduğu sonucuna varılabilir.

2.13. Hürmüz Çarşısı

Hürmüz, Basra körfezinin girişinde yer alan ve Hürmüz Boğazı'na adını veren İran'a ait adadır. Fars bölgesinin merkezi olan ve Kirman, Sistan ve Horasan'ın denize açılan kapılarını teşkil eden bu önemli şehrin ahalisi Moğol akınları sırasında hükümdarları Kutbüddin Tehemten tarafından boğazın kuzeyinde yer alan Cerun adasına nakledilmiş (1300) ve burada kurulan liman şehrine Yeni Hürmüz adı verilmiştir (Bilge, 1998: 497,498). Mugistan denilen Hürmüz deniz kenarındaydı. Hürmüz'e üç mil uzaklıkta bulunan şehre Hürmüz-ü Cedide deniyordu. Hürmüz-ü Cedide ada olup merkezi **Cerun** şehriydi. Cerun büyük bir şehirdi. Çarşısı olup orda her türlü yiyecek ve giyecek bulunuyordu. Burası bir liman kenti olup çarşı ve pazarlarına Hint yoluyla ihtiyaçlar ulaştırılıyordu. Çarşıda en çok balık ve hurma göze çarpan ürünlerdi (İbn Battûta, 2005:193). Marco Polo'ya göre ise Hürmüz şehrinin limanına Hindistan'ın çeşitli yöresinden tüccarların türlü, türlü kokular, değerli taşlar, inciler, ipekli ve altın sırmalı kumaşlar, fildişi, daha pek çok mal getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca şehir ticari açıdan çok hareketliydi (Polo, 1985:33). Buradan hareketle yukarıda sayılan ürünlerin Hürmüz çarşısında kolayca bulunulduğu sonucuna varılabilir.

2.14. Kalhat Çarşısı

Kalhat sahil kenarında kurulmuş bir şehirdi. Çarşıları olup güzeldi. Kalhat çarşısında bol miktarda balık satılıyordu. Çarşıda pirinç bulunup Hint'ten getiriliyordu. Şehrin işlek limanı olup deniz yoluyla çarşı ve pazarlara ihtiyaçlar ulaştırılıyordu. Çarşıya meyve ve **Mervarid** adı verilen muz buraya yakın olan Tayibi köyünden getiriliyordu. Hurma ise Yemen'den geliyordu (İbn Battûta, 2005:192). Marco Polo'ya göre ise Kalhat'ta tahıl yetiştirilemediğinden dolayı dışarıdan getiriliyordu. Ayrıca şehrin limanına çok sayıda ticaret gemisi uğruyordu. Özellikle tüccarlar güzel kokular getirilip şehirde satıyorlardı. Şehrin limanından ise çok sayıda at gemilere bindirilerek ihraç ediliyordu (Polo, 1985:206).

2.15. Kalküta Pazarı

Kalküta Malabar bölgesinde bulunan en büyük iskelelerden biriydi. Burada bulunan liman dünyanın en büyük limanlarından birini oluşturuyordu. Çin, Ceva, Seylan, Maldiv, Yemen ve Fars tüccarları gemileriyle bu limana uğruyorlardı. Özellikle Kalküta da biber üretimi olup biber son derece ucuzdu. Biber ucuz olmasından dolayı kile ile satılıyordu (İbn Battûta, 2005:417,413). Yabancı tüccarlar buranın pazarlarından biber satın alıp gemilerine yükleyip memleketlerine götürüyorlardı. Çetin'in verdiği bilgilere göre pazarların bir kısmı belirli mevsimlerde kuruluyordu. Bazı pazarlar ise yılın belli bir zamanında kurulmakta olup bunlara senelik pazarlar deniliyordu. Bu senelik pazarlar milletler arası bir konuma sahiptiler. Bu pazarların en önemlileri Fransa'nın Lyon, Hindistan'ın **Kalküta** ve Çin'in Hanfu limanıydı (Çetin, 2009:373).

2.16. Kefe Çarşısı

Bugünkü Kırım yarımadasında Ukrayna'ya bağlı tarihî bir liman şehridir. Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alır. İlkçağ'lardan itibaren Kıpçak steplerini Karadeniz'e, Anadolu yarımadasına ve özellikle İstanbul'a bağlayan önemli bir liman ve yerleşme yeri olarak ön plana çıkmıştır (Öztürk, 2002:182). Buranın halkının çoğunluğunu Cenevizliler teşkil ediyordu. Ancak Müslümanlara ait mescitler de bulunuyordu. Kefe önemli ticaret merkezlerindendi. Kefe'nin çarşıları olup bakımlı ve gösterişliydi. Kefe'nin büyük bir limanı vardı. Limanı yaklaşık 200 gemi alabilecek kapasitede sahipti. Çarşı ve pazarlarına gerekli mallar liman yoluyla ulaştırılıyordu (İbn Battûta, 2005:239). Kefe çarşısına pamuklu ve ipekli kumaşlar ile baharat gemilerle getirilip satılıyordu. Buranın çarşı ve pazarlarından kürk en çok alınan üründü (Heyd, 2000:328,329).

2.17. Kuka Çarşısı

Kuka şehrini gezen İbn Battûta şöyle bahsetmektedir. Adadan hareket ederek ikinci günü Kuka şehri yakınlarına vardık. Cezir sebebiyle şehirden 4 mil ötede demir attık. Burası büyük bir şehirdir. Şehri gezmek üzere arkadaşlarımla beraber, **işari** denilen kayığa binerek denize açıldık. Fakat cezir sebebiyle kayık çamura saplandı. Şehirle aramızda 1 mil kadar mesafe kalmıştı. Kayıktakiler şehre varmadan önce med ve cezir vuku bulur diye korktular. İyi yüzmek bilmezdim. Nihayet kuka şehrine giderek

çarşılarını gezdim. Kuka şehrinin çarşıları vardı (İbn Battûta, 2005:409). Fakat Kuka'nın çarşıları hakkında pek bilgi verilmemektedir.

2.18. Kutup Pazarı

Karanlık ülkeye Bulgar Ülkesi'nden sonra gidilmekteydi. Bu ülkede, deve, koyun, hububat, ağaç, bina yapmaya yarayacak taş ve kerpiçten eser bulunmadığı için, ancak yüz araba yiyecek ve içecek temin edebilen kimseler oraya gidebiliyordu. Oraya ancak insanlara rehberlik eden köpeklerle gidiliyordu. Buraya giden tüccarlar takas usulüne dayalı bir ticaret yapıyorlardı. Bu ülkeye giden tüccarlar yanlarında getirdikleri eşya ve malları orada bırakıp tekrar konakladıkları yere dönerlerdi. Ertesi gün eşyalarını aramak için geldiklerinde onların yok olduklarını, ancak yerlerinde samur, sincap ve kakum derilerinin bulunduğunu görürlerdi. Eşya sahibi, malını karşılığında bırakılan şeylere razı olursa onları alır; razı olmazsa oldukları yerde bırakırdı. O zaman karanlık ülke sahipleri kürklerin sayısını ya attırır, ya da kendi mallarını alıp tüccarın eşyasını orada bırakırlardı. İki tarafın alış verişi yaptıklarını, bunların in mi cin mi olduklarını bilmezler ve hiç kimseyi görmezlerdi (İbn Battûta, 2005:254,255).

2.19. Lar Çarşısı

Lar şehri bugün İran ülkesinin Laristan Şehristanı'nın güney tarafındaki bir yaylada yer almaktadır. 1960 yılında büyük bir depremle yıkılan şehir yeniden inşa edilmiştir. Eski şehrin kalıntıları arasında en önemli yapı olan Kayseriyye çarşısı onarılıp koruma altına alınarak günümüze ulaşmıştır (Meydan Larousse,1992: XII, 228) İbn Battûta Lar şehri ile ilgili izlenimlerini şöyle belirtmektedir. Guristan'a ulaşmaya kadar çölden geçtik. Guristan küçük bir şehirdir. Nehir ve bahçeleri vardır. Sıcağı şiddetlidir. Oradan biraz yukarıda bahsettiğimiz sahraya benzer bir çölden üç gün gittikten sonra, Lar şehrine vardık. Büyük ve çarşıları güzel bir şehir olup birçok membaları, büyük nehirleri ve bahçeleri ihtiva etmekteydi (İbn Battûta, 2005:195).

2.20. Malabar Pazarı

Malabar, Hindistan'ın güneybatısındaki kıyı şeridinin adıdır. Kuzeyde D'eli Dağı'ndan güneyde Komo-rin Burnu'na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar'la sınırlanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi Malabar adıyla anılmaktadır (Özcan, 2003:466). Malabar sahil kenarında bir şehirdi. Deniz kenarı boyunca ağaçlar ile kaplıydı. Sahil

kenarında yolcuların dinlenmesi için ahşaptan yapılmış evler bulunuyordu. Su kuyuları olup yolculara su veriliyordu. Halkın büyük çoğunluğunu gayri Müslimler oluşturuyordu. Müslümanların ve gayri Müslimlerin ayrı mahalleleri mevcut idi. Müslüman tüccarlar Müslüman mahallelerine iner gerekli şeyleri satın alıp yemek yerlerdi. Malabar çarşısında Malabar hükümdarı bir dükkânın ticaretten men etmek istediği zaman yapraklarıyla birlikte bir ağaç dalı astırıyordu. Bu dal dükkân kapısında bulunduğu sürece kimse alış veriş etmiyordu. Malabar çarşısında en çok satılan ürün biber idi (İbn Battûta, 2005:411-413). Malabar'da akgünlük yetiştirilip bundan tütsü elde ediliyordu. Kakule, Malabar 'da (Kerala'da) yetiştirilmekteydi (Dalby, 2004:187,168). Bu ürünler Malabar pazarlarında kolayca bulunabiliyordu. Marco polo'ya göre ise karabiber, zencefil, Hint biberi, Hindistan cevizi, Malabar'da boldu. Burada çok güzel pamuklu dokumalar üretiliyordu. Buraya yakın olan Manzi'den gemiler tarafından bakır, altın lameler, ipekli kumaşlar tüller, altın ve gümüş külçeler getiriliyordu. Bu mallar Malabar çarşı ve pazarlarındaki mallarla takas ediliyordu. Ayrıca Malabar'dan alınan baharat ve çeşitli mallar Aden'e oradan tüccarlar vasıtasıyla İskenderiye'ye ulaştırılıyordu (Polo, 1985:195).

2.21. Mencerur Pazarı

Mencerur şehri Malabar ülkesinin en büyük körfezi olan Dunb kıyısında büyük bir şehirdi. Bu şehrin yakınında körfezin bulunması burada bir pazar oluşturmaktaydı. Özellikle Yemen ve Fas tüccarları buraya gelip alış veriş ediyorlardı. Bu şehirde bol miktarda biber ve zencefil yetiştiriliyordu. Tüccarlar bu pazardan biber ve zencefil satın alıp memleketlerine götürüyorlardı (İbn Battûta, 2005:413).

2.22. Muri Çarşısı

Muri bugün Hindistan'da Damodar(Bihar) ve Cemşidpur arasında Rançi'nin doğusunda bulunmaktadır (Meydan Larousse, 1992: XIV,237). İbn Battuta'nın verdiği bilgilere göre Kanuc, Henul, Vezirpul, ve Becelisa yol güzergahı üzerinde bulunuyordu. Muri Hindistan beldelerinden biriydi. Küçük bir şehir olup çarşıları güzeldi. Bununla beraber İbn Battûta burada şeyh Kutbettin ile görüştüğünü ve şeyhin kendisine arpa ekmeği ve duada bulunduğunu belirtmektedir.(İbn Battûta, 2005:400).

2.23. Nişabur Çarşısı

Nişabur İran'ın Horasan eyaletinin şehirlerinin en büyüklerinden biriydi. Nişabur şehrinin çarşıları güzeldi. Şehrin çarşıları geniştir. Çarşıları güzelliği sebebiyle Şam çarşılarına benziyordu. Çarşının orta kısmında bir cami mevcuttu. Bu caminin yanında medreseler bulunuyordu. Bu çarşıda en çok **Nah** ve **Kemha** adıyla anılan ipekli kumaşlar satılıyordu (Battûta, 2005:293). Nişabur firuze(türkuaz) üreten önemli merkezlerden biriydi. Firuze taşının iki çeşidi vardı. Birincisine **Bishaki**, ikincisine **Halenci** deniyordu. XIV. yüzyıl boyunca Nişabur'da firuze taşı zerhuni, abdeli, kuh, absan, abdulmecid, ezheri, gencine, madenlerinden çıkarılmaya devam ediliyordu (Bakır, 2001:93,94). Bu maden Nişabur çarşısında kolayca bulunabiliyordu.

2.24. Saray Çarşısı

Saray şehri 1254 yılında Batu Han tarafından inşa edilmiş olup ismi buradaki saraya nispeten verilmiştir. Berke Han zamanında İslamiyet'in kabul edilmesiyle şehirde Cami medrese, türbe, kervansaray, hamam gibi yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Çeşitli etnik gruplar (Türk, Moğol, as, Çerkez, Rum, Rus) ayrı semtlerde yerleşmiş olup her semtin çarşı, Pazar ve imalathaneleri mevcuttu (Kamalov, 2009:122). İbn Battûta'ya göre Saray şehri ovada kurulmuş bir şehirdi. Şehir çok büyüktü. Nüfusça kalabalıktı. Çarşıları büyüktü. Sokakları geniştir. Şehir baştanbaşa binalardan oluşuyordu. Saray şehrinde birçok etnik millet bir arada yaşamaktaydı. Her millet ayrı bir mahallede oturup kendilerine ait ayrı çarşıları vardı. Dışarıdan gelen Mısır, Şam ve yabancı tüccarların mallarını korumak için ayrı bir mahallede ikamet ettiriliyorlardı (İbn Battûta, 2005:270). M.XIII-XIV. yüzyılda dericilik mesleği saray şehrinde önemli bir meslek halini almıştı. Çevresindeki şehir ve kasabalarda bol miktarda Bozkırlar ve göçebe sürüleri bulunuyordu. Böylelikle kolaylıkla deri elde ediliyordu. Özellikle bu yüzyılda saray şehrinde dericilere ait pazarlar bulunup bu sanat dalı gelişmişti (Bakır, 2001b:89).

2.25. Sinüs-Sin Çarşısı

Çin'in en büyük şehirlerinden biriydi. Çarşıları oldukça güzeldi. Bu şehrin çarşılarının en büyüğü çini çarşısıydı. Bu çarşıda çini kaplar imal ediliyordu. Bu kapların çoğu Çin'in diğer şehirleriyle Hindistan ve Yemen'e ihraç ediliyordu. Bu şehirde Müslümanlara ait mahalle olup kendilerine ait çarşıları bulunuyordu (İbn Battûta,

2005:464). Sinus-Sin çarşılarında üzüm, şeker, erik, buğday, nohut, mercimek, karpuz satılan başlıca gıdalardı. Çin çarşılarının çoğunda domuz ve köpek eti satıldığından bu çarşılarda da domuz ve köpek eti mevcut idi. Çin çarşılarında tavuk ve horoz eti çok rahat bulunuyordu. Çin tavuk ve horozları oldukça büyük olup bir deve kuşu kadar olanları bile bulunuyordu. Çin çarşılarında resim yapan kişiler vardı. Bu kişiler bu sanatta bir hayli ilerlemişlerdi. Çarşıya gelen yabancıların resimlerini çok rahat çiziyorlardı. Bu kişi suç işleyip başka ülkeye kaçsa bile çok rahat resimlerden bulunuyordu. İbn Battûta'da verilen diğer bir bilgiye göre ise Çinliler, çarşı ve pazarlarda alış veriş yaparken dinar ve dirhem yerine kâğıt para kullanıyorlardı. Bu kâğıt paraların her biri bir avuç kadardı. Bu paraların üzerlerinde hükümdarlarının mührü bulunuyordu. Bu paraların yirmi beşine **Baliş** deniyordu. Bir kimsenin elinde bulunan bu paralar yırtıldığında, onları darphaneye götürüp hiçbir ücret vermeden kolayca değiştirebiliyordu. Ayrıca bir kimsenin elinde altın ve gümüş varsa çarşıda alış veriş yapmak için mutlaka bunları **Baliş** ile değiştirmesi gerekiyordu. Çünkü Çin çarşılarında **Baliş** bulunmadıkça alış veriş yapılmıyordu (İbn Battûta, 2005:459-462).

2.26. Şîraz Çarşısı

Şîraz bugün İran'da Buşir'in 185 kilometre kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Meydan Larousse,1992: XVIII, 536). Şîraz geniş bir alanda kurulmuş bir şehirdi. Binaları sağlam inşa edilmişti. Şîraz şehrinin çarşısı olup şirindi. Çarşısının sokakları düzenliydi. Şîraz çarşısında her türlü sanatkâr bulunuyordu. Şehrin **Bab-ı Hasan** adıyla anılan kapısından şehirdeki sebze çarşısına gidiliyordu. Burada çeşitli sebze ve meyveler satılıyordu. Çarşıya kadınlar çarşaf ve peçe ile çıkarlardı. Önemli kişiler, valiler, emirler, emir yakınları bu çarşıda halka seslenirlerdi (İbn Battûta, 2005:152,155). İlhanlılar döneminde Şîraz çarşılarında bıçak, mızrak sapı, kilit yapılıyordu (Bakır, 2002:393). Bu savaş aletleri de çarşıda kolayca bulunabiliyordu.

2.27. Tebriz Çarşısı

Tebriz güzel ve düzenli bir şehirdi. Tebriz'in çarşısı büyük ve güzel olup **Sûk-i Kazan** adıyla anılırdı. Bu çarşı diğer çarşılardan güzellik yönüyle ayrılıyordu. Bu çarşıda her sanata ayrı özel yerler vardı. Kuyumcu çarşısında mücevheratı güzel kadın köleler satılıyordu. Amber ve misk çarşısı da olup burada da kadın köleler satış yapıyordu. Bu çarşının etrafında zaviye medrese ve cami bulunuyordu (İbn Battûta, 2005:169,170).

Turan'ın verdiği bilgilere göre, Tebriz çarşısının ihtisap işlerinden muhtesip sorumluydu. Muhtesip çarşı işlerini düzenlerken şeriatın emir ve yasakları dairesinde karar veriyordu. Tartı, ölçü, zira kileleri ayarlama, bu ölçülerde hile katanları uyarma, cezalandırma işlerine bakıyordu. Çarşı ve Pazar esnafından dükkânların her hafta ve ayda bir kez ödedikleri vergiyi (resmi) devlet adına topluyordu (Turan, 1988:180). Ayrıca XIII. yüzyıl boyunca Tebriz doğu ve batı arasında büyük bir Pazar teşkil ediyordu. Hindistan, Hürmüz, Venedik ve Ceneviz'den çok sayıda tüccar buraya gelerek ticaret yapıyordu. Başlıca ticari malları ipekli, pamuklu, yünlü kumaşlar, krepler, taftalar ve mücevherat ile kadınlar için ziynet eşyaları ve güzel kokular oluşturuyordu (Kayhan, 2008:894). Ayrıca Moğollar devrinde Tebriz'in bir mahallesi olan **Reşidiye Mahallesi** büyük önem taşıyordu. Bu mahallede bulunan vakıf idaresinin denetimi altında ücret karşılığında çok büyük sayıda sanatkâr ve usta çalışıyor ve yaşıyordu. Bu sanatkârların kaldıkları yeri terk etmeleri yasaktı. Bu sanatkârların ailelerinden kalma sanatlar ve el işçiliği de vardı (Jahn, 1979-1980:66). Tebriz'i gezen Marco Polo'ya göre ise halkın büyük çoğu ticaret ve el sanatlarıyla uğraşıyordu. Şehirde altın sırmayla işlenmiş ipekliler başta olmak üzere çeşitli türde ipekli kumaşlar dokunuyordu. Bu kumaşlar yüksek fiyatlarda alıcı buluyordu. Özellikle Hindistan, Musul, Bağdat, Germasir, ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinden tüccarlar buraya mal satmak ve mal satın almak için uğruyorlardı (Polo, 1985:26).

2.28. Yezdühâs Çarşısı

Yezdühâs küçük bir şehirdi. Binaları sağlam inşa edilmiş olup çarşısı şirindi. Burada bir Ribat olup, misafirler konaklıyordu. Bu Ribat'ın bitişiğinde dükkânlar vardı. Bu dükkânlarda misafirler için gerekli ihtiyaçlar satılıyordu (İbn Battûta, 2005:152).

2.29. Zibe-i Mehel (Maldiv) Adaları Pazarı

Maldiv adaları bugün Hint Okyanusu'nda Lakkadiv adalarının güneyinde, Hindistan'ın güneybatısında Mercan adaları ve kayalardan meydana gelen takımadalarıdır. Bu adalarda darı, mısır, ekmek ağacı, Hindistan cevizi, kaplumbağa, büyük istiridye, ton balığı gibi çeşitli ürünler Seylan ve Malabar'a ihraç edilir (Meydan Larousse, XIII,73). Bu adaların sayısı iki bin küsur idi. Adaların hiçbirinde hububat yoktu. Ada bir tür darı yetiştirilirdi. Adalar büyük bir pazar teşkil ediyordu. Adaya Çin, Hint, Yemen, Sudan, Bengal gibi ülkelerden gemiler gelip çeşitli mallar satın alıyorlardı. Adalarda **Kulbu'l**

Mas adı verilen balık çokça olup ihraç ediliyordu. Bu adaların pazarlarından Narcil cevizi, peştamal, vilyan, pamuktan yapılmış sarık, Narcil cevizi lifi, çeşitli bakır kaplar, katır boncuğu en çok satın alınan diğer ürünlerdi. Bu adalar para olarak katır boncuğunu kullanıyorlardı. Adanın kadınları çarşı ve pazarlarda dolaşırken göbek kısmından aşağısı dışında diğer yerleri açık idi (İbn Battûta, 2005:421-424).

BÖLÜM 3: ARABİSTAN, AFRİKA VE ENDÜLÜS COĞRAFYASINDA BULUNAN ÇARŞI VE PAZARLAR

3.1. Aden Pazarı

Bugün Yemen Ülkesi'nin Başşehridir. Kızıldeniz'in girişinde stratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan Aden, kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısındaki Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanmaktadır (Bilge, 1989:366,367). Aden Yemen ülkesinin Bahr-ı A'zam sahilinin bir limanıydı. Etrafi dağlarla çevrili olup bağ ve bahçeleri çoktu. Büyük bir şehir olup ekili toprakları ve kaynak suyu yoktu. Su ihtiyacı büyük oranda yağmur mevsiminde sarnıçlarda biriken sularla karşılanıyordu. Bu sarnıçlardan su, para ve kumaş karşılığında satılıyordu. Aden Limanı'na Künbayet, Tana, Golum, Kalkut, Fendraniye, Elşaliyat, Mencerur, Faknur, Henur, Sindapur ve sairiden büyük gemiler gelirdi. Hint ve Mısır tüccarları orada oturuyorlardı. Aden tüccarları limana uğrayan gemilere kumaş ve para karşılığında su satıyorlardı (İbn Battûta, 2005:181). Aden'e gelen ticaret gemileri, bütün bu ülkelerden dönüş yükü olarak misk, sarısabır, sarısabır ağacı, biber, kakule, tarçın, havlıcan kökü, cevizi bevva, kâfur, karanfil, abanoz ağacı, fildişi, bağa, toprak kaplar ve Çin porselenlerini taşıyorlardı. Bu ürünler buradaki çarşı ve pazarlarda çok kolayca bulunuyordu (Heyd, 2000:179). Aden topraklarında kaliteli çok saf kara kurşun yatakları olup kurşun buradaki çarşılar ve pazarlarda rahatça bulunuyordu (Bakır, 2002:149).

3.2. Abyar Çarşısı

Abyar şehri Kahire yolu üzerinde eski bir şehirdi. Şehrin eski yapıda olması ev konak ve çarşısının da eski yapıda olduğunu düşündürmekteydi. Abyar şehri, mescitlerinin çokluğuyla dikkat çekmekteydi. Şehrin çarşısında kumaş imal edilip, bu kumaşlar Şam, Mısır ve Irak çarşılarına ihraç edilip satılırdı. Şehirde Ramazan'ın başlayıp başlamadığı gözetlenirdi. Bu güne Yevm-i Rükbe denilirdi. Bu bir adet halini almış olup her yıl tekrarlanırdı. Bu gün sebebiyle şehrin kadısı ve ileri gelenleri ve dükkân sahipleri bu geleneğe katılırlardı. Özellikle dükkân sahipleri ve esnaf bu güne özel bir önem gösterirlerdi. Dükkân sahipleri mumlarla dükkânlarını aydınlatırlardı. En güzel ürünleri

ve kumaşları vitrinlerinde sergileyip satış yaptıkları gibi hem de bu geleneğe katılmış olurlardı (İbn Battûta, 2005:40).

3.3. Asyût Çarşısı

Asyût bugünkü Yukarı Mısırdaki Nil Nehri'nin batı yakasında Kahire ile Asvan arasında yer almaktadır. Nil vadisinin en verimli topraklara sahip bölgesinde bulunmakta ve Yukarı Mısır'ın en hareketli yerleşim merkezlerinden birini teşkil etmektedir. Gerek eski çağlarda gerekse İslâmî devirlerde bölgedeki önemini devamlı olarak korumuştur. Asyût veya Usyût, şehrin eski Mısır dönemindeki adı olan Siyufun başına hemze getirilmek suretiyle Arapçalaştırılmış şeklidir. Amr b. As'ın (M.640-641) Mısır'ı fethetmesiyle Müslümanların eline geçmiştir. Fatımiler zamanında şeker kamışı üretim merkezlerindendi. Ortaçağ boyunca tahıl meyve ve kaliteli kumaşlar Asyût şehrinde üretiliyordu. Bu ürünler Sudan'ın çeşitli beldelerine ihraç ediliyordu. Sudan' dan da boya, fildişi ve köle getiriliyordu (Bilge, 1991:544). İbn Battûta'ya göre Asyût, küçük bir beldeydi. Çarşıları güzeldi. Asyût şehrinin çarşısında bu beldeye yakın olan Menfelut şehrinde buğdaydan elde edilen ve 'Neyda' adı verilen bir çeşit tatlı üretiliyordu. Bu tatlı Asyût Çarşısı'nda satılmaktaydı (İbn Battûta, 2005:54).

3.4. Bikre-i Huleys Pazarı

İbn Battûta'nın seyahatnamesinde verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Bikre-i Huleys Mekke yolu üzerinde bulunuyordu. Bikre-i Huleys Suyu ve hurması bol olan bir yerdi. Konaklama yeri olup Araplar burada büyük bir pazar kurarlardı. Bu pazarda koyun, meyve, sebze ve benzeri şeyler satılmaktaydı (İbn Battûta, 2005:106). İbn Cübeyr'e göre ise Huleys düz bir ovada kurulmuştu. Hurma bahçeleri boldu. Şehrin kalesi harap bir durumdaydı. Burada güzel bir su kaynağı olup yolcular burada konaklayarak ihtiyaçlarını karşılıyorlardı (İbn Cübeyr, 2008:131).

3.5. Buda Köyü Pazarı

Buda Tavat şehrinin en büyük köylerindendi. Arazisi kumluk idi. Bu köyde yağ, hububat ve zeytinyağı bulunmuyordu. Hurma çokça bulunup kaliteli değildi. Bu ihtiyaçları Mağrip'ten getiriyorlardı. Halkın büyük çoğu çekirge ve hurmayla besleniyordu (İbn Battûta, 2005:510).

3.6. Dimyat arşısı

Dimyat bugün Aşğı Mısır'da Nil deltasında doğu kolu ile Menzele gölü arasında, 13 km. güneyde yer almaktadır. İlkçağ'dan itibaren Mısır'ın iktisadî, ticarî ve sınaî bakımından önemli bir limanı olan Dimyat Mısır halk lehçesinde Dumyat olarak anılır. Dimyatın İslâm ordularınca fethinin, Amr b. Âs'ın emri üzerine Mikdâd b. Es-ved tarafından gerçekleştirildiği rivayet edilir. Fetihten sonra kısa sürede bir İslâm şehri haline gelen Dimyat'a bazı Arap kabileleri yerleştirildi. Zamanla bilhassa dokumaları ile ünlü bir ticaret merkezi oldu (Çetin,1994:309). XII. yüzyılda önemli bir şehir olup bu şehrin çarşı ve pazarlarında Hind ürünleri kolayca bulunmaktaydı. Şehrin işlek limanı Venedik, Yunanistan, Ermenistan, Suriye ve Kıbrıs tüccarlarının gemilerinin sık sık uğradığı bir yer halini almıştı (Heyd, 2000:428,435). Dimyat şehrinde **Buri** adı verilen balık, manda sütü, muz üretimi yapılıyor, bunlar şehrin çarşısında rahatça bulunuyordu. Bu ürünlerin fazlası Mısır, Şam, Bilad-i Rum ülkelerindeki şehirlerin çarşı ve pazarlarına gönderilirdi. Bu şehrin Eşmun-i Rumman beldesinde bol miktarda nar yetiştirilip Mısır çarşı ve pazarlarına ihraç edilirdi (İbn Battûta, 2005:41,43). XIII. Yüzyıl boyunca dokuma endüstrisi ketenin bol üretildiği Mısır'da çok gelişmişti. Özellikle Dimyat'ın yakınında bulunan Dabik'te, Dabiki denilen ketenden imal edilmiş kumaşlar dokunuyordu. Bu kumaşlara parlaklık vermek için altın ve gümüş teller karıştırılıyordu. Özellikle toplumdaki üst düzey kişiler Dabiki kumaşından imal edilmiş sarıklar taşıyorlardı. Dimyat'ta üretilen diğer bir kumaş ise fazla ince bir gaz bezi olan **Kasab** idi. Dimyat'ta üretilen bu bez beyaz renkliydi. Bu bezden sarık, kadın elbiseleri ve peçeleri üretiliyordu. Bu kumaşların üretiminde birçok işçi çalışıyordu. Dimyat çarşı ve pazarlarında en çok bu kumaşlar satılmış olup bir top Dabikiyye kumaşı 100 dinardı (Mazaheri, 1972:332). Nil sahili boyunca İskenderiye'den Mısır'a, Mısır'dan Said ve Asuvan' a kadar pazarlar birbirine bitişiklerdi. Nil nehrinde yolculuk eden bir kimse sahile çıktığında her türlü yiyecek içecek ve sair ihtiyaçları bu pazarlarda kolayca bulunabilmekteydi (İbn Battûta, 2005:43).

3.7. İskenderiye arşısı

Mısır'ın ikinci büyük şehri olup Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biridir. Nil deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkezidir.

(Eymen, 2000:574,575) İskenderiye şehri işlek bir yerdi. Çevre şehirlere göre merkezi bir konuma sahipti. Şehir yapı itibariyle düzenli tertiplenmiştir. Mahalle, cami, dükkân ve konakları sağlam yapılmıştı. Konaklarının ve evlerinin güzelliği ve çarşının merkezi bir konumda olması ve şirinliği dikkat çekmektedir. Şehrin dört giriş kapısı vardı. Bunlar **Babü's-Sidre**, **Babı Reşid**, **Babu'l Bahr** ve **Babu'l –Ahdar**'dı. **Babu'l Ahdar** kapısı mezarlığa gitmekteydi. Sadece cuma günleri açık olduğundan pek işlek değildi. Diğer üç kapıdan şehrin merkezine ve çarşılarına rahatça ulaşılmaktaydı. Şehrin çarşısında her türlü malzeme rahatça bulunabiliyordu (İbn Battûta, 2005:33). Çarşı esnafı ve tüccarlar Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Rumlardan oluşmaktaydı. Bunlar rekabet içerisinde olup bazen aralarında kavga olmaktaydı. Savaş, kavga sebebiyle özel silah depolarının olduğu ve silah ve benzeri şeyler çarşı, pazar ve gizli yerlerde rahatlıkla bulunurdu. Şehrin valisi esnaf ve tüccarlar arasındaki kavga sebebiyle bazen getirilen mallara el koyabiliyordu. (İbn Battûta, 2005:37,38). Şehrin çok işlek limanı **Babu'l Bahr** kapısından limana açılırdı. Şehrin çarşı, pazar ve dükkânlarına deniz yoluyla ihtiyaçlar ulaştırılırdı. Liman şehrin ticari hayatına canlılık katmaktaydı. Hint deniz yoluyla dolayısıyla Nil vasıtasıyla Hint, İran, Seba, Arabistan ve Habeşistan'dan getirilen kıymetli eşyalar ve baharat burada birikirdi. İskenderiye çarşısında en çok satılan ve göze çarpan ürünler mücevherat ve itriyattır. Bu ürünler rağbet görüp deniz yoluyla Avrupa'ya ihraç edilirdi (Heyd, 2000:428). İskenderiye kaya kristalleri bakımından zengin yataklara sahipti. İskenderiye çarşısında cam endüstrisi gelişmişti (Bakır, 2001a:217). Cam üreten imalathaneleri mevcut idi. İskenderiye şehrinde değerli taşları işleyen atölyeler bulunuyordu. Bu atölyelerde çalışan usta ve çıraklar süs eşyaları, yakut, zebercede, zümrüt, süslü yüzükler, taçlar, kemerler, tespihler, inci, mercan, elmas, üretiyorlardı (Bakır, 2001a:215). Bu takı eşyaları XIV. yüzyıl boyunca İskenderiye çarşısında kolayca bulunabiliyordu.

3.8. İvalatan Çarşısı

İvalatan sıcak bir şehirdi. İvalatan ile Mali arasında çarşı vardı İvalatan şehrinin çarşılarında hurma, kavun, karpuz, **Faküs** denilen ve kavuna benzeyen meyveler en çok satılmaktaydı. Çarşılarında koyun eti bol bulunuyordu. Çarşılarında çeşitli kumaşlar bulunup bunlar Mısır'dan getiriliyordu (İbn Battûta, 2005:490, 491).

3.9. Kahire Çarşısı

Kahire şehri Fatımilerin Mısır'ı fethetmelerinin ardından M. 967 (H.358) yılında ünlü komutan Cevher b.es-Sıkılı tarafından kurulmuştur. Şehir ilk kurulduğunda iki bölümden oluşmaktaydı. Şehrin surları savunma amacıyla inşa edilmiş olup sur içinde kalan kısma **kasaba** veya **medine**, sur dışındaki kısma ise **zevahir** ismi verilmiştir (Çelik, 2008:21-23). Şehrin kurulmasından itibaren ilk dönemdeki çarşılar **kasaba** denilen şehrin surları içerisindeki bölümde ve Fatimi saraylarına yakın yerlerde ve ana kapıların etrafında oluşturulmuştur. Bu dönemdeki çarşılar kasabadaki Hüseyniye Mahallesi'nden başlayıp Meşhed-i Nefise'ye kadar uzanan alandıydı. İlk dönem oluşturulan çarşılar genellikle bir cadde veya sokağın sağında ve solunda sıralanmış dükkânlardan oluşuyordu. Giriş ve çıkışlarının kapıları vardı. Bunlar geceleri kapatılır ve bekçiler tarafından beklenirdi. Yine bu mekânlar yangın, soygun ve her türlü telefata karşı bazı tedbirler alınarak son derece korunuyordu (Çelik, 2008:93). Bununla birlikte İbn Battûta Seyahatnamesi'nde geçmeyen Kahire şehrindeki önemli çarşılar şöyle sıralanabilir:

3.9.1. Şerrahiyyun Çarşısı

Kahire şehrinde 365/976 yılında kurulan ilk çarşı olup Rum mahallesinden helvacılar çarşısına kadar uzanıyordu. Daha sonraki dönemde 700/1300 yıllarında buraya dükkân açan kebabçılardan dolayı **Şevvayın** (kebabçılar) çarşısı ismini almıştır (Çelik, 2008:94-95).

3.9.2. Emir'ul Cuyuş Çarşısı

Halife **Müstansır** döneminde **Bercevan** Mahallesi'nin baş tarafından El Hâkim Camisi'ne kadar olan yerde inşa edilmiştir. Bu çarşının içinde kasaplar, zeytinciler, peynirciler, ekmekçiler, uncular, kebabçılar, attârlar, sebzeçiler bulunuyordu. Bunların yanında sadece nohut, prasa, rezen, nane, susam ve pamuk (lambalarda kullanılan) yağı satan dükkânlar da vardı. Bu çarşının devamında **Süveyka** ismiyle anılan küçük çarşı vardı. Çarşının yeri Kahire'nin ana caddelerinden biri olup, **Beyne'l Kasreyn**' den şehir kapılarına ve Nil kıyısına kadar uzanıyordu. Daha sonraki Memlûk devleti döneminde bu Çarşı Kahire'nin en büyük çarşısıydı. Bir kimse bu çarşıda aradığı her şeyi kolayca

bulabiliyordu. Bu çarşı 806/1414 yılından sonra tamamen yıkılarak harap olmuştur (Çelik, 2008:95).

3.9.3. Kammahin Çarşısı

Bu çarşı **Akmer Camisi**'nin yanında inşa edilmişti. Memlûklar döneminde **Şemma**'in ismiyle anılmıştır. Bu çarşıda çok sayıda mumcu dükkânları olup mum satılıyordu (Çelik, 2008:95).

3.9.4. Süveykatul'l Vezir Çarşısı

Fatimi halifesi Aziz Billah'ın Veziri Yakub b. Kilis tarafından yapılmış olup Fatimilerden sonra bu çarşı Suk'ul Kebir (Büyük Çarşı) olarak adlandırılmıştır. Bu çarşı **Veziriyye** denen mahallede kurulmuştu. Bununla beraber Kahire şehrinde, heşşabîn (oduncular), haddadîn (demirciler), cummarîn (pekmezciler), seracîn (egerciler), verrakîn (kâğıt yazıcıları), Suyûfiyyîn (yüncüler), Aririyyîn (ipekçiler), Kaşşaşîn (hurmacılar) vb. irili ufaklı çarşılar mevcut idi (Çelik, 2008:95).

Ayrıca Fatimiler döneminde **Fustat** yolu üzerinde şehrin merkezine uzak sayılabilecek yerde saman pazarı ile Kahire'nin limanı olan **Maks**'ta buğday pazarı mevcuttu. Fatimi devletinin son dönemlerine kadar Kahire şehrinde toplam 12.000 dükkân bulunuyordu (Çelik, 2008:94,92). Kahire şehrini gezen İranlı ünlü seyyah Nasr-ı Hüsrev ise çarşılarında kuyumcu, tuhafiyeci, sarraf dükkânları olduğunu belirterek çarşılarının son derece emniyetli olduğunu çarşılarında başkasının malını almaya kimsenin teşebbüs etmediğini bu yüzden esnafların dükkânlarını kilitlemeyerek çok rahat ayrıldıklarını söylemektedir (Nasır-ı Hüsrev, 1988:87). Nasır-ı Hüsrev'in verdiği bir diğer bilgiye göre ise Kahire şehrindeki toplam dükkânların sayısı 20.000 civarında idi. Bu dükkânların çoğunun mülkiyeti devlete ait olup devlet tarafından esnafa kiraya veriliyordu. Ayrıca Nasr-ı Hüsrev Kahire'de **Bab'ul Cevâmi** adı verilen mescidin Amr b. As tarafından inşa edildiğini, bu mescidin dört yanında çarşıların bulunduğunu belirtmektedir. Bu mescidin kuzeyinde Sûk'ul Kanadil (kandiller pazarı) bulunuyordu. Bu pazarda kaplumbağa kabuğundan yapılmış kutu, tarak, bıçak sapı ve ustalar tarafından yapılmış billurlar (bardak) satılıyordu (Nasır-ı Hüsrev, 1988:67,79). İbn Battûta'ya göre Kahire Mısır ülkesinin başkentiydi. Kahire, büyük bir şehir olup Mısır ülkesinin ticaret merkeziydi. Ülkenin ticari yoğunluğu sebebiyle 12 bin su taşıyan saka,

30 bin katırcı, 12 bin gemi vardı. Gemiler çeşitli mal ve eşyalarla aralıksız olarak burada mevcut olan Said Limanı'na gelirlerdi. Kahire şehrinin ve bu şehrin yakınındaki beldelerin pazar ve çarşılarına hem deniz yoluyla hem de kara yoluyla her türlü ihtiyaçlar ulaştırılırdı. Kahire şehrinde önemli olaylar sebebiyle eğlenceler yapılırdı. Bu eğlencelere esnaf, çarşı ve pazar halkı da katılmaktaydı. Bu eğlencelerde esnafın çarşı ve pazarları süslemekteydi. Çarşı ve pazar ehli satış yapmak için en güzel kumaşları ve ipekli elbiseleri sergilerlerdi. Kahire halkı kabristan ziyaretine büyük önem verirdi. Bu ziyaretlere özellikle çarşı ve pazar halkı çeşit çeşit yiyeceklerle eşlik ederdi (İbn Battûta, 2005:45,46). X. yüzyıldan itibaren başlıca çarşılar ışıklandırılıyordu. Bu ışıklandırma için İran ve Mezopotamya'da petrol lambaları, Suriye ve Mısır şehirlerinde ise yağ kandilleri kullanılıyordu. Bu lambaların çoğu bakırdan imal edilmiş olup ya evlerin duvarlarına veya direklerle asılıyordu. Kahire şehrinin birçok karanlık çarşısı bu şekilde geceleyin aydınlatılıyordu. Özellikle Kahire şehrinde Noel (Sedeh, kışın ortası) dolayısıyla düzenlenen şenliklerde bu aydınlatma işi daha titizlikle yapılıyordu. Bu günde Fatımi Halifeleri memurlara gül ve şeker dağıtıyorlardı. Fenerlerle aydınlatılan çarşılar gece yarısına kadar açık kalıyordu. Bu gece de halk Nil nehri etrafında toplanıyordu. Dükkânlar ve mağazalar içecek ve yiyeceklerle dolup taşıyordu. Ortaçağ boyunca her şehirde az veya çok sayıda toptan ticarete ayrılmış fındık ve veya han denilen geniş mağazalar bulunuyordu. Bu hanlarda her biri kendi bölgelerini temsil eden toptancıların ham maddelerini alıp sattıkları bir çeşit borsa görünümündeydi. Özellikle Kahire şehrinde yüzlerce han olup en önemli ve lüks olanları kuyumcuların, sarrâfların, kumaş satıcıların hanlarıydı (Mazaheri, 1972:216,229,241). Memlûklar döneminde Kahire şehrinin çarşı ve pazarları muhtesipler tarafından denetleniyordu. Kahire muhtesipliğinin özel bir konumu olup divanda hükümdarın yanında oturuyordu. Kahire muhtesibi genelde Kahire ve Fustat camilerinde oturarak davaları hallediyordu. Yardımcıları vasıtasıyla çarşı ve pazarları denetliyordu (Özel, 1997:101). Kahire çarşısında uzak doğudan getirilen baharat dışında en çok göze çarpan ürün ketendir. Keten buraya yakın olan **Buş ve Delas'** ta üretilirdi. Hem iç pazarda hem de dış pazarda müşterisi çok olup fazla olan keten **Afrika'ya** ihraç edilirdi. Keten tohumundan yağ elde ediliyordu. Bu yağ dışında turp, marul, şalgam, keliz, kulgas ve kene otundan elde edilen yağlarda çarşıda satılıyordu (Bakır, 2000:193). Kahire çarşısında yünlü kumaşlar bolca bulunurdu. Bu kumaşlar bu şehre yakın olan **Behnese** şehrindeki tezgâhlarda

dokunurdu (İbn Battûta, 2005:52). Kahire şehrinde fırınlar olup çeşitli ekmekler satılıyordu. İnsanların çoğu beyaz undan yapılan **el-Huvarı** denilen ekmekleri en çok tercih ediyorlardı. Fatımi halifeleri için yapılan ekmeklere ise **el-Mevadi** ismi veriliyordu (Bakır, 2000:142).

3.10. Kına, Kus, Esna Çarşıları

Kına, Mısır şehirlerinden olup küçük bir yerleşim yeri idi. Bu şehir çarşılarının güzel olmasıyla dikkat çekmekteydi. Kus büyük bir şehirdi. Bu şehrin çarşısının dikkat çeken özelliği hoş manzaralı oluşuydu. Hoş manzaralı olmasının nedeniyse aynı boydan sıralanmış ağaçlar ve bahçelerle çevrilmiş olmasıydı (İbn Battûta, 2005:55). Mısır'da tüccarlar arasında Kârimîler'in ayrı bir yeri vardı. Kârimîyye, Ekarim şeklinde geçen Kârimî tüccarları, en genel anlamda baharat ticaretiyle uğraşan Ortaçağın birkaç yüzyılında Ortadoğu merkezli Mısır'da faaliyet gösteren tüccarlardı. Kârimîler, Fatimiler(1040-1171) ve Memlûklar(1250-1429) döneminde Mısır ve Aden'de ortaya çıkmış olan tüccar loncalarıydı. Kârimîler Kus şehrini merkez olarak seçmişlerdi. Burası Orta Afrika, Yemen, Hindistan ve Habeşistan mallarıyla dolu büyük ve canlı bir limandı. Kârimî tüccarları baharat, buhur, fildişi vb. emtia ticaretiyle uğraşıyorlardı. Kus şehrine getirilen çeşitli mallar buradan Ayzab, Kahire, İskenderiye, Dimyat ve liman yoluyla da Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki çarşı ve pazarlara ulaştırılıyordu (Çetin, 2003:74,78). Fatimiler döneminde(909-1171) Kus şehrinde devlet adına sikke basan imalathaneler bulunuyordu (Yüksel, 1994:324). Esna şehri büyük bir şehirdi. Bu şehir çarşılarının sokaklarının genişliği ve çarşılarının iç açıcılığıyla dikkat çekmekteydi (İbn Battûta, 2005:55). Kus şehrine sekiz günlük mesafede bulunan **Bucceliler** kabilesinin topraklarında zümrüt madeni çıkarılıyordu (Bakır, 2001a:80). Bu madenden imal edilen eşyaları XIV. yüzyıl boyunca da Kus çarşısında görmek mümkündür.

3.11. Malaga Çarşısı

Malaga Endülüs(İspanya) ülkesinin en güzel, merkezi şehirlerinden biriydi. Çarşılarında üzüm oldukça ucuzdu. Sekiz Rıtl üzüm bir dirheme satılıyordu. Çarşılarında en çok meyve bulunurdu. '**Mürsa**' denilen nar, incir, badem, satılan diğer ürünlerdi. Burada üretilip satılan çanak ve çömleğe benzer kaplarda bulunuyordu. Bu kaplar çeşitli beldelere gönderiliyordu (İbn Battûta, 2005:483). Malaga'da üretilen çömlekler altın ve yakut cilalı, bazen de mavi renkli, üzerlerinde kufi harfler, arabeskler ve tomar şeklinde

süsler taşıyan kaplar, yemek tabakları, kâseler ve vazolardan oluşuyordu (Bakır, 2001a:192). Malaga şehrinde yün ve ipek kumaş dokuma tezgâhları da bulunuyordu (Bakır, 2001c:792).

3.12. Mali Pazarı

Mali şehrinin büyük bir ticaret pazarı vardı. Bu pazar takas usulüne dayanıyordu. Bu alış verişte paraya ihtiyaç yoktu. Buraya gelen tüccarlar bu pazara alış veriş için kaya tuzları, ziynetler ve güzel kokular getiriyorlardı. Bu kokulardan en çok halk tarafından beğenilenler ise sakız, karanfil ve tesergantdı. Bu ürünler karşılığında enli denilen darı, süt, tavuk, sedir unu, fûni, ve fasulye unu satın alıyorlardı. Gelen tüccarlar takas usulüyle bu ürünleri rahatça alıyordu (İbn Battûta, 2005:492).

3.13. Marakeş Çarşısı

Merakeş şehri bugün Fas ülkesinin güneyinde geniş ve düz Havz Ovası'nda bulunmaktadır. Marakeş şehri Murabıt Emiri Ebu Bekir b. Ömer tarafından 1062 yılında kurulmaya başlanmış, Yusuf b. Tafşin tarafından tamamlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde gelişen şehir Ali b. Yusuf b. Tafşin döneminde altın çağını yaşamıştır. Ali bin Yusuf döneminde önemli bir ticaret merkezi halini almış, kervanlar, sanatkârlar ve tüccarların uğrak yeri olmuştur. Özellikle bu dönemde şehrin çarşıları bulunuyordu. Şehirde en önemli meslek ise deri işletmeciliğiydi. Bu yüzden şehrin kapılarından birine **Bâbüddeb-bâgin** ismi verilmiştir. Bununla birlikte şehirde bakırcılık, sabunculuk ve dokumacılık önemli meslekler olup bu mesleklere ait atölyeler ve dükkânlar bulunuyordu (Razuk, 2004:166-168). Ayrıca Marakeş şehrinin kırsal kökenli pazarı mevcut olup buna **El-Hamis** deniliyordu. Bu Pazar büyük açık bir alanda kuruluyordu. Bu pazarda köylüler ile kentliler bir araya gelip alış veriş yapıyorlardı. Genellikle köyde üretilen fazla ürünler burada satılarak karşılığında eşya alınıyordu (Serjeant, 1997:135). Batuta'ya göre ise, Marakeş Afrika şehirlerindendi. Şehrin büyük bir kısmı harap idi. Çarşıları güzeldi. Bağdat çarşıları buranın çarşısından daha güzeldi (İbn Battûta, 2005:485).

3.13. Mekke Çarşısı

Cahiliye döneminden başlayarak İslâm'ın ilk döneminde özellikle Mekke'de zengin bir ticarî hayat yaşanmaktaydı. Bu ticarî hayatın en yoğun olduğu mekânlardan biri

Mekke’de bulunan panayırlardı. Bu panayır yerlerinden en önemlisi Ukaz’dı. Ukaz Mekke’nin güneydoğusunda Taif yolu üzerinde, yerleşim mekânı dışında hurmalıkların ve su kaynaklarının bulunduğu bir yeşil alandı. Hac ibadetinin yapıldığı mekânlara yakın bir yerde idi. Panayır mevsiminde insanlar burada bir araya gelmekteydi. Şam ve Güney kabilelerinin, Necid kabileleriyle ticaret yapabilmeleri için kurulmuştu. Aynı zamanda Habeşistan, Hindistan, Bizans ve İran gibi komşu ülkelerden tüccarlar ülkelerinde üretilen malları satmakta, başka ülkelerin ürettiklerini satın almaktaydılar. Irak, Gazze ve Basra’dan Şarap, Şam’dan yağ, üzüm ve silah, Taif’ten deri, Yemen’den hırka ve daha pek çok değişik yerden birbirinden farklı ürün Mekke’ye geliyordu (Ürün,2003:163). Böylece ilk dönemde Mekke çarşısı ve pazarlarını bu çeşitli panayırlar teşkil ediyordu. Belârûzî’nin verdiği bilgilere göre Mekke şehirdeki ticari faaliyetlerin çoğu Mescid-i Haram’ın doğu tarafından geçen Safa ve Merve tepeleri arasında uzanan cadde üzerinde toplanıyordu. Buğday pazarı, hurma pazarı, kuyumcular çarşısı, atlar çarşısı, bezzâzlar çarşısı, meyve pazarı ve Safa, Merve tepeleri arasındaki attârîn çarşısı şehrin önemli çarşısı ve pazarlarını oluşturuyordu (Belârûzî, 1987:72). Nasr-ı Hüsrev’e göre Mekke çarşısı ve pazarlarının büyük kısmı safâ ve Merve tepeleri arasındaydı. Hacılar hac ederlerken safâ ve Merve tepeleri arasında bulunan çarşıdan yedi defa geçiyorlardı. Merve tepesinden inerken 20 dükkândan oluşan bir çarşı daha mevcuttu. Bu çarşının çoğunluğunu berber dükkânları oluşturuyordu. Ayrıca Mekke’nin doğu tarafındaki çarşıya Sûk’ul Attârîn deniliyordu. Bu çarşının yapıları güzel inşa edilmişti. Bu çarşıdaki dükkânların çoğunu ilaç satıcıları oluşturuyordu (Nasır-ı Hüsrev, 1988:105). Mekke kentini gezen İbn Cübeyr ise Mina’da hac sebebiyle üç gün boyunca büyük pazarların kurulduğunu belirtmektedir. Bu pazarlarda en değerli taştan en değersizine birçok şey satılıyordu. Hac mevsimi boyunca mescidi Haramda çarşı kuruluyordu. Un, değerli taşlar, buğday inci satılıyordu. Un satılan yer **Şeybe oğulları** kapısı tarafındaki Darun-Nedve’ydi (İbn Cübeyr, 2008:127,129). İbn Battûta’ya göre, Mekke çarşısı ve pazarlarının büyük kısmı Safa ve Merve tepelerinin arasında bulunuyordu. Mekke’nin **Bab-ı Beni Şeybe** civarında bezzâz ve attâr çarşısı bulunmaktaydı. Bu çarşılar dışında geri kalan çarşılar Safa ve Merve tepeleri arasındaydı. Safa ve Merve arasındaki su kanalının yanında pazar kurulmaktaydı. Bu pazarda hububat, et, yağ, hurma ve çeşitli meyveler satılıyordu. Çarşılara giriş çıkışın kolay olması için **Melikün- Nasr** tarafından biri attâr çarşısı diğeri Safa ve Merve’nin

arasında bulunan pazara gitmek üzere iki kapı inşa ettirilmişti (İbn Battûta, 2005:114). Mekke çarşısında üzüm, incir, şeftali, kavun, yaş hurma bolca bulunan meyvelerdi. Bu meyve ve sezeler **Taif**, **Vadi-i Nahle** ve **Batn-Merr** 'den getirilip Mekke'de satılıyordu. Umre sebebiyle Buceyla, Zehran ve Gamid gibi yakın yerleşim yerlerinden gelenler Mekke çarşılarına hububat, yağ, bal, kuru üzüm, zeytinyağı ve badem getirdiklerinden şehirde ucuzluk hâsıl olup halkın geçimi kolaylaşıyordu. Çarşıda fırınlar olup şehir halkı ekmek ihtiyacını buradan karşılıyordu (İbn Battûta, 2005:107,129,118). Mekke'de pelesenk yetiştiriliyordu. Çarşıda baharat olarak en çok satılan ürünlerden biri Mekke pelesengiydi. Bu pelesenk dünyanın her tarafında çok rağbet görüyordu (Dalby, 2004:54).

3.15. Menlevi Çarşısı

Menlevi şehri Nil kıyısında küçük bir şehirdir. Şehrin dikkat çekilen özelliği burada şeker üretiminin yapılmasıdır. Şehrin düzenli çarşısı olup olmadığı hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak şehirde on bir adet şekerçi dükkânı mevcut olup çeşitli şekerlemeler imal edilmekteydi (İbn Battûta, 2005:53). Üretilen şekerler çevre şehir ve beldelere ihraç ediliyordu.

3.16. Nezva Çarşısı

Nezva şehri Umman ülkesinin başkentiydi. Yerleşim olarak bir dağ ovasında kurulmuş olup etrafı bağ ve bahçelerle çevrilmişti. Çarşısı güzeldi. Umman ülkesinin tüm çarşılarında dikkat çeken özellikle eşek etinin satılmasıydı. Ancak eşek eti satılırken yabancılardan gizlenirdi (İbn Battûta, 2005:192,193).

3.17. Nehrâriye Pazarı

Nehrâriye şehri Kahire yolu üzerinde yeni kurulmuş bir şehirdi. Şehir geniş bir alana yayılarak inşa edilmişti. Şehrin caddeleri ve sokakları genişti. Şehrin pazarı da güzel bir yapıya sahipti. Şehrin pazarında hangi ürünlerin satıldığı hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak bu şehre yakın olan Abyar şehrinde nefis kumaşlar imal edilip buranın pazarına gönderilmekteydi. Bu imal edilen kumaşlar burada pek rağbet görmemekteydi. Bu kumaşlar Şam, Mısır, Irak ülkelerinde çok rahat satılmaktaydı (İbn Battûta, 2005:40).

3.18. Sardunya arşısı

Sardunya bugün Batı Akdeniz’de yer alan İtalya’ya ait Sicilya’dan sonra ikinci önemli adadır (Meydan Larousse, 1992: XVII, 325). Sardunya etrafı ağaçlarla çevrili bir şehirdi. Burada birçok kale vardı. Sardunya’nın pek çok çarşısı olup oldukça güzeldi. Çarşı ve pazarlara ihtiyaçlar şehrin işlek limanı yoluyla ulaştırılıyordu (İbn Battûta, 2005:478). İbn Cübeyr ise Sardunya limanına uğrayıp buradan odun, su ve yiyecek alarak buradaki pazarlarda esir edilen seksen kişilik Müslüman’ın satıldığını gördüğünü belirtmektedir (İbn Cübeyr, 2008:16). Buradan hareketle Sardunya Şehrinde köle pazarı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

3.19. Semire Pazarı

Semire, Necid bölgesinde yol güzergâhı üzerinde bir vadi içinde inşa edilmişti. Su kuyuları bulunan konaklama yeri idi. Buranın ahalisi bir pazar oluşturmaktaydı. Bu pazar takas usulüne dayanıyordu. Koyun, yağ ve süt getirip ham bez karşılığında gelen geçenlere özellikle hacılara satıyorlardı. Bunun dışında başka bir şeyle takas yapmazlardı (İbn Battûta, 2005:134). Semire bayındır bir yer olup düzlükte kaleye benzer bir yapı etrafında, meskûn evlerden oluşuyordu. Birçok su kuyusu olup suları acıydı. Bedeviler hacca giden insanlara yağ ve süt satmak için bir Pazar oluşturmuşlardı. Bu pazarda satıcı bedeviler süt ve yağ karşılığında hacılardan **patiska** adı verilen kumaş alıyorlardı. Bunun dışında satıcılar bir şey kabul etmiyorlardı (İbn Cübeyr, 2008:150).

3.20. Taizz Çarşısı

Taizz Yemen şehirlerindendi. Oldukça büyüktü. Taizz şehri üç mahalleden oluşuyordu. Birinci mahallede sultan ile ona bağlı köleler, hizmetçiler ve devlet büyükleri oturuyordu. İkinci mahallede askerler oturuyordu. Üçüncü mahallede halk ve esnaf oturup bu mahallede çarşı vardı. Çarşıya **Mehalib** ismi verilmekteydi (İbn Battûta, 2005:179).

3.21. Tekeddâ Pazarı

Tekeddâ şehri büyüktü. Evleri kırmızı taştan yapılmıştı. Tekedda da bir pazar yeri olup çeşitli tüccarlar bu şehre geliyorlardı. Şehrin sakinleri ticaretle uğraşıyordu. Tekedda şehrinde hububat yoktu. Bu yüzden gelen hububat oldukça pahalıydı. Buranın tüccarları

Mısır'a gidip nefis kumaşlar, takılar, baharatlar vb. ticari mallar getirip, bunları kendi bölgelerindeki pazarlarda satıyorlardı. Burada en çok çıkarılan diğer bir ürün ise bakırdı. Bakır çıkarma işleminde erkekler ve kadınlar beraber çalışıyordu. Eritilen bakır çubuk haline getiriliyordu. Bu çubuklar iki çeşit olup kalın ve ince çubuklardı. Kalın çubuklardan dört yüzü, ince çubuklardan ise altı yüzü bir miskal altına satılıyordu. Bunlar para yerine kullanılıyordu. İnce çubukla et ve odun kalınlarıyla da kadın ve erkek esir, darı, yağ ve buğday satın alınmaktaydı. Tekeddalılar çevrelerindeki köle ve hizmetkârların çokluğu ile övünürler, iyi eğitim görmüş kadın esirleri satmazlardı. Satsalar bile bu tür bir alışveriş çok nadiren, o da hayli yüksek fiyatlara yaşanırdı. Bütün günlük işler iyi eğitilmiş köleler vasıtasıyla hallediliyordu (İbn Battûta, 2005:507,508).

3.22. Zâfar Çarşısı

Zâfar, Bahr-ı Hint sahilinde Yemen şehirlerinin sonuncusuydu. Çölde kurulmuştu. Köy ve nahiyeleri yoktu. Oradan Hint'e cins atlar gönderiliyordu. Çarşı şehir dışında olan **Harca** adı verilen varoştaydı. Zâfar çarşısı en pis çarşılardandı. Bu çarşıda balık ve meyve satılırdı. Çarşıda meyve ve balık açıkta satıldığı için pek çok sinek bulunuyordu. Satılan balıkların çoğu **Sardalya** (Serdin) cinsinden olup oldukça yağlıydı. Çarşısındaki hayvanlar balık atıklarıyla besleniyordu. Satıcılar kadınlardan oluşuyordu. Bu kadın satıcılar siyah elbise giyiyorlardı. Çarşıda tüketim maddeleri pirinç ve **Ales** dedikleri darı bulunuyordu. Kullanılan para bakırla kalay karışımından oluşturulmuş olup bu para başka ülkelerde geçmiyordu. Zâfar çarşısında ipek, pamuk ve ketenden yapılmış kumaşlar satılıyordu. Bu kumaşlar burada üretiliyordu. Çarşıda, Zâfar bölgesinde yetiştirilen tembul, muz, Hint cevizi (Narcil), kolayca bulunan diğer ürünlerdi. Burada yetiştirilip satılan muzlar oldukça büyük ve lezzetliydi. Bu şehirde Hint cevizi (Narcil)'den bir tür yağ elde edilirdi. Bu yağ hem katık olarak kullanılıp yeniliyordu hem de saç bakımında kullanılıyordu. Zâfar çarşısında bu yağda bolca bulunup satılıyordu (İbn Battûta, 2005:185-188). Zâfar da **ceze** taşı çıkarılıyordu. Bu taştan kap, kaçaklar, süs eşyaları, kılıç kabzaları yapılıyordu (Bakır, 2001a:102).

3.23. Zeyla Çarşısı

Zeyla, bugün Somali ülkesinde Aden körfezi kıyısında Harrar'ın ağzında kurulmuş bir ticaret şehridir (Meydan Larousse, 1992: XX,480). İbn Battûta'nın seyahatnamesinde verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Zeyla Afrika coğrafyasında bulunan şehirlerden

bir tanesi idi. Zeyla büyük bir alanda kurulmuş bir şehirdi. Halkının çoğunu Berberiler oluşturuyordu. Halk, eti ve sütü için besledikleri koyunlar ve develerle geçiniyordu. Zeyla şehrinin büyük bir çarşısı vardı. Zeyla çarşısı pis olması ve kirliliğiyle dikkat çekmekteydi. Burada çok sayıda deve kesilirdi. Bu yüzden temizliğe önem verilmemekte olduğundan Zeyla şehrinin çarşıları, sokakları ve caddeleri pis kokuyordu. Bununla beraber Zeyla çarşısında ve sokaklarında en çok balık satılmakta idi (İbn Battûta, 2005:181).

SONUÇ

İslam dininin ortaya çıkışı ve hızla yayılarak büyümesiyle İslamiyet çeşitli coğrafyalarda bilinen ve tanınan bir din haline gelmiştir. İlk dönemde Mekke ve Medine şehirlerinde yayılan İslamiyet dört büyük halife döneminde özellikle Hz. Ömer'in halifeliğiyle beraber birçok kültür ve medeniyeti sınırları içerisinde alarak gelişme göstermiştir. Bununla birlikte birçok şehir, kasaba ve köy İslam medeniyetinin topraklarına dâhil olmuştur. Hicri VII. yüzyıldan itibaren birçok şehir fetih esnasında savaşa katılan askerler için kışla karargâh şeklinde inşa edilmiştir. Bağdat, Kûfe, Samarra, Basra bu türden şehirlerin en güzel örneklerini oluşturmaktadırlar. Bazı şehirler ise eski sahiplerinden fetih sonucu alınarak İslam coğrafyası sınırlarına dâhil edilmiştir. Şam, Halep, Musul, bu şehirlerden bir kaçını oluşturmaktadır. Şüphesiz şehirlerin gelişmesi ve şehirlerden elde edilen gelirler ve şehirde önemli bir nüfusun barınması şehirlerdeki iktisadi ve ticari faaliyetlere bağlıdır. Şehirdeki ticari ve iktisadi faaliyetleri elinde tutan ana kütle nüfusu ise şehirlerde tüccarlar, esnaflar ve sanatkârlar oluşturmaktadırlar. Bu meslek erbaplarının buldukları alanlar şehirlerdeki çarşı, pazar ve hanlarda mevcut olan ticarethanelerdir. İslam medeniyeti döneminde oluşturulan Bağdat, Basra şehirlerinin çarşuları Müslümanlar tarafından inşa edilmiştir. Bu çarşılar daha sonraki dönemlerde kimi kullanılmayarak yıkılmış kimisi ihtiyaca cevap vermediği ve yetersiz gelmesi sebebiyle farklı bölgelere taşınmıştır. Bununla birlikte Basra, Bağdat, Halep, Musul, Kahire, şehirleri Abbasiler(750-1258), Selçuklular(1040-1157), Fatımiler(900-1171), Eyyübiler(1171-1250) devletleri döneminde de büyüyerek gelişmiştir. Bu devletler döneminde çeşitli çarşılar inşa edildiği gibi çeşitli sanatkârlar ve meslek sahipleri de devlet idarecileri tarafından şehirlere getirilip yerleştirilerek üretimin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber IX. ve X. yüzyıllarda İslam şehirlerinin birçoğunda şehirlerdeki çarşı ve pazarlarda branşlaşmalar başlamıştır. Bu dönemlerde attârlar, kuyumcular, sarrâflar, derciler, bakırcılar, halıcılar, meyveciler, ayakkabıcılar, demirciler, hurmacılar bir önder liderliğinde kendilerine ait müstakil çarşılar oluşturmuşlardır.

İlk dönemden itibaren fethedilen şehirlerin Şam, Halep, Musul gibi birçoğunda eski çarşılar kullanılmıştır. Bu fethedilen şehirlerdeki tüccarlar ve yabancı esnaflar da vergilerini vermek şartıyla şehirlerde bırakılmışlardır. Bazı şehirlerde savaş, sel,

deprem, ticari faaliyetlerin çökmesi, gibi çeşitli sebeplerden dolayı ya eski canlılığını yitirmiş veya kullanılamayacak şekilde harap oldukları için tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Özellikle Anadolu coğrafyasının fethi ve Orta Asya coğrafyasında İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Uzak Doğu'daki Çin ve Hindistan'ın baharat ve çeşitli zenginliklere sahip olması XII. XIII. ve XIV. Yüzyıllar da ticaretin yönünü belirlemiştir. Ticaret yollarının, ipek ve baharat yollarının önem kazanması sebebiyle bu yollar ve güzergâhlarda bulunun şehirlerin ve bu şehirlerdeki çarşıların geliştiği görülmektedir. Özellikle Hindistan'dan getirilen misk, sarısabır, sarısabır ağacı, biber, kakule, tarçın, havlıcan kökü, cevizi bevvap, kâfur, karanfil, abanoz ağacı, fildişi, bağa, toprak kaplar ve Çin porselenleri Basra, Halep, Musul, Kahire, Bağdat, Mekke, Konya, Kostantiniyye(İstanbul) şehirlerinin çarşılarında kolayca satılan ürünler olmuştur. Bu ürünler gemilerle Basra, Kızıldeniz ve Süveyş yoluyla da Avrupa kıtasına, Venedikli, Provansalı ve Pizzalı gemiciler yoluyla ulaştırılıyordu.

Bununla birlikte ilk dönem oluşturulan çarşı ve pazarların fiziki planları genellikle savunma amacıyla şehirler inşa edildiği için mevcut kale surlarının içerisinde merkezi konumda inşa edilmiştir. Bu ilk dönem çarşı ve pazarlar caddelerin sağında ve solunda oluşturulan dükkânlardan müteşekkildir. Daha sonra şehirlerin gelişmesi ve mevcut yapıların artması, üretimin çoğalması ve ihtiyaca cevaben surların dış tarafında çeşitli çarşı ve pazarlar oluşturulmuştur. Anadolu şehirlerinden Konya ve diğer şehirlerin çarşı ve pazarları bu şekilde oluşmuştur.

Anadolu Selçuklu devleti(1071-1318) döneminde Anadolu şehirlerinde ticaretin gelişmesini elinde tutan ahiler çeşitli meslek gruplarında yetenekli elamanlar yetiştirerek ticareti canlı tutmuşlardır. Ahiler daha önce şehirlerde mevcut olan yerli sanatkârlardan da istifade ederek Konya, Eğirdir, Isparta, Erzincan, Sivas, Balıkesir, Bursa şehirlerinin çarşı ve pazarlarının oluşumuna büyük katkılar sağlamışlardır. Bu dönemde Anadolu kentlerinin Konya, Sivas, Erzincan şehirlerinin çarşı ve pazarları olduğu gibi Anadolu kervansarayları da bu dönemde inşa edilmiştir. Orta Asya ve Azerbaycan coğrafyasındaki şehirler Tebriz, Şîraz, Kefe, Beşdağ, Hacı Tarhan, çarşıları da yine Çin, ipek ve kürk yolu sayesinde getirilen doğu ve batı ticareti sayesinde gelişmiştir. Bu şehirlerin çarşı ve pazarlarında samur, sincap ve kakım derileriyle

kürkler bolca bulunuyordu. Bu ürünler tüccarlar vasıtasıyla Anadolu şehirlerine İran yoluyla da Suriye ve Ortadoğu şehirlerinin çarşı ve pazarlarına ulaştırılıyordu.

İbn Battûta (1325-1354) yılları arasında bir çok şehri gezerek üretim, ticaret, çarşı ve pazarlara değinerek izlenimlerini seyahatnamesinde belirtmiştir. Sonuç olarak seyahatnamede 70 şehir çarşısı ile 16 pazardan bahsedilmektedir. Seyahatnamede bazı çarşı ve pazarlar hakkında sunulan bilgiler çok sınırlıdır. Hindistan ve Çin coğrafyasındaki Golem, Lar, Muri, Kuka; Afrika kıtasındaki İvalatan, Mali; Arabistan kıtasındaki Semire, Huleys; Anadolu coğrafyasındaki Eğirdir, Bursa, Isparta çarşıları örnek verilebilir. Bu şehirlerin çarşı ve pazarları hakkında seyahatnamedeki bilgilerin azlığı şehirleri gezen İbn Battûta döneminde yeni kurulmuş ve küçük olmalarındandır.

Kutup Pazarı ile Mali Pazarı'nda dikkat çeken özellik ise bu pazarlarda paranın yerine takas usulüyle alışveriş yapılmasıdır. Diğer bir önemli husus ise pazar yerlerinin genellikle yol güzergâhları veya şehir surlarının dışında kurulmasıdır. Pazarlarda genellikle süt yoğurt ve hayvansal gıdalar en çok satılan ürünlerdir. Çin, Hindistan gibi şehirlerin çarşı ve pazarlarında daha çok zencefil, biber, baharat ve çeşitli güzel kokular satılıyordu.

Orta- Asya Türkistan coğrafyasındaki çarşı ve pazarlarında at, samur, sincap ve kakım derileriyle kürkler bolca bulunuyordu. Bağdat, Musul, Halep, Konya, Şam, çarşılarında takı ve süs eşyası olarak en çok inci tercih ediliyordu. Giyim eşyası olarak en çok ipekli kumaşlar bulunuyordu. Bu çarşılarda Hint Baharatı ve Hint Parfümleri rağbet gören diğer ürünlerdi. Diğer bir konu ise bazı şehirlerin bazı üretilen madde ve eşyaları tekelinde bulundurmasıdır. Özellikle Musul ve Halep ipekli üretimi, Malabar ve Hindistan şehirleri baharat ürünlerini Çin şehirleri ise porselen üretimini tekelinde barındırmışlardı. Anadolu coğrafyasındaki Konya ve Sivas şehirleri ise önemli şap merkeziydiler.

Bu çarşılarda kaç ayakkabıcı dükkânı, fırıncı, vb. olduğu getirilen ve ihraç edilen ürünler, satılan ürünlerin fiyatları, gibi unsurlar kısmen tespit edilmektedir. Bağdat, Musul, Halep, Konya, Şam, çarşıları hakkında verilen bilgiler oldukça geniştir. Bu çarşıların yerleri, giriş kapıları, çarşıda satılan şeyler, meslek grupları, getirilen ihraç edilen ürünler çarşının yönetimi detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Netice itibariyle seyahatname yukarıda değinilen konular hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Seyahatnamede adı geçen çarşı ve pazarlar ele alınarak toplu bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Şehirler var oldukça onların çarşı ve pazarları da ihtiyaca binaen geçmişte olduğu gibi günümüzde de var olmalarını sürdürecektirler.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa (2010), **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Yapı Kredi

Yayımları, İstanbul.

AYKUT, A. Sait (2009), “İbn Battûta ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.19,

İstanbul, s.361-364.

ÖZCAN, Azimi (2003), “Malabar ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.27,

Ankara, s.466

BAKIR, Abdulhalik (1992), “Basra ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.5,

İstanbul, s.109-111.

_____ (2000), **Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi**

ve Tağşişi, Ankara.

_____ (2001), **Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mulleri**

Sanayi, Ankara.

_____ (2001), “Ortaçağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kâğıt Sanayi”,

Bulleten, LXV, Sayı 242, Ankara, s.75-160.

_____ (2001), “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, **Bulleten**,

LXIV, Sayı 241, Ankara, s.749-826.

_____ (2002), **Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi**,

Ankara.

_____ (2004), **Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çevriler I**, Ankara.

BARTHOLD, W. (1981), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Çev. Hakkı Dursun,

2.Baskı, Kervan Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer (1985), **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Kültür ve Turizm

Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____ (2002), “Konya ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.26,

Ankara, s.182-187.

BELÂRÛZÎ, Ahmet b. Yahya (1987), **Futuhu’l Buldan**, Çev. Mustafa Fayda, Ankara.

BİLGE, Mustafa (1991), “Asyût ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.3,

İstanbul, s.544.

_____ (1989), “Aden ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.2,

İstanbul, s.366–367.

_____ (1991), “Azak ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.4,

İstanbul, s.299–300.

_____ (1998), “Hürmüz ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.18,

İstanbul, s.497-498.

BOSTAN, İdris (1988), “Aclûn ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul,

s.327.

CAN, Yılmaz (1995), **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları,

Ankara.

ÇELİK, Aydın (2008), **Fatımiler Döneminde Kahire Şehri**, Fırat Üniversitesi

Basımevi, Elazığ.

ÇETİN, Atilla (1994), “Dimyat ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul,

s.309–310

ÇETİN, Altan (2009), “Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin

Ekonomik Yüzü: Çarşılar”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 29, Sayı 4, Ankara, s.370-384.

_____ (2003),“Memlûklar Döneminde Kârimî Tüccarlar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 22, Sayı 35, Ankara, s.71-87

DALBY, Andrew (2004), **Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat**, Çev. Nazlı

Pişkin, Kitap yayınevi, İstanbul.

DURSUN, Davut (1992), “Beyrut ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.6,

İstanbul, s.81-84

DURİ, Abdulaziz (1991), **İslam İktisat Tarihine Giriş**, Çev. Sabri Osman, Endülüs Yayınları, İstanbul.

_____ (1991), “Bağdat ”, **T.D.V.İslam Ansiklopedisi**,

C.4,İstanbul, s.427-432.

EMECEN, Feridun (1991), “Antalya ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.3,

İstanbul, s.234.

EYMEN, Fuad Es-Seyid (2000), “İskenderiye ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul, s.574-576

GÜL, Muammer (2002), “Ortaçağ İslam Tarihinde Sosyal Sınıfların Tarihine Bir Bakış:

Ahdas Hareketi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, Sayı 7, Balıkesir,

s.71-89.

HAVAN, Ali (2004), **XIII. Yüzyılda Musul**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HEYD, W. (2000), **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, 2.Baskı, Türk

Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

HÜSREV, Nasr-ı (1988), **Sefername**, Çev. Abdülvehhab Tarzi, MEGSB Yayınları, İstanbul.

İBN HURDAZBİH (2008), **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çev. Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul.

İBN BATTÛTA (2005), **Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acaibi'l-Esfâr)**, Çev. A. Murat Güven Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul.

İBN CÜBEYR (2008), **Endülüs'ten Kutsal Topraklara**, Çev. İsmail Güler, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul.

İBNÜ'L ESİR (2008), **El-Kamil Fi't-Tarih**, Bahar Yayınları, İstanbul.

JAHN, Karl (1979-80), "Tebriz Doğu ile Batı Arasında bir Ortaçağ Kültür Merkezi", Çev. İsmail Aka, **T.A.D.** , C. XIII, Sayı 24, s.59-79.

KAMALOV, İlyas (2009), "Saray " **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.36, İstanbul, s.122.

KARPUZ, Haşim (2008), "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu Üzerine Gözlemler", **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5, Konya, s.47-57.

KAYAOĞLU, İsmet (1981), "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", **A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIV, Ankara, s.359-373.

_____ (1992), "Selçuklular Döneminde Konya'da Ticari Hayata Bir Bakış", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, Konya, s.107-115.

KAYHAN, Hüseyin (2008), "Moğol İstilasası Öncesi Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında", **Belleten**, LXXII, Sayı 265, Ankara, s.889-909.

KIRKIL, Emin (1999), **Selçuklu Döneminde Halep**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

KOÇKUZU, Ali Osman (1990), “Sosyal ve Kültürel Hayat Açısından, İbn Cübeyr Seyahatnamesine Göre Fırat Havzası”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Konya, s.41-55.

MAZAHERİ, Ali (1972), **Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları**, Çev. Bahriye Üçok, Varlık Yayınevi, Ankara.

MERÇİL, Erdoğan (2000), **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

MEYDAN, Larousse ,“Bengal ”, C. III, s.100

_____ , “Hama ”, C. VII, s.371

_____ , “Humus ”, C. IX, s.229

_____ , “Lar ”, C. XII, s.228

_____ , “Maldiv Adaları ”, C. XIII, s.229

_____ , “Remle ”, C. XVI, s.415

_____ , “Sardunya ”, C. XVII, s.325

_____ , “Şiraz ”, C. XVIII, s.536

_____ , “Zeyla ”, C. XX, s.480

ÖZAYDIN, Abdulkerim (1997), “Hârizm ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul, s.217-219.

ÖZEL, Mustafa (1997), **İktisat ve Din**, 2.Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZTÜRK, Yücel (2002), “Kefe ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.25, İstanbul, s.182–184.

POLO, Marco (1985), **Geziler Kitabı**, Çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, İstanbul.

RAZUK, Muhammed (2004), “Marakeş ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.29,

Ankara, s.166-168.

SERJEANT, R.B. (1997), **İslam Şehri**, Çev. Elif Topçuğil, 2.Baskı, İz Yayıncılık,

İstanbul.

ŞEŞEN, Ramazan (2001), **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**,

2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

TER, Ümmügülsüm ve Oğuz ÖZBEK (2005), “Kent Merkezlerinin Oluşumunda

Alansal Gömülülük: Konya Kenti”, **Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi**, C.20,

No 4, Konya, s.527-536.

TERZİ, Mustafa Zeki (1996), “Abbasi Halifesi Zahir Biemrillah Zamanında Musul ve

Cezire’de İktisadi Hayat ve Fiyatlar”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 8, Samsun, s.19-28.

TURAN, Osman (1947), “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve hayatı”, **Bellekten**, Sayı

42, Ankara, s.197-235.

_____ (1951), “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, **Ankara Üniversitesi**

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.9, Sayı 4, Ankara, s.447-457.

_____ (1988), **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara.

_____ (2005), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.

ÜRÜN, Ahmet Kazım(2003), ‘Edebiyat ve Ticaretin Buluştuğu noktalar Panayırlardan Günümüz Fuarlarına” **Şarkiyat araştırmaları dergisi**, Sayı 10, s.161-165

UYSAL, Mehmet (2010), “Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir

Mekânsal Analiz”, **Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sayı 86, Ankara, s.149-161.

YA'KUBİ, (2002), **Ülkeler Kitabı**, Çev. Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul.

YAZICI, Talib (1997), ‘‘Halep ’’ , **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul,

s.239-244.

YÜKSEL, Ahmet Turan (1994), ‘‘Yakın Doğu’ da Ticaret Merkezleri ve Panayırlar’’,

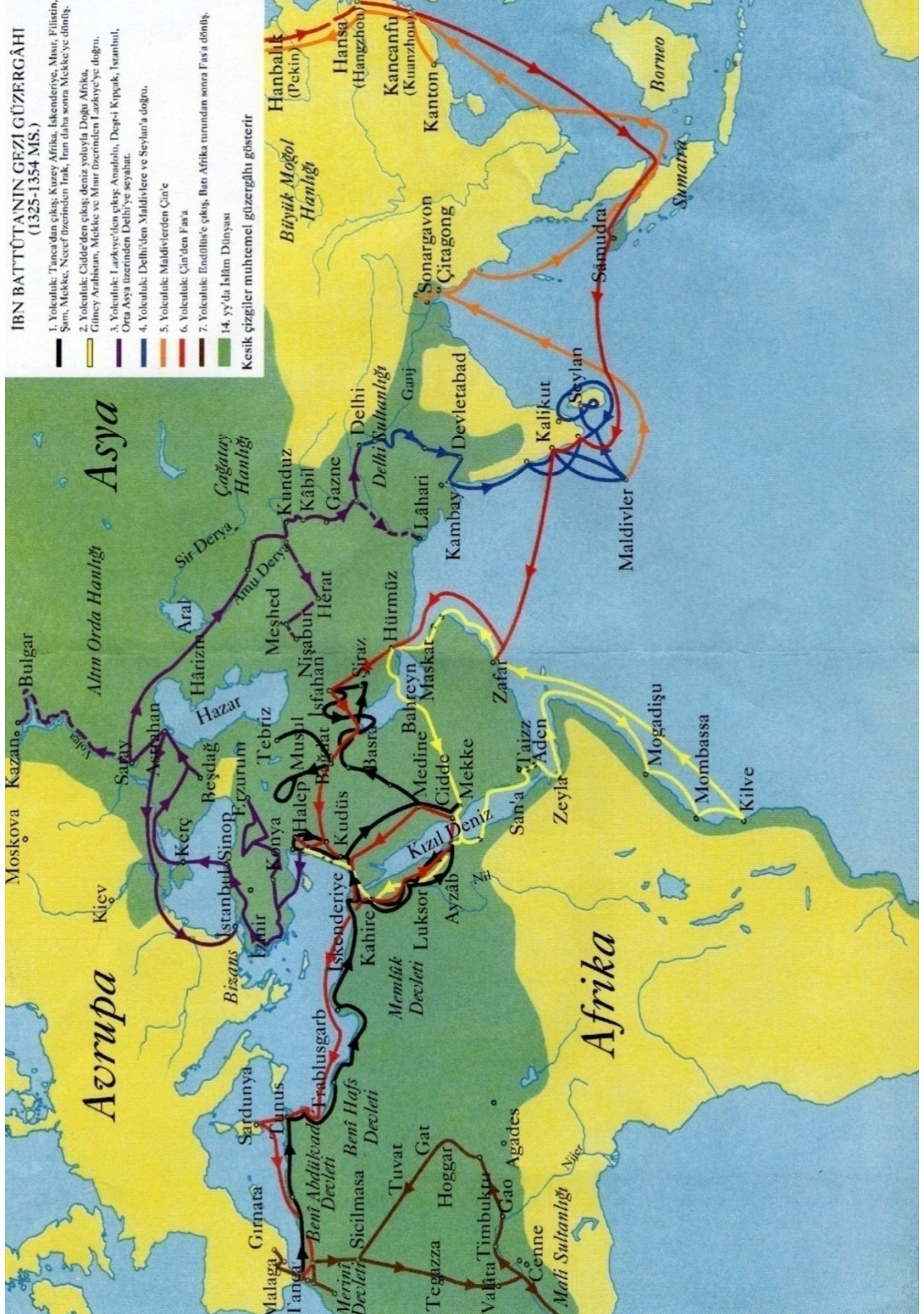
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Konya, s.309-334.

YÜREKLİ, Tülay (2009), ‘‘Musul Atabegliği’inde Ekonomik Hayat’’, **Modern**

Türklük Araştırmaları Dergisi, C.6, Sayı13, Ankara, s.103-109.

EKLER

EK 1: İbn Battûta'nın Yol Haritası ve Gezdiği Çarşı ve Pazarlar(A.Sait Aykut)

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Elazığ ili Palu ilçesinde doğdu. İlköğretimini Palu Yavuz Selim İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Kovancılar İmam Hatip Lisesi'nden 1999 yılında mezun oldu. İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği'ni 2005 yılında bitirdi. Malatya ili Doğanyol İlçesi, Doğanyol İlköğretim Okulu'nda 2005–2009 yılları arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptı. 2009 yılında il dışı tayin alarak Palu Yavuz Selim İlköğretim Okulu'na atandı. 2009–2011 Yılları arasında Yavuz Selim İlköğretim okulunda görev yaptı. 2011 yılında Palu YİBO İlköğretim okuluna atanarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.